Geçmişten Geleceğe Sosyalizm - 6

Sosyalist Alternatif

Gerçek İnsani Gelişim

Michael Lebowitz

İngilizceden çeviren:
Etkin Bilen Eratalay

Yordam Kitap

Michael A. Lebowitz

Kanada (Vancouver) Simon Fraser Üniversitesi'nde onursal iktisat profesörüdür. *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (*Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı*, çev: Arif Geniş, Phoenix Yayınları) kitabıyla 2004 yılında Isaac Deutscher ödülünü kazandı. Yazarın *21. Yüzyıl İçin Sosyalizm* kitabı da Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Eserin Orijinal Adı:

The Socialist Alternative
Real Human Development
(Monthly Review Press, New York, 2010)

SOSYALİST ALTERNATİF

Gerçek İnsani Gelişim

Michael A. Lebowitz

İngilizceden Çeviren
Etkin Bilen Eratalay

Yordam Kitap: 131 ◆ "Geçmişten Geleceğe Sosyalizm" Dizisi: 6
Sosyalist Alternatif ◆ Michael A. Lebowitz ◆ ISBN-978-605-5541-34-7
Çeviri: Etkin Bilen Eratalay • *Düzeltme:* Zeynep Hale Akman
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Mayıs 2011 • *Yayın Yönetmeni:* Hayri Erdoğan
© Michael A. Lebowitz, 2010 © Yordam Kitap, 2010

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: Pasifik Ofset
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SOSYALİST ALTERNATİF

Gerçek İnsani Gelişim

Zenginliğin "devasa bir meta yığını"
olarak görülmediği ve
"zenginliğin esas kaynakları" olan insan ve
doğanın yok edilmediği bir toplum için
mücadele etmesi gerekenlere...

"GEÇMİŞTEN GELECEĞE SOSYALİZM" DİZİSİ HAKKINDA

Emperyalist savaşın insanlığa korkunç acılar ve yıkımlar yaşattığı bir ortamda başarıya ulaşan 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Rusya'da burjuvazinin egemenliğine son verdi, işçilerin ve yoksul köylülerin iktidarını ilan etti. Tarihte bir ilki gerçekleştirerek attığı cesur adımlarla dünya emekçi sınıflarına iyimserlik ve coşku yaydı, umut aşıladı. Süregiden vahşi savaşların, her tür adaletsizliğin ve tüm bunların kaynağındaki emek sömürüsünün dünya yüzünden silinebileceğine dair güçlü bir beklenti ve inanç kitleleri sarmaya başladı. 20. yüzyıl, bu büyük devrimin ve onun yarattığı politik atmosferin tetiklediği, başarılı veya başarısız mücadelelerin damgasını taşıdı.

Ne var ki, umutla başlayan yüzyıl, derin bir umutsuzlukla kapandı. SSCB ve Doğu Bloku çözülerek tarih sahnesinden çekildi. Kapitalizm, Ekim Devrimi'nin doğduğu topraklarda zaferini ilan etti.

Kimsenin kayıtsız kalamayacağı bu durumun emperyalist gericilikte yarattığı sevinç sınırsız oldu. Onlara göre Ekim Devrimi, tarihin olağan seyri içinde bir sapmayı temsil ediyordu; sosyalizm insan doğasına aykırı totaliter bir sistemdi; SSCB'nin çözülüşüyle birlikte, tarih, olağan yatağı olan kapitalizm içinde ilerleyişini sürdürecekti!

Peki sosyalistler için bu yenilginin anlamı neydi? Nasıl değerlendirilmeli, ne gibi dersler çıkarılmalıydı?

Soruyu basitçe şöyle de sorabiliriz: İşçi sınıfı, başta Rusya'da olmak üzere 20. yüzyıl boyunca giriştiği mücadelelere, kazandığı kısmi ve dönemsel başarılara rağmen, sonuçta neden kaybetti?

Bu konuda bugüne kadar gerek dünyada gerekse Türkiye'de önemli tartışmalar yürütüldü; geçmiş döneme ilişkin çeşitli belgeler yayınlandı. Tartışmaların derinleştirilmesi, yaşanan ve muazzam dersler içeren bu sürecin değişik yönleriyle incelenmesi bize göre bir

ihtiyaç olmaya devam ediyor. İleri işçiler, sol çevreler, sosyalizme gönül vermiş, hayatının bir döneminde sosyalizme bağlanmış insanlar, zihinlerini meşgul eden sorulara yanıt verecek kaynaklar arıyor.

Bu saptamadan yola çıkan Yordam Kitap, içinde 20. yüzyılın sosyalizm pratiğini -odağında Ekim Devrimi ve onu izleyen uygulamalar olmak üzere- değişik yönlerden ele alan, sürecin anlaşılmasına hizmet eden ve geleceğe dair parspektifler sunan kitapların yer alacağı bir dizi sürdürüyor. "Geçmişten Geleceğe **Sosyalizm**" adını verdiğimiz bu dizi kapsamında, bu konuya eğilen okurların başvurmadan edemeyecekleri küçük bir kitaplık oluşturmayı hedefliyoruz.

Ağırlığı, Marksizmin metodolojisine dayanarak süreci irdeleyen düzeyli kuramsal değerlendirmeler oluşturmakla birlikte, anı, röportaj, belge türü eserler de dizide yer bulacak. Konunun ilgililerine, Marksizm çerçevesinde çok yönlü bir tartışma ve derinleşme ortamı sağlamayı hedeflediğimiz için, çok farklı sonuçlara varan eserler, bu dizi içinde yan yana gelecek. Başka bir deyişle okurlara, konu hakkında tartışılmaz doğruları açıklayan kitaplar sunmak gibi bir amaç gütmüyoruz. Tam tersine, her biri farklı perspektifle ve farklı politik duruşla yazılmış, bazıları pek çok yönden karşıt olabilecek kitapların diziyi zenginleştireceğini, tartışmacı bir nitelik katacağını ve bütünselliğin bunun üzerinden yükseleceğini düşünüyoruz.

* * *

Lebowitz, önde gelen bir Marksist iktisatçı. Heyecanla karşıladığı Venezüella devrimine hem fikirleri ve önerileriyle destek oluyor hem de bu süreci sosyalist kuram açısından inceliyor. *Sosyalist Alternatif,* yazarın bu yöndeki çabasının son ürünü. Kitapta, 21. yüzyıl sosyalizminin nasıl bir sosyalizm olması gerektiği tartışılırken dikkatleri üzerine çeken Venezüella süreci ile Sovyet ve Çin deneyimleri karşılaştırılıyor, eleştirel bir incelemeye tabi tutuluyor. Geleceğin perspektifi ile geçmişe bakılmasına, geniş ufuklu tartışmalar yapılmasına hizmet eden bir çalışma olması nedeniyle bu esere dizimizde yer verdik.

Yordam Kitap

İçindekiler

Önsöz ... 13

GİRİŞ

Sosyalizmi Yeniden Kurgulamak ... 17

Sapkın Toplum ... 20

Organik Bir Sistem Olarak Kapitalizm ... 21

Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyalizm Heyulası ... 25

KISIM I

SOSYALİST SACAYAĞI ... 31

1 İnsanların Zenginliği ... 33

Sermayenin Gizemli Hale Gelmesi ... 37

Bölüşüm: Üretim Araçlarının Toplumsal Mülkiyeti ... 42

Zengin İnsanlık ... 44

2 İnsanların Üretimi ... 47

Bir Emek Süreci Olarak İnsan Kapasitesinin Üretilmesi ... 50

Kapitalizm ve İnsani Gelişme ... 52

Marx'ın *Kapital*'ini Kovalayan Heyula ... 56

Üretimin Özneleri ... 57

3 Dayanışmacı Toplum ... 64

Mal Sahiplerinin Kişisel Çıkarları ... 65

Kooperatiflerde Kişisel Çıkar ... 67

Sosyalizmde Kişisel Çıkar ... 69

Kişisel Çıkar ve Yugoslav Özyönetimi ... 71

Sosyalizmde Bir Enfeksiyon Olarak Kişisel Çıkarlar ... 75

Başkalarının İhtiyaçları İçin Üretmek ... 76

KISIM II
SOSYALİST SACAYAĞINI KURMAK ... 81

4 Organik Sistemin Kendisi ve Oluşumu ... 83
Organik Bir Sistem Olarak Sosyalizm ... 83
Yeni Sistemin Oluşumu ... 87
Kapitalizmin Oluşumu ... 90

5 Sosyalist Geçiş Kavramı ... 101
Sistemin Adını Koymak ... 105
Sosyalizmin Oluşumu: Kırılma ... 106
İkinci Plana Atılması Gerekenler ... 109
Sosyalist Düzenleme Biçimi ... 114
Yarış Halinde Yeniden Üretim ... 116
Sosyalist Geçiş Kavramı ... 119

6 Sosyalizme Doğru Bir Yol Açmak ... 121
İnsani Gelişme İçin Kısmî Bildirge ... 124
Kapitalist Üretim İlişkilerinin Tabi Kılınması ... 126
Somut Önlemler ... 127
Sosyalist Koşulsallık ... 129
Pratiğin Yeri ... 132
Yeninin Hücreleri ... 133
İşyerlerini İlişkilendirmek ... 135
Topluluk İçinde ve Topluluklar Arasında Bağlantılar ... 138
Kamusal Varlıkları Genişletmek ... 140

7 Sosyalist Bir Düzenleme Biçimi Oluşturmak ... 143
"Sosyalist Muhasebe"nin Önemi ... 146
Son Olarak, Parti ... 152
Diğer İki Senaryo ... 155

Kaynakça ... 159

Notlar ... 163

Önsöz

Yeryüzünde bir heyula kol geziyor, barbarlık heyulası. Elbette, sermayenin tek derdi kâr olduğu için bu olasılık kapitalizmde örtük olarak hep var. Ancak, kapitalizme içkin olan nicel yayılma dürtüsü şimdilerde ekolojik bir krize neden oluyor. Yeryüzünün sınırlılığı belirginleştikçe, giderek azalan kaynakların kimin kontrolünde olacağı sorusu da kaçınılmaz olarak ortaya çıkıyor. Petrol, metaller, gıda ve su kime gidecek? Başkaları pahasına gelişen şimdinin zengin kapitalist ülkelerine mi? Dünyadaki yoksul üreticilere mi? Kapitalist yol izlendiği sürece zorun – emperyalizmin ve barbarlığın– bu kararı vereceğinden emin olabiliriz.

Bu kitabın amacı, alternatif bir yola işaret etmektir. Niceliksel gelişmeye değil insani potansiyelin eksiksiz gelişimine odaklanan bir yola; barbarlığın değil sosyalizmin yoluna... Temel dayanak noktası ise, bu alternatife ilişkin bir tasarıma yakıcı bir ihtiyaç duyduğumuzdur. Çünkü nereye gitmek istediğimizi bilmiyorsak, hiçbir yol bizi oraya götürmeyecektir.

Bu tasarımı netleştirmek ve geliştirmek için *Sosyalist Alternatif*'te bir dizi kavram ele alınmıştır: Aşama değil bir süreç olarak sosyalizm, sosyalizmin özü olarak insani gelişme, insani gelişmeyle insan eylemi arasındaki (işçi ve yerel örgütlenme yönetimi gereksinimini de içeren) temel bağlantı, aslında insanlığın hiçbir kesiminin üzerinde hak iddiası bulunmayan toplumsal

bir miras olarak üretim araçları anlayışı, dayanışmacı toplumun inşasında kamusal varlıkların yaygınlaştırılması, sosyalist koşulsallık, sosyalist muhasebe ve sosyalist düzenleme biçimi.

Bu fikirlerin kaynağı nedir? Temel kaynak elbette Marx'tır. Aslında bu kitaptaki fikirlerin birçoğu *Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Ekonomi Politiği*'nde (1992, 2003) ortaya koyduğum "işçi sınıfının ekonomi politiği" tartışmasının devamıdır. Dahası Marx'ın *Grundrisse*'i sosyalizmi kavramak için özellikle önemlidir. Hem organik sistem kavramı, sistemin kendisi ve oluşumu arasındaki ayrım açısından, hem de eserdeki kişisel çıkarlarla ortaklık ayrımı tartışması Marx'ın bu sorulara yönelik erken ve geç dönem görüşleri arasında bağ kurduğu için önemlidir.

Bu kitaba kaynaklık eden fikirlerin bir kısmı da karşılaştırmalı ekonomik sistemleri öğreterek geçirdiğim senelerden gelmektedir. 20. yüzyıl sosyalist deneylerine ilişkin görüşlerimin bir kısmı, sosyalist düzenleme biçimi kavramının (izleyen seneye kadar kavram bu şekilde adlandırılmamış olsa da) nüvelerinin yer aldığı 1991 tarihli "Sosyalist Pranga: İhtiyatlı Bir Yaklaşım" makalesinde yer almaktadır. Aslında kitabın başlangıçtaki kurgusunda, SSCB ve Doğu Avrupa "reel sosyalizm"ine ve Yugoslavya modeline ayrılmış birer bölüm bulunmaktaydı; ancak reel sosyalizm sorunu üzerine yazmaya başladıkça, bölümler ikiden beşe çıkmaya ve giderek artmaya başladı! Bu yüzden, bu ve diğer deneylere ilişkin analizleri *Sosyalizmin Gelişimine Dair Çalışmalar* başlığı altında topladım. Ancak okurlar, bu çalışmada geliştirilen sosyalizm kavramının hem Sovyet modeli reel sosyalizmine hem de Yugoslavya'daki özyönetimli piyasa sistemine bir alternatif olduğunu net bir şekilde görecektir.

Bu kitabın kişisel deneyim ve eylemlerimin bir ürünü olduğunu hayretle fark ettim. Kararların, bu kararlardan etkilenenlerce alınması gerektiği şiarıyla hareket eden Demokratik Toplum Taraftarı Öğrenciler içinde geçirdiğim zamanın yankıları da

var elbette. Bunun yanı sıra, Kanada Yeni Demokrasi Partisi'nde (NDP) yaptığım çalışmalar da (sosyal demokrasinin sınırları üzerine bir eğitim), bu kitapta ortaya konan kapitalizmin sınırları içinde mücadele stratejilerinde yansısını bulmuştur. Birleşik Krallık'taki İşçi Yönetimi Enstitüsü'nden büyük oranda esinlenerek, birliklerin kitaplarının hükümet ve işçilerin kullanımına açılması ve "iyi bir birlik üyesi" olmak için belirlenmiş yeni temel kuralları – bu kitapta tartışılan "sosyalist koşulsallık" kavramının bir öncülü- kabule yanaşmayan şirketlerin kamulaştırılması için, (1970'lerin başlarında ekonomi politikaları başkanlığı ve politika başkanlığı yaptığım) Britanya Kolombiya'sı Yeni Demokrasi Partisi (NDP) içinde politika geliştirdim.

Yine de Venezüella'daki kişisel deneyimimin bu kitabın şekillenmesinde en önemli katkıyı yaptığı görülecektir. Yalnızca dünya gündemine 21. yüzyıl için sosyalizmi taşıyan heyecan verici gelişmeleri pratik içinde öğrenme ayrıcalığından ötürü değil, 2004'te o zamanlar Sosyal Ekonomi Bakanlığı olarak adlandırılan kuruma danışman olarak atandığım zamandan itibaren çeşitli şekillerde sürece katkı koyma şansına sahip olmamdan ötürü de... Venezüella'da yaptığım konuşmaların ve oradaki sürece dair görüşlerimin bir kısmı *Bugünden Kuralım: 21. Yüzyıl İçin Sosyalizm* kitabımda bulunmaktadır.

Venezüella rant ekonomisi ve kültürü dolayısıyla pek çok açıdan özgün olsa da, sosyalizmin inşasında karşılaşılan sorunlar açısından değildir. Her yerde mücadeleye hazırlıklı olmak için, bu örneğe özgü durumların ötesine geçmemiz gerekmektedir. Bu yüzden *Sosyalist Alternatif, genel* bir sosyalizm tasarımı oluşturmak ve somut mücadele doğrultuları göstermek için Venezüella deneyiminden yararlanmaktadır.

Bu kitaptaki kimi fikirler ("sosyalizmin temel sacayakları" kavramının bileşenleri gibi) yazılı olarak sunduğum görüşlerimden ve Karakas *Centro Internacional Miranda*'da yürüttüğüm

çalışmalardan besleniyor olsa da, kitabın kendisi Venezüella'daki Bolivarcı süreçle ilgili değildir. Elbette bu süreç 21. yüzyıl için sosyalizm hayaletlerini diriltti ama bu özgün durum *reel* midir? Bu soru, *Sosyalizmin Gelişimine Dair Çalışmalar* bölümünde ele alınacaktır.

Son olarak, Marta Harnecker'in teşviki ve yoldaşlığı olmasaydı, bu kitap ortaya çıkmazdı. Onun iyimserliği, aklı ve sosyalizme adanmışlığı her an bir ilham kaynağıydı. Venezüella'da katılım, komünal konseyler ve komünler için gösterdiği çaba, sosyalizmin her yerde inşası için esaslı bir katkıdır (tıpkı politik araçlar üzerine yazdığı *Solun Yeniden İnşası* adlı çalışması gibi).

Günümüzde sosyalizmin kaçınılmaz olmadığının vurgulanması gerekiyor mu? *Bugünden Kuralım*'da değindiğim gibi, kitabın adı, Güney Afrika Komünist Partisi'nin tasarımı ve mücadeleyi vurgulayan (unutulmadığını umduğum) sloganından gelmektedir: "Sosyalizm Gelecektir, Bugünden Kuralım". Tabii bu slogana içkin kavrayışın iyimserliğini düzeltmek gerekiyor. Bir tasarıma ve onu gerçek kılacak çabaya sahip olunmadığı sürece, gelecek kaçınılmazdır – barbarlık alternatifi. "Gelecek sosyalizm *olmalıdır*, bugünden kuralım."

11 Ocak 2010

GİRİŞ

Sosyalizmi Yeniden Kurgulamak

İyi bir toplum nedir? Kendimiz, ailemiz ve tüm sevdiklerimiz için ne istiyoruz? Yaşamak istediğimiz, herkesin hak ettiğini düşündüğümüz iyi toplumun özellikleri nelerdir?

Bence iyi toplum, insani potansiyelin her yönüyle gelişmesini olanaklı kılan toplumdur. Başlangıç noktası tam da budur – tıpkı Marx ve diğer 19. yüzyıl sosyalistleri için olduğu gibi. Saint-Simon böyle bir toplumu üyelerine "yetilerini geliştirmeleri için mümkün olan en büyük olanağı" sunan bir toplum olarak ele almıştır. Benzer şekilde Louis Blanc'a göre de amaç herkesin "gerçekten özgür olması için yetilerini geliştirme ve kullanma *gücü*ne" sahip olmasını garanti altına almaktı. Friedrich Engels ise komünistlerin hedefinin "toplumun, tüm üyelerinin bütün kapasitesini ve gücünü toplumun ana koşullarını ihlal etmeden tam bir özgürlük içinde geliştirip kullanabileceği bir şekilde organize etmek" olarak tanımlamıştır.[1] İnsani gelişme elbette Marx'ın yaklaşımının da temelindeydi. Her bireyin kendi potansiyelini geliştirebildiği, yani "yaratıcı potansiyelini sonuna kadar gerçekleştirdiği", "insani doyumun tam olarak hayata geçtiği", "kendinde bir amaç olarak bütün insani güçlerin geliştiği" bir topluma dikkat çekiyordu[2].

Böyle bir iyi toplum imgesinin günümüzde vücut bulmuş olduğu, Venezüella'nın Bolivarcı Anayasası'nda açıkça görülmektedir. Madde 299'da toplumun hedefinin "bütün insani gelişimi garanti altına almak" olması gerektiğinin açıkça kabulüyle, madde 20'de "herkesin özgür kişisel gelişim hakkının olduğu"nun beyanıyla ve madde 102'nin "her insanın yaratıcı potansiyelinin geliştirilmesi ve demokratik bir toplumda kişiliğin eksiksiz ortaya konması"na yaptığı vurguyla, insani gelişim konusu Bolivarcı Anayasanın özünü oluşturmaktadır.

Dahası var. Bu Anayasa aynı zamanda insanların kapasitelerini ve yeteneklerini *nasıl* geliştirecekleri, yani bütün o insani gelişimin *nasıl* gerçekleşeceği sorusuna da odaklanmaktadır. Madde 62 insanların "kamu işlerini düzenlemesi, icra ve kontrol etmesi, onların hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişimini garanti altına almak için katılımlarını sağlamanın zorunlu bir yoludur diyor. *Zorunlu* yol. Demokratik, katılımcı ve öncü karaktere sahip bir topluma yapılan aynı vurgu ekonomik alanda da bulunmaktadır. Bu yüzden madde 70'te "özyönetim, ortak yönetim ve bütün biçimleriyle kooperatifler" üzerinde durulmakta ve madde 102'nin "her bireyin yaratıcı potansiyelinin geliştirilmesi" hedefi "aktif, bilinçli ve ortaklaşa katılım"ı vurgulamaktadır[3].

Eksiksiz insani gelişime ve insani gelişimin olmazsa olmazlarına ilişkin Bolivarcı Anayasa'da yer alan bu konular belli bir kurama işaret etmektedir. İlk durum için geçerli olan, halihazırda var olan ile *olması* gereken arasındaki boşluğa işaret eden bir kuramdır. Yaratıcı potansiyelimizin eksiksiz gelişiminin henüz gerçekleşmediği ama *olası* olduğuna ilişkin kavrayış örtük bir biçimde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, şu anda insanların kapasitelerinde gözlemlediklerimiz mümkün olanın *tamamı* değildir. Şimdiki varlığımız, olabileceğimizin yalnızca küçük bir kısmıdır. İnsani gelişimin sabit olmadığı ve sınırlarını bilmediğimiz ol-

dukça açıktır. Bu elbette siyasi bir görüştür çünkü bir alternatifin var olduğunu ima etmektedir.

Benzer şekilde ikinci konuya ilişkin olarak, insani gelişim için katılımın kaçınılmazlığındaki ısrarıyla Anayasa bildik bir kuramdan yola çıkmaktadır: Marx'ın "devrimci pratik" kavramı. "Koşulların dönüşümü ile insan eylemi ya da kişisel dönüşümün çakışması" Marx'ın çalışmalarında tekrar edilen kızıl bir bağdır. Ona göre insani değişim gökten zembille inmez; yukarıdan gelen hediyelerin bir ürünü değildir. Aksine, eylemimiz içinde dönüşürüz. İleride üzerinde duracağımız gibi, Marx'ın koşulların ve kişisel dönüşümün eş zamanlılığı yaklaşımı, insanın, eylemlerinin, mücadelesinin (ve mücadele edemeyişinin), üretimi ve etkileşimi gerçekleştirdiği ilişkilerin bir ürünü olduğu anlamına gelir.

Bu iki temel ilke, insani gelişim ile eylem ve öncülüğün "zorunlu yol" olarak vurgulanması, kavranması gereken *temel bağlantı*dır. Bu bir kez kavranınca, *eylem olmaksızın insani kapasitenin eksiksiz gelişiminin sağlanamayacağı* da anlaşılmış olur. İnsanları dönüştüren öncülük olmadığı sürece, iyi toplumun insanları da yaratılamaz. İnsani gelişim ile eylem arasındaki bu temel ilişki kapsamlı bir içeriğe sahiptir çünkü iyi bir topluma *değil* de çıkmaza açılan yolları fark etmemizi sağlar.

Ancak iyi bir toplum aynı zamanda insanların birbirine değer verdiği ve "insan kapasitesinin gelişiminin, diğer tarafta başka gelişimlerin sınırlanmasına dayandırılamayacağını" bildikleri bir yerdir[4]. Bolivarcı Anayasa'nın 75. Maddesinde yer aldığı biçimiyle ilişkilerin "hak ve sorumluluk eşitliğine, dayanışmaya, ortak çabaya, karşılıklı anlayış ve saygıya" dayandığı bir aile kavramını temel almaktadır. İyi toplum, benmerkezci bireylerin (ve grupların) toplamından değil, "dayanışma, sosyal sorumluluk ve insani yardım yoluyla yükümlülüklerin insanların yeteneklerine göre kişilerin sorumluluğuna bırakılmasının" kabul edildiği yerdir

(Madde 135). *Komünist Manifesto*'da da belirtildiği gibi iyi toplum en basit ifadeyle "bireyin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin bir koşulu olduğu" bir birlikteliktir.

SAPKIN TOPLUM

Yukarıdaki ölçütler göz önüne alındığında, kimse kapitalist toplumun iyi bir toplum olduğunu açık yüreklilikle söyleyemez. Kapitalizm kesinlikle dayanışmaya, saygıya, sosyal sorumluluğa ya da ilgiye dönük değildir. İnsanların "hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişime" ulaşabilmeleri için zorunlu olan işyerlerinde ve toplumda öncülüğün oluşabileceği koşulları yaratmakla da ilgilenmemektedir. Kapitalizm aslında insani gelişmeyle hiç ilgili değildir.

Sermayenin mantığı, kâr peşinde koşarken tüm insani değerlerin ikinci plana atıldığı bir toplum yaratır. Kapitalistler için birer kâr aracından başka bir şey olmayan işçiler, yeteneklerini onlar adına üretim yapmak için satmaya zorunlu olunca nasıl özgürce gelişebilirler ki? İşçiler sömürülmekle kalmaz, aynı zamanda hem artı değer *üretimi* hem de bu artı değeri *paraya çevirmek* için sürekli yeni ihtiyaçların yaratılması sürecinde biçimsizleşirler de (Marx'ın deyişiyle "sakatlanırlar"). Sermaye, birbirine bağlı ve birbirini önemseyen insanların olduğu bir toplum yaratmak yerine toplumda bölünmeler yaratır. Kendi kurallarına ve ödeyeceği en düşük ücrete karşı oluşabilecek her türlü sesi kısmak için işçileri bölerek onları birbirine rakip eder. Çünkü insanlar ve doğa sermayenin amaçları için yalnızca birer araçtır. Sermaye, Marx'ın zenginliğin esas kaynakları olarak adlandırdığı insanları ve doğayı tahrip eder.

Kapitalizmin sapkın doğası en fazla kriz dönemlerinde açığa çıkar. Kriz dönemlerinde kâr oranının "üretim ile toplumsal ihtiyaçların, toplumsal birer varlık olan insanların ihtiyaçları-

nın oranını değil üretimin büyümesi ve küçülmesini belirlediği" ortaya çıkar. Kapitalistlerin kazanç sağlayamamaları, insani ihtiyaçları hiç dikkate almadan üretimi durdurmalarına neden olur[5]. Sonuçta ise bir işsizler, yeterince değerlendirilemeyen kaynaklar ve kapasiteler, ihtiyaçları karşılanmayan insanlar yumağı ortaya çıkar. Üretim devam edebilecekken etmez. Neden? Sırf üretim araçlarına sahip olanlar için kârlı olmayacağı için. Kapitalizmin akıldışılığı için başka herhangi bir kanıta ihtiyaç olabilir mi? Aslında sistem öyle sapkındır ki *"Kapitalizmin devamını sağlayan nedir?"* sorusunu sormak gerekir.

ORGANİK BİR SİSTEM OLARAK KAPİTALİZM

Bu sisteme kendini yenileme gücünü veren nedir? Yapısal gereksinimleri, varoluş koşulları nedir? Kapitalizmin kendini yeniden üretmesini anlayabilmek için onu bir bütün, birbiriyle bağlantılı bir süreç, "tüm ilişkilerin eş zamanlı olarak var olduğu ve birbirini desteklediği bir yapı" olarak düşünmemiz gerekiyor. Marx, kapitalizmde durumun şöyle olduğunu söylemiştir: "her bir ekonomik ilişki burjuva ekonomik formu içinde bir diğerinin varlığına bağlıdır ve ileri sürülen her şey bu yüzden aynı zamanda bir varsayımdır; bu her organik sistem için geçerlidir."[6]

Kapitalizmi organik bir sistem olarak kavramanın ilk adımı onu, üretim araçlarının sahibi olan, kâr etme (artı değer) güdüsüyle hareket eden sermayedarlar ile üretim araçlarından koparılmış olmalarından ötürü geçinebilmek için emek sarf etme kapasitelerini (emek gücü) satmaktan başka çareleri olmayan işçiler arasındaki bir ilişki olarak görmektir. Kapitalizmin mantıksal dayanağı budur ve bu dayanağın (üretim araçlarının sahibi sermayedarlar ve emek güçlerini satmak zorunda olan işçiler) aynı zamanda kapitalizmin ürünü olduğu da gösterilmelidir.

Sermeyenin emek gücünü satın alması sermayeye doğrudan

işçileri emek sürecinde kontrol etme ve yönetme hakkını, aynı zamanda da işçilerin ürettikleri üzerinde mülkiyet hakkını verir. Sermaye bu hakları işçileri sömürmek, yani artı emek üretmeye mecbur bırakmak için kullanır. Bu yüzden artı değere sahip olan metaların üretimi, kapitalist üretim ilişkilerine tabi olan üretim alanında gerçekleşir. Ancak sermayenin esas derdi ortaya çıkan metaların kendisi değil, artı değeri metaların satılmasıyla elde edilen para biçiminde reel bir değere dönüştürmektir.

Söz konusu metaların istenilen şekilde satılmasıyla (bu sayede artı değerin paraya çevrilmesiyle) sermaye üretim sürecinde tüketilen üretim araçlarını yenileyebilmekte, yeni ücretli işçiler tutabilmekte, hedeflediği tüketimi koruyabilmekte ve yayılma için sermaye biriktirebilmektedir. Bu sayede sermaye yeniden üretilir ve arttırılır. Ancak bir sermaye olarak işlemeye devam edebilmesi için işçilerin ücretli işçiler olarak (hayatta kalabilmek için emek güçlerini satmak üzere emek piyasasına dönmesi gereken işçiler) yeniden üretilmesine ihtiyaç duyar. Üzerinde durulan bu son koşul "kapitalist üretimin mutlak surette zorunlu bir koşuludur."[7] Emek gücünü tekrar satma zorunluluğu işçilerin kazandıkları gelir, alışageldikleri ihtiyaçları için harcanıp tüketildiğinde ortaya çıkar. Bu yüzden soluğu tekrar emek piyasasında alırlar.

Kapitalizmin üretim, bölüşüm ve tüketim özellikleri, kapitalizmin yeniden üretimini garanti altına almak için birbirini tamamlayan özellikleridir. Kapitalist ilişkilerde üretim, kapitalist bölüşüm ilişkilerini yeniden üretir. Kısaca kapitalizm, yalnızca bir üretim sistemi değil aynı zamanda yeniden üretim sistemidir:

> Bu yüzden kapitalist üretim süreci, bir bütün olarak, bağlantılı bir süreç olarak görünür; yani yeniden üretim süreci yalnızca meta, yalnızca artı değer üretmez, aynı zamanda da sermaye ilişkilerinin kendisini, bir yanda kapitalistleri diğer yanda ücretli işçileri hem üretir hem de yeniden üretir[8].

Elbette süreç bu kadar otomatik değildir. Eğer sermayenin yeniden üretilmesi işçilerin ücretli işçiler olarak yeniden üretilmesini (diğer bir deyişle emek güçlerini satmaya devam etmeleri) gerektiriyorsa bunu *garanti eden* nedir? Sermaye ücretleri sürekli olarak aşağıya çekmeye çalıştıkça işçiler de ters yönde kuvvet uygularlar. O halde, işçilerin hayatta kalmak için emek güçlerini satmak zorunda kalmayacakları kadar çok ücret kazanmamalarını garanti eden nedir?

Sermayenin ücretleri düşük tutmasının bir yolu, işçileri bölüp ayırarak onların sermayeye karşı birleşmek yerine birbirleriyle rekabet etmelerini sağlamaktır. Sermaye bunu yalnızca işçileri birbirine kırdırarak (Marx'ın İngiliz ve İrlandalı işçiler arasındaki düşmanlığı sermayenin nasıl kullandığını açıklarken olduğu gibi) değil aynı zamanda işçiler yerine makine kullanıp yedek bir işsizler ordusunu da sürekli olarak yaratarak sağlamaktadır. İşçiler arasındaki rekabet ile işçi sınıfının çalışanlar ve işsizler olarak bölünmesi ücretleri aşağıya çeker. Marx'ın yorumuyla bu "kapitalist üretimin en iyi örneğidir."

> Sadece ücretli işçileri ücretli işçiler olarak yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda sermaye birikimine oranla göreli bir yedek ücretli işçi nüfusu yaratır.

Bunun sonucunda ücretler "kapitalist sömürü için yeterli sınırda tutulur ve son olarak işçinin sermayedara olan kaçınılmaz sosyal bağımlılığı güvence altına alınmış olur"[9]. Buna bir de kapitalist üretimin ayırt edici özelliği olan yabancılaşma (yoksullaştırma, "tamamen değersizleştirme") ve metaları satabilmek için sermaye tarafından sürekli olarak yeni ihtiyaçların yaratılması yoluyla işçilerin tüketme ihtiyacının artmasını ekleyince, işçilerin neden kendilerini sürekli olarak emek piyasasına sürmeleri gerektiği de ortaya çıkar.[10]

Burada açıkça görülen şey *kapitalizmin kısırdöngüsüdür.* (a)

Üretim araçlarından koparılmış insanlardan ve karşılamaları gereken ihtiyaçlarından yola çıkarak bu insanların (b) emek güçlerini kendileriyle aynı durumda olanlarla rekabet ederek satmak üzere işgücü piyasasına katılmaları gerektiğini gördük. (c) Sonuçta ortaya ihtiyaçları ve tüketme imkânları olan yoksullaşmış işçiler çıkaran kapitalist üretim sürecine dahil olurlar. (d) Ancak, satın alabildikleri ürünleri tükettikten sonra kendilerini geçindirme araçlarından yine yoksun kalarak kendilerini sermayeye sunmak zorunda kalırlar. Yeniden sermayenin çıkarları doğrultusunda üretmek zorundadırlar. Bu bir kısırdöngüdür ve aşamaları birbirine bağlıdır. Hepsini değiştirmeden birini değiştirmezsiniz.

Ancak birinci bölümde göreceğimiz gibi, işçinin sermayedara "vazgeçilmez" sosyal bağımlılığı yalnızca sermayenin işçileri yerinden etme becerisinden kaynaklanmamaktadır. Marx, işçiler sermayenin *zorunlu* olduğunu düşündüğü için sermayenin üretim ve toplum üzerinde hâkimiyet kurmaya devam ettiğini ileri sürmüştür. Aslında sermaye *ihtiyaç duyduğu* işçi sınıfını yaratma eğilimindedir:

> Kapitalist üretimin gelişmesi, eğitimi, gelenekleri ve alışkanlıkları dolayısıyla bu üretim biçiminin ihtiyaçlarını apaçık doğa yasaları olarak gören bir işçi sınıfı yaratır. Kapitalist üretim sürecinin örgütlenmesi, bir kez tam olarak gelişti mi bütün direnci etkisizleştirir[11].

Kısacası "bütünlüğe ulaşmış bir burjuva sistemde, her bir ekonomik ilişki diğerinin varlığını burjuva ekonomik formu içinde zorunlu kılar."

İşçiler sermayenin sömürünün bir sonucu olduğunu anlamadıkları sürece, "adillik" (örneğin "adil" ücret) gibi belirli sorunlara karşı ne kadar mücadele ediyor olurlarsa olsunlar her zaman sermayeye bağımlı olacaklardır. Marx *Kapital*'i bu yüzden yazmıştır. Sermayenin ihtiyaçlarını "apaçık ortada olan doğa yasala-

rı" olarak gören bir işçi sınıfı yaratma eğilimi dolayısıyla Marx, işçilere sermayenin doğasını açıklamayı ve kapitalizmi aşma gerekliliğini göstermeyi amaçlamıştır[12].

Ancak kapitalizmin insanları biçimsizleştiren sapkın bir toplum olduğunu ve sermayenin özünde sömürünün bir sonucu olduğunu anlamak yeterli değildir. Eğer insanlar herhangi bir alternatif olmadığına inanırlarsa, kapitalizm içinde en iyisini yapmak için çabalayıp imkânsıza ulaşmak için zaman ve enerjilerini harcamayacaklardır. Tam da bu nedenle alternatife ilişkin bir imge yaratmak önemlidir.

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYIL İÇİN SOSYALİZM HEYULASI

Marx'ın birleşik üreticilerden oluşan bir toplum ideali vardı: "Bireyin evrensel gelişimine ve toplumsal birer zenginlik olarak komünal ve toplumsal üretkenliğe bağlılıklarına dayanan özgür bireyselliğin olduğu toplum"[13]. Onun için sosyalizm, insanların eksiksiz gelişimlerinin önündeki tüm engelleri kaldıran bir toplumu ifade etmekteydi. Bu topluma doğrultu kazandıran şey "işçilerin kendi gelişim ihtiyaçları"ydı. Aslında böyle bir "iyi toplum" olasılığından yola çıkarak kapitalizmi eleştirmiştir; *Kapital*'in temel *dayanağı* budur[14].

Ancak yirminci yüzyıl sosyalizminin temel kavramlaştırmaları insan potansiyelinin eksiksiz gelişimine vurgu yapmaktansa üretici güçlerin gelişimini, bir gün (ve her nasılsa) kapitalizme özgü karşılanmayan ihtiyaçları yadsıyacak bir topluma, herkese tüketme hatta ihtiyaçları oranında tüketme olanağı sağlayacak kadar bolluğun olduğu bir topluma giden gelişimi vurgulama eğilimi göstermekteydi. Sosyalist imgenin önemli bir bileşeni bu imgede yer almaz – her şeyin merkezindeki insan.

Yine ne yazık ki "sosyalizm" ve "komünizm" kavramlarının oluşturduğu imgenin önemli bir kısmında toplumun üstünde ve

ötesinde duran, emekçileri yönlendiren ve onlar üzerinde baskı kuran bir devlet bulunmaktadır – "yaşayan halkı bir boa yılanı gibi" sıkıştıran 19. yüzyıl ortalarının Fransız devletinin "kolu uzun bürokrasi"si ve "devlet parazitleri, dolgun ücretli dalkavukları ve yattığı yerden para kazananları"na yönelik Marx'ın küçümsemesi dikkate alındığında, bu acı bir ironidir[15].

"*Sosyalizmi yeniden kurgulamalıyız*" – Hugo Chávez 2005 yılı haziran ayında Brezilya Porto Alegre'de gerçekleştirilen Dünya Sosyal Forumu kapanış konuşmasını oradaki aktivistleri heyecanlandıran bu sözlerle tamamlamıştı. "Sovyetler Birliği'nde gördüğümüz türden bir sosyalizm olamaz, ancak rekabete değil birlikteliğe dayanan yeni sistemler kuruldukça ortaya çıkacaktır" diye vurgulamıştır. Chávez, eğer dünyanın büyük kısmında hüküm süren yoksulluk bir şekilde ortadan kaldırılacaksa, kapitalizmin aşılması gerektiğini savunmuştur. "Ancak devlet kapitalizminden medet umarak Sovyetler Birliği'nin yaptığı aynı hataya düşemeyiz. Sosyalizmi bir tez, proje ve doğrultu olarak geri kazanmalıyız, ama yeni bir tür sosyalizmi, hümanist olan, makineleri ya da devleti değil insanları her şeyin üzerinde tutan bir sosyalizmi."[16]

Kısacası ne üretim araçlarının gelişmesi ne de devlet yönlendirmesi belirlemelidir yeni sosyalist toplumu; merkezde insanlar olmalıdır. *Kapitalizmin ardında kol gezen heyula budur – 21. yüzyıl için sosyalizm heyulası.* Merkezinde insani gelişmeyle insan eylemi arasındaki "temel bağlantı", kapasitelerin ancak eylem yoluyla gerçekleşebileceği önermesi bulunur ve yaşamlarımızın her alanında demokratik, katılımcı ve öncü eylem yoluyla gelişmeye duyduğumuz ihtiyaca işaret eder. Topluluklarımızda, iş yerlerimizde ve bütün sosyal kurumlarda devrimci pratik yoluyla kapitalizmin yarattığı o yoksul ve sakatlanmış insan türünden apayrı kişiler olarak kendimizi üretiriz.

Bu heyulanın ana hatlarının Venezüella'da ortaya çıkış seyri

oldukça açıktır. Gördüğümüz gibi 1999 Bolivarcı Anayasası iyi bir topluma giden yolu işaret eden belli başlı öğeler barındırmaktadır. Ancak aynı zamanda bu anayasa açıkça kapitalizmin, "iyi bir kapitalizmin" devamını, Chávez'in o dönem arzu ettiği Üçüncü Yol'u desteklemekteydi.[17] Ancak Chávez'in kapitalist bir yolun olabilirliğine ilişkin inancı, özellikle geri püskürtülen 2002 darbe girişimiyle, 2002-03 kışında petrol ve diğer sektörlerin lokavtıyla ve Venezüellalı kapitalistlerle emperyalist destekçilerinin *derdinin* "iyi bir kapitalizm" olmadığını gösteren gösterileriyle sona erdi.

Bu gelişmelerin etkisiyle Bolivarcı süreç önemli ölçüde sola kaydı. Hala sosyalizmden açık açık bahsedilmiyordu. Kapitalizme alternatif olarak "sosyal ekonomi" öneriliyordu. 14 Eylül 2003 tarihli *Alo Başkan* programında Chávez "sermayenin mantığı sapkın bir mantıktır" diye konuştu. Sermayenin çocukları çalıştırmayı, işçilerin açlığını, işçi çocuklarının kötü beslenmesini umursamadığını söyledi. İş kazalarıyla, işçilerin yemek yiyip yemedikleriyle, barınacak yerleri olup olmadığıyla, nerede uyuduklarıyla, okulları olup olmadığıyla, hastalandıklarında doktorları olup olmadığıyla, emekli aylığı alıp almadıklarıyla ilgilenmez. "Hayır. Sermayenin mantığı bunlara kafa yormaz, zalimdir, sapkındır."

Aksine, Chávez'e göre "sosyal ekonominin mantığı insana, emeğe, yani işçiye ve ailesine, yani insana dayanmaktadır." Bunun yanı sıra sosyal ekonomi ekonomik kazanca, değişim değerine odaklanmaz; "sosyal ekonomi esas olarak kullanım değeri yaratır." Amacı "yeni erkeğin, yeni kadının, yeni bir toplumun yaratılmasıdır."[18] Aslında 2003'e gelindiğinde Chávez kavramı açıkça kullanmıyor olsa da sosyalizmden bahsediyordu.

2005'in başlarında Chávez'in "sosyalizmi yeniden kurgulama" ihtiyacından bahsetmesi yalnızca bir başlangıçtı ve sosyalizme ilişkin fikirleri "István Mészáros'un muhteşem kitabı"

Kapital'in Ötesinde'ye yoğunlaştıkça yıl boyunca daha da şekillendi. Chávez'in değişim değerinden çok kullanım değerine dönük eğilimi, Marx'ın yeni toplumda meta değişimine yönelik *Grundrisse* eleştirisi üzerine Mészáros'un bu bin sayfalık kitapta sunduğu değerlendirmeleriyle iyice pekişti.[19] Marx'ın komünal ekonominin yalnızca şeylerin değil etkinliklerin de değiş tokuşunu gereksindiği görüşünden etkilenerek Chávez, temmuz ayında "komünal bir üretim ve tüketim sistemi, yeni bir sistem" oluşturulması çağrısında bulundu. [20] Dayanışmayı, işbirliğini, birbirini tamamlamayı, paylaşımcılığı, adaleti, eşitliği ve sürdürülebilirliği, sermayenin mantığına ters olan bütün özellikleri oluşturmanın bir yolu olacaktır bu (*Alo Başkan* # 229).

Aralık 2006'da yeniden seçilmesinin ardından, Chávez'in sosyalist alternatif tablosu daha derinlikli bir hale geldi. Ocak 2007'de toplumsal mülkiyet, toplumsal üretim ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasından oluşan "sosyalizmin temel sacayağı" kavramını ileri sürdü (*Alo Başkan* # 264, ayrıca #263'e de bakınız). Bu özel bileşimin altında yatan mantık göz önüne alınacak olursa: (a) üretim araçlarının toplumsal mülkiyetin bir parçası olması önemlidir çünkü komünal sosyal üretkenliğimizin herkesin özgür gelişimine adanmasını garanti altına almanın tek yoludur; (b) işçiler tarafından örgütlenen toplumsal üretim üreticiler arasında yeni ortaklaşa ilişkileri açığa çıkarır ve bu üreticilerin eksiksiz gelişiminin bir koşuludur; (c) komünal ihtiyaçlar ve amaçlar için üretim, her bir kişinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin bir koşulu olduğu dayanışmacı topluma içkindir. Tüm bunlar birbiriyle ilgilidir, birbirine bağlıdır – "sosyalizmin temel sacayağı" nın ayaklarından her biridir.[21]

Bir kez daha Chávez'in attığı teorik adımın izleri Mészáros'un *Kapital'in Ötesinde* kitabında sürülebilir. Marx'tan yola çıkarak Mészáros, kapitalizmi üretim-bölüşüm-tüketimden oluşan, bütün öğelerin eşzamanlı olarak bir arada bulunduğu ve birbirini

desteklediği organik bir sistem olarak ele almanın gerekliliğini ileri sürer. Yirminci yüzyıldaki sosyalist deneylerin başarısızlığının "sermaye ilişkisinin kısır döngüsü"nü, "iç içe geçmiş ve karşılıklı olarak birbirini destekleyen" devre bileşimini aşamayıp "çaresiz bir savurganlık içinde olan sermaye sisteminin ters diyalektiği"ni pekiştirmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Kısaca, "var olan yeniden üretici güçler birliği"nin bütün bileşenlerini aşmada gösterilen başarısızlık (ya da çabasızlık) "kapitalin ötesi"ne geçmede başarısızlık anlamına gelmiştir. [22]

Bu yüzden Mészáros, kapitalizmin organik sistemini oluşturan bütün bileşenleri yeniden yapılandırma gerekliliğini vurgulamıştır. Sosyalist alternatif, "üretim-bölüşüm-tüketim diyalektiğinin, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinden hareketle radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını" gerektirir.[23] Nihayetinde "sosyalizmin temel sacayağı" –toplumsal mülkiyet, toplumsal üretim, toplumsal ihtiyaçlar– kavramında vücut bulan esas kavram işte buydu.

Sosyalist sacayağı kavramının açtığı umut dolu yol bu kitabın ana konusunu oluşturmaktadır. *Sosyalist Alternatif: Gerçek İnsani Gelişim* iki kısma ayrılmıştır. İlk kısım olan "Sosyalist Sacayağı", "halkın zenginliği", "halkın üretimi" ve "dayanışmacı toplum" bölümlerinden oluşmaktadır. İkinci kısım "Sosyalist Sacayağını Kurmak", sosyalist geçiş ve iyi toplumu kurmak için somut adımlar kavramlarına dair birçok bölümü içermektedir. Böyle bir bölümlemenin ve dizilişin bir nedeni var.

Yirmi birinci yüzyıl için sosyalizm heyulası (Marx ve Engels'in on dokuzuncu yüzyılın ortalarında tarif ettiğinden daha fazla somut veriye dayanarak) ortaya çıkıp Venezüella'da ve daha birçok yerde kitlelerin aklında yer etmiş olsa da henüz gerçekleşmiş değil. Bu yüzyıl için sosyalizm inşa edilmelidir – bizi kovalayan *diğer* heyula, barbarlık heyulası düşünüldüğünde bu, özel öneme sahip bir görevdir. "Sosyalizm Gökten İnmez"de ileri sürdüğüm

gibi, inşa süreci her yerde aynı olmayacaktır:

> Her toplumun kendine özgü özellikleri vardır – kendine özgü tarihi, gelenekleri (dini ve yerli olanlar da dahil olmak üzere), mitolojileri, daha iyi bir dünya için mücadele etmiş olan kahramanları ve mücadele içinde gelişen özel yetenekleri. Soyut reçetelerden değil de insani gelişim sürecinden bahsediyor olduğumuza göre, en sağlam adımları (başkalarının kötü taklitlerinden değil) kendi yolumuzdan, insanların benimsediği yoldan giderek atarız.

Buna bir de farklı ekonomik gelişmişlik aşamalarını, (ulusal ve uluslararası) siyasi güçler arasındaki ilişkileri ve bu yolu bize açan farklı tarihsel aktörleri ekledikten sonra, "toplumsal devrimi başlatmanın yalnızca tek bir yolu olduğunda ısrar edersek çokbilmiş birer aptal oluruz."[24]

Ancak nereye gitmek istediğimizi *kesinlikle* bilmek zorundayız. Eğer nereye gitmek istediğini bilmiyorsan bütün yollar seni oraya götürür diye eski bir deyiş vardır. Ancak bu deyiş yanlıştır. Eğer nereye gitmek istediğini bilmiyorsan *hiçbir* yol seni oraya götürmez.

KISIM I

SOSYALİST SACAYAĞI

1

İNSANLARIN ZENGİNLİĞİ

İyi toplum kavramına geri dönelim – insanların merkezde yer aldığı. İyi toplumu insan potansiyelinin her yönüyle gelişimini teşvik eden, tam bir gelişme için zorunlu olan öncülüğü sağlayan, dayanışma ve ilgiyi özendiren bir toplum olarak tanımlamıştık. İyi toplum zengin toplumdur. Peki, zengin bir toplumun kaynağı nedir?

Adam Smith'e göre bir toplumun ürettiği kullanım değerleri olarak tanımlanan zenginliğin esas kaynağı emeğin üretici gücüdür, yani bir toplumun üretkenliği ne kadar fazlaysa, o toplum için üretilen kullanım değeri miktarı da o kadar fazladır. Başlangıç noktası elbette Marx'ın "zenginliğin esas kaynakları" olarak adlandırdığı insan ve doğadır. Doğa yaşam için temel kaynağı sağlarken, insanlar da doğadan elde ettikleri hammaddeleri zenginliğin özü olan kullanım değerine dönüştürür.

İnsanlar ve doğanın yanı sıra belirli bir zamanda üretilebilecek kullanım değeri miktarını belirlemede önemli olan başka bir faktör daha vardır – insanların hammaddeyi dönüştürmekte kullandıkları üretim araçları. Kişi bir araç üretmek için zaman harcadığında (örneğin bir tuzak veya ağ kuran ya da basit bir saban yapan Robinson Cruose), bu işin ardından elde edeceği kullanım değeri miktarını arttırmış olur. Kısacası, emeğinin bir kısmını üretim aracı geliştirmeye harcayarak üretkenliğini arttırmış olur.

Kullanım değeri olarak değerlendirilen zenginliğin üretilmesinde, geçmiş emeğin ürünlerinin önemli olduğu açıkça görülmektedir. Elbette bunların ne kadar önemli olduğu ne kadar uzun ömürlü olduklarına bağlıdır. Bir dönem veya bir yıl dayanan üretim araçlarının çabucak değiştirilmesi (ve yine bu iş için emek ayrılması) gerekecektir. Ancak aksine uzun süre boyunca değişim gerektirmeyen dayanıklı araçlar üretkenliği sağlamaya devam edecektir.

Dahası, tüketilen üretim araçlarının yenilenmesi için gerekli olmayan emek süresi daha fazla üretim aracı –daha fazla ağ, tuzak vb.– biriktirilmesi için kullanılabilir. Dayanıklı araçlar yenilenmeleri için zaman ayrılması gerekmeden kullanılmaya devam edildikçe, "su, buhar, hava ve elektrik gibi doğa güçlerinin sağladığı ücretsiz hizmeti sağlamaya devam ederler. Geçmiş emeğin bu ücretsiz hizmeti değerlendirildiği ve yeni emekle beslendiği sürece, birikim gittikçe daha geniş ölçekte gerçekleşmeye başlar ve giderek artan oranlarda birikir."[1] O halde emeğin üretkenliği giderek artan oranda "geçmiş emeğin ücretsiz hizmeti"nin bir ürünü olarak tanımlanabilir.

Tabii burada *toplumsal* üretkenliğin gelişimini anlatıyoruz. Bireyin, yalıtılmış insanın üretken gücü oldukça düşüktür. Aslında yalıtılmış birey kavramı bir mittir çünkü (bir aileden bile oluşsa) toplum içinde yaşıyoruz. Ancak insanların yardımlaşmalarının da bir nedeni vardır. Marx yardımlaşmanın "doğası gereği kolektif olan yeni bir üretici güç"[2] ortaya çıkaracağını vurgulamıştır. Örneğin yol inşa eden bir grup insan, her birinin emek kapasitesinin toplamından fazla eder. "Güçlerinin bir araya gelmesi her birinin *üretici gücünü* arttırır" demiştir.[3]

Bu yüzden bütün toplumlarda insanlar yardımlaşmanın bir yolunu buluyor – ister uzmanlaşarak, ister benzer işleri bir araya getirip beraber çalışarak. Çünkü toplumsal üretkenliğimiz emeğin birleşmesiyle, yani "*tek, birleşik emeğin*" sağladığı faydalarla

kesin olarak artar.[4] Adam Smith, emeğin birleşmesinin –hem tekil bir işyerinde (örneğin bir iğne fabrikasında) hem de toplumun genelinde– toplumsal üretkenliğin arttırılmasındaki önemini kesinlikle kavramıştı. Ancak onun vurgusu daha çok "insan doğasındaki bir eğilimin... Bir şeyi başka bir şeyle değiş tokuş etme, takas etme, mübadele etme eğiliminin" bir sonucu olan işbölümü üzerinedir (ki bunun iğne fabrikasıyla hiç de ilgisi yoktur). Bunun aksine biz (yardımlaşma türlerinden biri olan ve elbirliğini önkoşul olarak gerektiren) işbölümünü değil emeğin *birleşmesini,* onun toplumsal emek olma özelliğini vurguluyoruz.[5]

Bu yüzden "işçilerin birliğinde – emeğin üretkenliğinin temel koşulları olarak emeğin ortaklığı ve işbölümünde" Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde "işbölümü sonucu farklı kişilerin beraber çalışmasından doğan katlanmış üretici güç" dedikleri şeyi görürür.[6] Bu *Kapital'in Ötesinde* kitabımda belirttiğim işçi sınıfının ekonomi politiğinin temel önermesidir: "Üretimde emeğin şu veya bu şekilde ortaklaşması ve birleşmesi, bireysel, ayrışmış üretkenliklerin toplamını aşan emeğin birleşik, sosyal üretkenliğini ortaya çıkarır".[7] Marx'ın söylediği gibi basitçe ifade edilecek olursa "ortaklaşmadan doğan toplumsal üretken güç *karşılık beklenmeyen bir armağandır*".[8]

Geçmiş emeğin ürünleri ile çalışmak da emeğin birleşmesinin bir ürünüdür. Toplumsal üretkenliği büyük ölçüde arttıran o aletler, makineler, arazi ıslahları, düşünsel ve bilimsel keşifler emeğin geçmişte bu alanlarda istihdam edilmesi sayesinde günümüzdeki emeğin kullanımına hazırdır. Hem belirli işyerlerinde hem de bir bütün olarak toplumun genelinde bazı üreticiler diğerlerinin üretkenliğinin artmasını sağlayacak üretim araçlarını yaratırlar. Söz konusu üretim araçları fazlalaştıkça, daha yetkin ve uzun ömürlü hale geldikçe toplumsal üretkenlik bütün olarak artar. Geçmiş emeğin mirası, toplumsal mirasımız kuşaktan kuşağa aktarılır.

İnsanlığın ürünü olan aletlerden, makinelerden, *şeyler*den fazlasını miras edinir ve kullanırız. "Bilginin ve becerilerin, toplumsal aklın genel üretici gücünün birikimi" zamanla giderek büyüyen bir üretici güç kaynağına dönüşür. Kullanım değeri yaratma sürecinin bir parçası olarak bilim bir üretici güç haline gelir. Beşeri endüstrinin araçları (maddi üretici aletlerin uzuvları) "*insan beyninin insan eliyle yaratılmış organları*"dır. Aslında, toplumsal üretkenliğin artması bilimin, düşünsel emeğin "toplumsal aklın genel üretici güçlerinin" üretim sürecine dahil edilme oranına giderek daha fazla bağlı hale gelir:

> Üretkenliğin bu gelişimi her zaman son tahlilde işe koşulan emeğin toplumsal niteliğine, toplumdaki işbölümüne ve düşünsel emeğin, özellikle de doğa bilimlerinin gelişimine indirgenebilir.[9]

Bu bağlamda Marx, zenginliği insanlar için kullanım değeri olarak üretme yeteneğimizin doğrudan ve dolaysız emekten *değil*, geçmiş toplumsal emeğin ürünlerinden –"*doğrudan bir üretici güce* dönüşen genel toplumsal bilgiden– geldiği konusunda oldukça netti. Açıkça, "büyük sanayi geliştiği oranda, gerçek zenginliğin yaratılması emek süresi ve istihdam edilen emekten çok emek süresi boyunca işe koşulan aracıların gücüne bağlı hale gelir." Aslında dolaysız emeğin kendisi de "bir yandan doğa bilimlerinin teknolojik uygulaması olan genel bilimsel emekle, diğer yandan da toplam üretimdeki sosyal bileşimden –(aslında tarihsel bir ürünken) toplumsal emeğin doğal bir meyvesiymiş gibi görünen bir bileşim– doğan genel üretici güçlerle karşılaştırıldığında, vazgeçilmez ama ikincil bir kuvvete" dönüşür. [10]

Kullanım değerleri olarak zenginlik bu yüzden söz konusu sosyal bileşimin bir ürünüdür – doğayı ve geçmiş emeğin ürünlerini işleyenlerin yarattığı ürünler, zenginliğin esas kaynaklarını sürdüren ve geliştiren, emeğin gelecekteki üretici gücünü arttıracak bir temel oluşturan ürünler yaratan insanlar. Doğayı üret-

meyiz ama toplumsal mirasımız bize ait bir üründür ve eski işçi kuşaklarının ürünüdür. *Peki, toplumsal mirasımız kime aittir?*

Bize değil. Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde "şimdiye kadarki tarihsel gelişmelerdeki başat faktörlerden biri"nin de "kendi ürettiklerimizin bizim üstümüzde bir güç olarak tahkim edilmesi" olduğunu öne sürmüşlerdir. Burada bahsedilen aslında yüzyılların pisliği dedikleri şeydir: "insanın kendi edimleri, kendisi tarafından kontrol edilen değil, kendi karşısında, onu köleleştiren yabancı bir güce dönüşür." İşçiler tarafından üretilen bütün o zenginlik ("toplumsal güç yani farklı bireylerin birliğinden doğan katlanmış üretici güç"), "kendi birleşik güçleri olarak değil de ötelerinde var olan yabancı güçler gibi" görünür. [11]

SERMAYENİN GİZEMLİ HALE GELMESİ

Bu durduk yere olmaz. Gücümüz bize ait değil gibi görünür çünkü aslında artık bizim gücümüz *değildir.* Aksine üretim araçlarını, toplumsal mirasımızı sermaye olarak görürüz. Peki, sermaye nedir? Uğruna emek gücümüzü sattığımız para, işlediğimiz emek nesneleri, üretirken kullandığımız bu aletler, makineler, araçlar nedir? Mağazalarda bekleyen ve sahip olmak için didindiğimiz bu ürünler nedir?

Marx'ın açıklamaya çalıştığı temel nokta buydu – ötemizdeki gücün, sermayenin özü. Cevabı netti: işçilere karşı kullanılan kendi ürünleriydi, alet ve makine biçimindeki ürünler – aslında insan eyleminin (kafa ve kol emeğinin) bütün ürünleri. Sermayede gördüğünüz şey önceki sömürülerin ürünleridir.

İşçiler ihtiyaçlarını karşılamak için iş görebilme yeteneklerini üretim araçlarının sahiplerine sattıkları ölçüde ürettikleri ürünler üzerindeki mülkiyet haklarını da teslim etmiş olurlar. Sermaye, işçinin gücünü elinden çıkarma hakkını satın alarak işçiyi üretimde sömürme hakkını da satın alır ve bu sömürü daha fazla üretim aracı biriktirilmesi ile sonuçlanır. Kısacası üretim araçları

ile temsil edilen ötemizdeki güç, ücretli emeğin kuşaklar boyunca sermayeye devrettiği güçtür.

Tam da işçiler kendi güçlerini sermayedarlara sattıkları için, "işçilerden oluşan birlik –emeğin üretkenliğinin temel koşullarını olarak elbirliği ve işbölümü– *sermayenin üretici gücü* gibi görünür. Emeğin kolektif gücü, toplumsal emek olma özelliği bu yüzden sermayenin *kolektif gücü*dür" ve emeğin birleşmesinden doğan "karşılık beklenmeyen bu armağan", *sermayeye verilen bir armağandır*.[12] Dahası, geçmiş toplumsal emeğin bütün meyveleri sermayedarın payına düşer. Sabit sermaye, makineler, teknoloji, bilim – tüm bunlar sadece şimdilik sermaye olarak o "düşmanca toplumsal maske"lerini takıyorlar.[13] Kısacası, "bilginin ve becerinin, toplumsal aklın genel üretken güçlerinin birikmesi, emeğin değil sermayenin bünyesine katılarak sermayenin bir özelliğiymiş gibi görünür."[14]

Peki, neden kimse bu toplumsal mirasın bize karşı kullanılan kendi ürünlerimiz olduğunun farkına varmıyor? Neden kimse sermayenin sömürünün bir ürünü olduğunu anlamıyor? Burada esas olan, Marx'ın vurguladığı gibi, işçilerin sömürülmesinin *belirgin olmayışıdır.* İşçi iş görebilme yeteneği satıyormuş, sonra sermayedar da bu emek gücünü sıkıp suyunu çıkarıyormuş gibi *görünmez.* Daha çok, işçi *zamanının* (bir iş günü) sadece bir kısmını sermayedara satıyormuş ve bunun *karşılığını* para olarak alıyormuş gibi görünür.

Marx'ın emek gücü (işçinin kapasitesi) ve emek (işçinin faaliyeti) ayrımının nasıl bir önemi vardır? Emek gücünün satılması üzerinde durduğumuzda, işçinin yeniden üretilmesi, dolayısıyla da çalışma becerisinden bahsediyoruz – yani sermaye için hazır bulunacak emeğin zorunlu olarak yeniden üretilmesi. Bir önceki bölümde üzerinde durulan buydu: "Kapitalist üretim için kesin olarak zorunlu olan koşul, işçilerin ücretli çalışanlar olarak (hayatta kalmak için emek piyasasına yeniden çıkmak zorunda olan

işçiler olarak) yeniden üretilmesi." Marx'a göre bu klasik ekonomi politiğin en büyük katkılarından biridir – ücretin, işçinin yeniden üretilmesi ile ilişkili olduğunun kavranması. Bu konu Fizyokratlar tarafından geliştirilen ve "dikkate değer bütün iktisatçılar gibi" Adam Smith tarafından da sürdürülen bir konuydu.[15]

Ancak, işçilerin sattığı şeyin emeklerinin belli bir kısmı olduğunu düşünürsek, işçilerin yeniden üretilmesini garanti eden nedir? Kapitalizm nasıl devam ediyor? Sonuçta bu Marx için temel bir sorundu. Ancak bu herhangi bir sermayedarın ya da işçinin kendi kendine düşündüğü bir soru değildir. Akıllarından geçecek en son şey budur. Bir sermayedarın isteği kapitalizmin değil kendinin yeniden üretilmesidir ve bunun için de belli bir miktar emeğe ihtiyaç duyar. Bu yüzden yüzeyde ister istemez, işçi emeğinin belli bir kısmını satıyor ve bunun karşılığını alıyor gibi görünür. Aslında bu görüntü ücretlerin belirlenme şekliyle (belirli saat işe karşılık ücret) pekişir – "bütün emek, ücretli emek gibi görünür."[16]

Marx'ın "iş günün zorunlu ve artık emek, ücretli ve ücretsiz emek olarak bölümlenmesinin bütün izlerini silen" bu ücret biçimine atfettiği önemi abartmamak elde değildir. Marx'a göre, (emeği, satın alınmış ve karşılığı ödenmiş gibi gösteren) ücret biçimi sermayenin gizemlileştirilmesinin temelidir:

> Hem işçiler hem de sermayedarlar tarafından benimsenen adalet kavramının, kapitalist üretim biçiminin bütün gizemlileştirmelerinin, kapitalizmin özgürlüğe dair yarattığı bütün yanılsamaların, kaba ekonominin kendini mazur göstermeye çalışan bütün hilelerinin temelinde, yukarıda tartışılan gerçek ilişkiyi görünmez kılan hatta tam tersini yansıtan görünüş biçimi bulunmaktadır.[17]

Söz konusu "*esas ilişki*"de işçi (özünde sınırsız bir emek barındıran) emek gücünün kontrolünün mülkiyet hakkını satmış ve böylece sermayedara emeğini sıkıp suyunu çıkarma ve sömürünün bütün meyvelerini toplama hakkını devretmiştir. Eğer işçi

emeğinin karşılığını alıyormuş ve ortada aslında sömürü yokmuş gibi görünüyorsa (yüzeyde görünmek *zorunda* olduğu gibi), kârlar nereden geliyor? *Sermayedarın katkılarından olsa gerek.* Aynen işçi gibi, o da hak ettiğini almalı.

Dolayısıyla sermayedar verili bir zamanda üretime katkıda bulunuyorsa, varlığı *zorunlu* olsa gerek. Verimlilikten elde edilen kazanç da sosyal emeğin toplamından çok sermayedarların faaliyetlerinin bir sonucu gibi görünür. Daha önce gördüğümüz gibi, yeni üretici güçlerin gelişimi, toplumsal emeğin bir kısmının yeni iş aletleri üretimine (bilim, toplumsal akıl vb.) ayrılması ile gerçekleşir. Peki, kapitalist bir ekonomide toplumu emeğinin bir kısmını bu amaç için ayırmaya ikna eden toplumsal kurum nedir?

Sömürünün ayırt edici olduğu bütün toplumlarda sömürenler bu sömürüden elde ettikleri artıkları dilediklerince kullanırlar. Sermayenin mümkün olan en büyük gelişimi gösterme eğilimi doğrultusunda, sermayedar elindeki artık değerin bir kısmını birikim amacıyla kullanır. Bu sürecin öncülü yine sömürüdür ama toplumun emeğinin bu amaç için ayrılmasını sağlayan gizemlileştirici *biçim* sermayedarların *sahip oldukları toplumsal emeğin temsili* bir kısmını bu amaç için ayırmalarıyla –"para"yı, yani artık değeri para biçiminde yatırıma dönüştürmeleriyle– oluşur. Sonuçta "toplumsal aklın genel üretken güçlerinin" birikmesinin sağladığı verimlilikten elde edilen kazanç ister istemez kapitalist yatırımın bir ürünüymüş gibi görünür. Aslında *bütün* ilerleme "sermaye birikimine" bağlıymış gibi görünür.

Elbette sermayenin büyüme dürtüsü göz önüne alındığında kapitalist ilerleme de belli bir türü oluşturuyor. Sermayenin büyümesinin önkoşulu artık değerin büyümesidir. Bu yüzden sermaye üretici güçlerin *herhangi bir* şekilde gelişmesinin değil üretimin yayılmasını ve artık değerin paraya çevrilmesini iyileştirecek gelişmelerin peşinden koşar. Kısaca ifade etmek gerekirse, sermayenin istediği *taraflı*, verimlilikten elde edilen kazancın

meyvelerini (işçilerin değil) sermayenin toplamasını öngören bir gelişmedir.[18] Bilim ve bilimin teknolojide kullanımı sermayeye hizmet için vardır:

> Zenginliğin üretilmesinin bir aracı olmak bilimin görevi haline dönüşür; bir zenginleştirme aracı... *Bilimin sömürülmesi*, insanlığın kuramsal gelişiminin sömürülmesi... Sermaye bilim üretmez ancak sömürür, üretim süreci için ona el koyar.[19]

Tam da sömürü gizli olduğundan bütün bunlar karanlıkta kalır. Artan üretkenliğin kaynağının günümüzdeki ve geçmiş toplumsal emeğin bileşimi olduğunu görebilmek için sermayenin "toplumsal maskesinin" ardına bakmak yerine, bütün gelişmeyi sermayeye mal ediyoruz. Sistem geliştikçe, üretim sabit sermayeye, "insan eliyle yaratılmış insan beyninin uzuvlarına", emek araçları biçimini alan toplumsal mirasa daha fazla bağımlı hale geldikçe, sermaye (ve sermayedar) işçilere daha fazla zorunlu gibi görünür. Bu yüzden kapitalizm ihtiyaç duyduğu işçileri, kapitalizme sağduyuyla yaklaşan işçileri yaratma eğilimindedir:

> Kapitalist üretimin ilerlemesi, eğitimi, gelenekleri ve alışkanları gereği bu üretim biçiminin ihtiyaçlarını apaçık doğa yasaları olarak gören bir işçi sınıfı yaratır. Kapitalist üretim sürecinin örgütlenmesi bir kez tam olarak gelişti mi bütün direnci etkisizleştirir.[20]

Aslında kapitalizmde başat olan ne kadar fikir, mantıklı görünen ne kadar şey varsa hepsi de egemen sınıfın fikirleri ve mantığıdır.[21] Sermaye geçmiş toplumsal emeğin ürünlerine sahip olduğu sürece bu böyle sürüp gider. Toplumsal mirasımıza, kuşaklar boyunca işçilerin ürettiklerine sermaye sahip olduğu sürece işçiler sermayenin denetiminde kalır. Bunlar (tıpkı doğa gibi) sermayenin yayılma dürtüsünün yalnızca birer aracı olmaya devam eder. Sonuç olarak sermaye, zenginliğin bu esas kaynaklarını tahrip etme eğilimindedir. Ücretleri en alt, çalışma gününün uzunluğunu ve yoğunluğunu en üst seviyeye çekmek – bütün bunlar sermayenin kâr aranışı için anlam taşır. Serma-

ye metalarını satabilsin diye işçiler için sürekli olarak yeni ihtiyaçların yaratılması da... Sermaye üretim araçlarına, toplumsal mirasımıza sahip olduğu sürece sömürünün, biçimsizleşmenin ve doğanın yıkımının sürmesinin kaynağı olacaktır.

BÖLÜŞÜM: ÜRETİM ARAÇLARININ TOPLUMSAL MÜLKİYETİ

Şimdi "sosyalizmin temel sacayağının" ilk bileşenini ele almamız gerekiyor. Toplumsal emeğin ürünlerinin ve toplumsal mirasımızın toplumsal mülkiyeti, bunların özel çıkarlar için değil toplumun çıkarları için kullanılmasını garanti etmenin tek yoludur. Üretim araçlarının sermayenin mülkiyetinde olmasının aksine sosyalist bir toplum üretici unsurların başka şekilde dağıtılmasını gereksinir – toplumsal mülkiyet, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti.

Peki, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti nedir? Yirminci yüzyılda örneklerini açıkça gördüğümüz devlet mülkiyetiyle aynı şey değildir. Eğer devlet bürokratları ve parti görevlileri üretim hedeflerini belirleyecek, üretim araçlarının kullanımını yönlendirecek ve bu hedeflere ulaşmak için işçileri kontrol altında tutacaklarsa, bunu nasıl toplumsal mülkiyet, toplum tarafından mülkiyet olarak görebiliriz ki?

Dolayısıyla yirminci yüzyıl deneyleri de, Pat Devine tarafından 1988 tarihli klasik kitabı *Demokrasi ve Ekonomik Planlama*'da ifade edilen alternatif bir anlayış yarattı.[22] Buna göre üretim araçlarının kullanımıyla ilgili kararlardan bütün etkilenenlerin *karar alma* sürecine dahil edildikleri bir yerde toplumsal mülkiyetin varlığından söz edilebilir. Kararlardan etkilenen topluluk üyelerinin yanı sıra, söz konusu üretim birimlerindeki işçiler de (bu birimlere kaynak sağlayan ve çıktıyı kullanan birimlerde çalışanlar da dahil olmak üzere) üretim araçlarının kullanımının belirlenmesinde yer almalıdır. Diğer bir deyişle, bu tanıma göre

toplumsal mülkiyet, toplumun ötesinde ve üzerinde yer alan bir devletin kararları aldığı değil tabandan gelen köklü bir demokrasiye işaret etmektedir.

Ancak bu tanımın, ne kadar gerekli olsa da, *yeterli* olup olmadığı sorusunu sormalıyız. Her ne kadar üretim araçları bu bağlamda toplumun mülkiyetinde olsa da aslında birbirinden ayrık ve bölünmüştür. Belirli üretim araçlarının mülkiyeti *farklı* üretim birimlerindedir ve ortaklaşa sahip olunan bu üretim araçlarına herkesin eşit erişimi yoktur.[23] Diğer bir deyişle, üretim araçlarına erişim değişkenlik göstermektedir. Bu kayda değer olabilir. *Üretim araçları herkese ait olsa da nerede çalışıldığının esas mesele* olduğunu anlamak için, Çin'de kolektif kurumlarda çalışan işçilerle devlet kurumlarındakileri, Yugoslavya'da tekstil endüstrisindekilerle elektrik enerjisi sektöründekileri, Küba'da turizm sektöründekilerle şeker fabrikalarında çalışan işçilerin deneyimlerinin hatırlanması yeterli olacaktır.

Eğer kimi üreticiler belirli üretim araçlarına ulaşım ayrıcalıkları olması sonucunda belirli faydaları (daha yüksek gelir gibi) garanti altına alabiliyorlarsa, avantajları tekelden -kimilerini belirli üretim araçlarından uzak tutabilme yeteneğinden- gelmektedir.[24] O halde bu durum, üretim araçlarının *toplumsal* mülkiyetini nasıl tanımlayabilir? Belirli üretim araçlarının kullanımı üzerinde karar verme ile sınırlı olan bir üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti kavramının, insanlar arasında var olan güncel ve tarihsel eşitsizlikleri meşru kılabileceği açıktır. Bu, organik bir sistem olarak sosyalizm kavramıyla örtüşüyor mu?

Organik bir sistem olarak sosyalizmde bölüşüm ve üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, "*Hak sahibi olan kimdir?*" sorusunu da beraberinde getiriyor. Günümüzdeki ve geçmişteki toplumsal emeğin ürünleri üzerinde kim hak sahibidir? Toplumsal mirasımızdan yararlanmaya hakkı olan kimdir? Bu temel sorular bizi doğrudan Marx'ın insanların zenginliği, *gerçek* zenginlik kavramına götürüyor.

ZENGİN İNSANLIK

Daha önce bahsettiğimiz gibi kapitalizmde her şey sermayenin amacına –biriktirmek, zenginliği sermaye olarak biriktirmek– tabidir. Akılcı bir toplumdaki alternatif ise biriktirmemektir, *şeyleri* biriktirmemek. Kapitalist bir toplumda insanların sermayenin onlara satmaya çalıştığı şeyleri birer ihtiyaç olarak algılayıp istemeleri son derece anlaşılırdır. Kapitalist güdülerle yaratılmış ihtiyaçlar hiç durmadan büyür, aslında Marx da "sermayenin güncel gücünün" işçiler için yeni ihtiyaçlar yaratmaktan geldiğini söylemiştir.[25] Bununla beraber, şeyler gerçek zenginlik değildir. Daha çok miktarda şeye sahip olmak –"Kimin daha çok misketi var?"– insanı gerçek anlamda zengin yapmaz.

Kısacası bir miktar şeyi bir miktar para ile değiştirmekten başka bir anlama gelmeyen –sermayenin kavrayışımızı nasıl bozduğuna bir örnektir– zenginlik kavramını aşmamız gerekiyor. Marx buna alternatif olan bir kavrayışa sahipti. Başından itibaren Marx çağının politik iktisatçılarının uğraşılarını yadsıyarak "zengin insan"ı tasarladı – kapasitesini ve yeteneklerini "kendini pek çok açıdan tatmin edebileceği" oranda geliştirmiş olan, "*tüm duyularla alabildiğine donanmış zengin insan*". Marx "Ekonomi politiğin *zenginlik* ve *yoksulluğunun* yerine *zengin insan* ve zengin *insan* ihtiyaçları gelsin" demiştir. "*Zengin* insan aynı zamanda yaşamın insanca dışavurumunun bütünlüğüne *ihtiyaç duyan* kişidir – kendini gerçekleştirmek içsel bir gereklilik, bir *ihtiyaç*tır içinde."[26]

Zengin insandan bahseden yalnızca genç Marx değildir. *Grundrisse*'de zengin insan kavramının merkezi önemini vurgulamaya *devam eder*. "Sınırlı burjuva formu sıyrılıp atıldığında" der "zenginlik, evrensel mübadele yoluyla yaratılan bireysel ihtiyaçların, kapasitelerin, hazların, üretici güçlerin vb. evrenselliğinden başka nedir ki?"[27] "Değerler ve ilişkiler zenginliğine sahip

olduğu için olabildiğince zengin ihtiyaçları olan... Mümkün olan en bütünlüklü ve evrensel toplumsal ürün olarak" zengin insanı tasarlamaya devam ederken Marx *gerçek zenginliği insan kapasitesinin gelişimi* olarak gördüğünü ortaya koymuştur.[28]

Marx'ın konuya devam ederkenki yaklaşımını anlayabilmek için öncelikle bu kavramı özümsemek gerekiyor: gerçek zenginlik, insan kapasitesinin, potansiyelinin gelişimidir. Marx'ın kavramı hem üretim hem de tüketim alanına ilişkin kapasiteleri kapsıyor çünkü keyif alabilme yeteneğinin gelişmesi "bireysel potansiyelin gelişmesi"dir.[29] Kısacası, bir yandan "gerçek zenginlik bütün bireylerin gelişmiş üretici güçleridir" derken diğer yandan da "*maddi* açıdan zenginlik sadece çok çeşitli ihtiyaçlardan oluşur" demek çelişkili değildir.[30] Basit ihtiyaçları ve basit üretici gücü olan bir varlık yerine Marx "üretiminde olduğu kadar tüketiminde de çok yönlü olan zengin kişiliklerin gelişimi"ne önem vermiştir.[31]

Marx'ın sosyalizm görüşünün özü budur – insanların her yönüyle gelişiminin önündeki tüm engelleri kaldıran bir toplumun yaratılması. İşçilerin sermayenin büyüme ihtiyacını karşılamak üzere var olduğu bir toplumun aksine Marx *Kapital*'de "nesnel zenginliğin işçinin kendi gelişim ihtiyacını karşılamak için var olduğu tersine durum"a dikkat çekmiştir.[32]

Birleşik üreticilerden oluşan bu toplumda herkes kendi potansiyelini gerçekleştirebilmektedir – yani "yaratıcı potansiyellerinin tam olarak işlenmesi", "insani doyumun eksiksiz olarak gerçekleşmesi" ve "tüm insani güçlerin kendinde bir amaç olarak gelişmesi."[33] Sosyalizmde üretici güçler "bireyin baştan başa gelişimiyle çoğalmış ve ortaklaşa zenginliğin bütün pınarları daha coşkun akınaya başlamış" olacaktır.[34] Kısacası sonuç zengin insanların yaratılması olacaktır.

İnsanların gerçek zenginliği budur – zengin insanlar. Nicelik değil nitelik... *Kapitalizmin* zengin insanlar yaratmadığı açıktır

– hatta tam tersini yapar! Çünkü sermayenin amacı bu değildir. Kapitalizmde insanlar amaç değil, sermayenin yayılması için birer araçtır. Kapitalizmde kendi yarattığımız ürünlerin boyunduruğu altındayız – "bizzat ürettiklerimiz üzerimizde maddi bir güç olarak konumunu sağlamlaştırır." Yarattığımız "nesnel zenginlik" işçinin kişisel gelişme ihtiyacını karşılamıyor, aksine emek ürünleri ile insan gelişimi arasındaki ilişkiyi baş aşağı çevirmiş olan bir dünyada yaşıyoruz.

Sermayenin toplumsal mirasımız üzerindeki hakkını sonlandırmak gerektiği açık – yani, kapitalist mülkiyeti toplumun mülkiyeti haline getirmeliyiz. Peki, bu yeterli midir? Kapitalizmde sermayenin hâkimiyeti yalnızca bizi kontrol etmeye başlayan bir güç, bizi köleleştiren bir Frankenstein canavarı yaratmış olmamızdan kaynaklanmıyor. Evet, ürettiklerimiz bizim üzerimizde bir güç, ama sadece bir güç olmalarından kaynaklanmıyor. Aynı zamanda *biz de birer güç değiliz* de ondan. Kapitalizm sırf ürettiklerimizi bizden koparıp aldığı için bizi yoksullaştırmıyor. Yarattığı insanla yapıyor bunu.

Peki, öyleyse *zengin* insanlık nasıl yaratılacak? Herkesin kendi potansiyelini eksiksiz olarak geliştirme olanağına sahip olmasını nasıl garanti altına alacağız? Şimdi bu soruyu ele alacağımız sosyalist bileşenin ikinci unsuruna geçiyoruz.

2

İNSANLARIN ÜRETİMİ

Marx'ın zengin insanlar kavramını bir düşünün. İnsani gelişme, örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın insani gelişme raporlarında şimdilerde sıkça ele alınıyor. Ancak bu iki görüş arasında bir fark var ve bu fark insani gelişme ve insan eylemi arasındaki "temel bağlantı" etrafında şekillenmektedir.

Gelişmenin kaba bir şekilde ekonomik büyüme istatistikleriyle özdeşleştirilmesinden uzak duran İnsani Gelişme Raporları, özellikle iktisatçı Amartya Sen'in kuramsal çalışmalarından yararlanıyor. Bu çalışmanın odak noktası, kimi zaman "yetenekler yaklaşımı" olarak da adlandırılan insan yeteneklerinin gelişmesi üzerinedir. Yeteneklerin gelişmesinin insani gelişmenin merkezinde olduğu, insanların saygın ve değerli yaşamlar sürebilmelerinin bir koşulu olduğu düşünülmektedir.[1]

Ancak bu yaklaşımdan etkilenenlerin vurguladığı şey engellerin ortadan kaldırılması oluyor. Yetenek sahibi olmayı, olanak sahibi olmakla bir tutuyorlar. Bu yüzden bu yaklaşım olanakların genişletilmesini vurguluyor – örneğin ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, eşitsiz eğitimin, kötü sağlığa sebep olan koşulların ortadan kaldırılması, insanların onurlu bir yaşam sürme olanaklarının önündeki engellerin kaldırılması.

Bu bağlamda İnsani Gelişme Raporları farklı toplumlarda eğitim ve sağlık gibi alanlarda ne gibi ilerlemeler kaydedildiğini belgeler. Önemli ve çok aydınlatıcı olsalar da bu raporlar insanların söz konusu alanlardaki yeteneklerini ölçme girişimleri değildir, daha çok hükümetlerin kimi harcama önceliklerinin sonuçlarına dair fikir verir. Dolayısıyla, ırkçılığı, cinsiyetçiliği ve eğitim eşitsizliğini sona erdirmek için verilen *mücadelenin* insanları nasıl dönüştürdüğüne ilişkin hiçbir şey söylemez. Ne de ortaklaşa üretimde yer almanın veya işyerinde üretimi kontrol etmeyi öğrenmenin insan kapasitesini nasıl geliştirdiğine ilişkin bir şey söylerler. Kısacası bu raporlar insan eyleminin rolü hakkında hiçbir şey söylemez. Aksine odak noktaları düz bir oyun alanı inşa etmek ve eşitliğin önündeki fırsatları sınırlayan engelleri kaldırmaktır.

Bu yaklaşım özünde liberal reformisttir. Bütün insanlık dışı sonuçlarıyla piyasaya neoliberal tapınmaları yadsıyarak insan refahını desteklemede devletin rolünü benimser. Ancak -devletin yapması gereken bir şey olarak- fırsatları genişletmenin ve fırsat eşitliği yaratmanın neoliberalizme verilecek yanıt olduğunu üstü kapalı olarak savunur. Bu yaklaşımla temel bağlantı arasındaki fark en fazla konu eğitime gelince belirginleşiyor.

İnsani Gelişme Raporları'nda önem verilen konu devletin eğitim için ne kadar harcama yapmayı tercih ettiği, yani önceliklerinin ne olduğu oluyor. Toplumun ne kadarı okuryazar? Ne kadarı liseyi bitirmiş? Ne kadarı üniversiteye gitmiş? Bu yaklaşım benzer mantıkla, cinsiyetçiliğin ve ataerkilliğin insani gelişmeye olumsuz etkilerini görmek amacıyla bu verileri toplumsal cinsiyet farklılıkları açısından da değerlendirir. Bütün sınıf ve ırkların eğitim olanağı var mı yoksa dışlanıyorlar mı?

Tek sormadığı ise şudur – *ne tür* eğitim? Yukarıdan aşağıya dikey olarak verilen bir eğitim mi? Gerçeklik olarak kabul gören şeylerin öğrenciler tarafından ezberlenmesini içeren bir eğitim mi? Tepedekiler tarafından kabul gören ve onlar için makul olan

gerçekler mi? Var olan güç yapılarının korunmasını destekleyen bir eğitim mi? Yoksa insanların kendi eylemleri aracılığıyla öğrendikleri bir süreç olarak eğitim mi?

Bu tür sorular, Marx'tan büyük oranda etkilenen Paulo Freire tarafından sorulan sorulardır. Freire, "bankaya yatırılmış bilginin" aktarılması ile dünyanın ve dünyadaki yerimizin incelenmesi sürecinden doğan bilgi arasında kesin bir ayrım yapar. Freire "Bilginin bankaya yatırılması kavramında bilgi, kendilerini bilgili görenler tarafından cahil saydıklarına bağışlanan bir hediyedir" der.[2] Diğer bir deyişle, tepeden gelen bir hediyedir. Devletten gelen, öğretmenden gelen bir hediye...

Freire'nin –"sorun ortaya koyan eğitim" adını verdiği– eğitim kavramı bunun aksine devrimci pratiği vurgulamıştır: eylemlerimizle kapasitemizin gelişimi arasındaki ilişki. "Sorun ortaya koyan eğitim, kadın ve erkeğin *oluşum* sürecinde olan, tamamlanmamış, yarım bırakılmış varlıklar olduğunu ileri sürer" demiştir. "Baskıya maruz kalanların kendi özgürlükleri için mücadele etmelerini gerekli gören", "hümanist ve özgürleştirici bir eylemdir."[3]

Liberal bir insani gelişme tanımında, eyleme yapılan bu vurguya yer yoktur. Eğitimin ondan mahrum kalanlara tepeden bağışlanan bir hediye olarak mı, yoksa eleştirel şekilde sorun ortaya koyma ve akıl yürütme sonucu mu meydana geldiği soruları ilgisiz görünmektedir. Ancak insani gelişme ve insan eylemi arasındaki temel bağlantı sorunun merkezine "devrimci pratiği", koşulların ve insan eyleminin eş zamanlı değişimini ya da öz değişimi yerleştirir.

Aslında Marx devrimci pratik kavramını tam da insanlara bir şeyleri hediye ederek onların değiştirilebileceği görüşünü eleştirirken ortaya koymuştur. Çağının ütopik sosyalizminin özünde bu vardı – yani eğer insanlar için koşulları değiştirirsek (örneğin yeni yapılar, topluluklar ve benzerini kurup insanları burala-

ra yerleştirerek) onlar da farklı insanlar haline gelecektir. Marx, hayır, önemli bir şeyi atlıyorsunuz demiştir: gerçekten var olan insanları unutuyorsunuz. Koşulları değiştirecek olanların *onlar* olduğunu ve süreç içinde kendilerini değiştireceklerini unutuyorsunuz.

Ayrıca insanlar için koşulları değiştirecek olan bu "biz" de kim? Marx, insanlar için koşulları değiştirerek onları da değiştiririz görüşünün toplumu, biri toplumdan daha üstün olan iki parçaya ayırdığını söylemiştir. Gerçekten de toplumun tepesinde bizim için koşulları değiştirecek olan bir grup insan mı var? Bizim için sosyalizmi nasıl kuracağını bilen? Hiçbir şey bilmediğini düşündüklerine o hediyeyi bahşedecek kadar çok şey bilen bir grup? Marx'ın vurguladığı bir başka önemli şeyi daha unutuyorsunuz – "eğiticinin kendisi de eğitilmelidir."[4]

BİR EMEK SÜRECİ OLARAK İNSAN KAPASİTESİNİN ÜRETİLMESİ

İnsani gelişme ve insan eylemi arasındaki temel bağlantı başlangıç noktası olarak alındığında insan kapasitesinin nasıl geliştiği sorusuna basit bir yanıt kendiliğinden ortaya çıkıyor: kendi eylemlerimiz aracılığıyla gelişiriz. Fransız Marksist Lucien Sève'in belirttiği gibi "bütün gelişmiş kişilikler bize ilk bakışta *zaman içindeki çok çeşitli eylemlerin devasa bir yığını* olarak görünür" ve bu eylemler insan "kapasitelerinin" – "ne olduğundan ve düzeyinden bağımsız olarak herhangi bir işi gerçekleştirmek için gerekli doğuştan gelen veya sonradan edinilen 'gerçek potansiyeller' bütünü" – üretilmesinde merkezi bir rol oynar.[5]

Bu yüzden insanlar bütün eylemlerinde –örgütlenmiş emek sürecinde olduğu kadar bunun dışındaki süreçlerde de– kapasitelerini yeniden üretecek ve geliştirecek başka eylemler gerçekleştirme potansiyelini içlerinde üretirler. Marx "her tüketim bi-

çimi, insanı şu veya bu şekilde belirli açılardan üretir" demiştir. Bu yüzden bir işçi "derse katıldığında, çocuklarını eğitirken, yeni zevkler edinirken vs." kapasitesini farklı açılardan geliştirmiş olur.[6] Kısacası işçi, zamanını örgütlenmiş işyerinin dışında "eğitimi için, düşünsel gelişimi için, toplumsal işlevlerini yerine getirmek için, toplumsal ilişkiler için, aklı ve bedeni açısından yaşamsal olan güçlerin serbestliği için" kullandığında açıkça "kendi gelişme ihtiyacı"nı gerçekleştiriyor demektir.[7]

İnsanlar açık bir kişisel gelişim hedefleri olduğunda emek sürecine katılır ve bu amaca yönelik eylemlerde bulunurlar. Bu yüzden Marx "dolaysız emek zamanının, burjuva ekonomisinin bakış açısından göründüğü şekliyle boş zamanın soyut antitezi olarak kalamayacağını söylemeye bile gerek yoktur" diye yorum getirmiştir. İnsanların işyeri dışında bu türden ne gibi şeyler yaptıkları yeteneklerini etkiler, onların "farklı özneler olarak dolaysız üretim sürecine girmelerine" olanak sağlar. Bu yaklaşıma göre boş zaman "sabit sermaye kişinin kendisi olmak üzere, sabit sermayenin üretilmesi" olarak ele alınabilir.[8]

Ancak insanlar, kendi gelişimleri önceden karar verdikleri bir hedef olmadığında da kendilerini dönüştürürler. (Bu durumda eylemlerinin niyetlenilmemiş bir sonucu olur.) "Koşulların değişmesi ile insan eyleminin ya da öz değişimin çakışması" sonuçta Marx'ın "bir süreç olarak insanın kendini yaratması" görüşünün özünü oluşturur.[9] Marx'ın bu konudaki en bütünlüklü yaklaşımı, işçilerin sermayeye karşı verdikleri mücadele ve bu devrimci pratiğin insanların kapasitelerini geliştirip yeni bir dünya yaratmaya hazır hale getirerek "koşulları ve insanları" nasıl dönüştürdüğü üzerinde dururken ortaya çıkmaktadır.[10]

Ancak Marx bu öz değişim konusundaki görüşlerini politik ve ekonomik mücadele alanıyla sınırlamamıştır. Üretim sırasında "üreticiler de değişir, kendilerinde yeni nitelikler açığa çıkararak, üretimde kendilerini geliştirerek kendilerini dönüştürürler, yeni

güçler, yeni fikirler, yeni ilişki biçimleri, yeni ihtiyaçlar ve yeni bir dil geliştirirler."[11] Aslında işçi kendi emeğinin bir sonucu olarak Marx'ın *Kapital*'deki emek süreci tartışmasındaki yerini alır – burada işçi "kendi dışındaki doğaya etki ederek onu değiştirir, bu sayede kendi doğasını da eş zamanlı olarak değiştirir."[12]

Kısacası, formel üretim süreci dahilindeki ve dışındaki bütün emek sürecinin ürünü *birleşik üründür* – hem emek ürününün kendinde bir değişim hem de emekçinin kendinde bir değişim olarak.

KAPİTALİZM VE İNSANİ GELİŞME

Peki ya kapitalist üretim ilişkilerine tabi olan insan eylemi? Söz konusu emek sürecinden doğan artık değere sahip metaların yanı sıra gelişen birleşik ürün nedir? Kapitalizme özgü toplumsal ilişkilerin biçimlendirdiği üreticilerin kapasitesi nasıldır?

Kapitalist üretimin sonuçlarından biri insan kapasitesinin niyetlenilmemiş bir sonuç, sermayenin kendi gelişimi önündeki sınırları aşma çabasının bir birleşik ürünü olduğudur. Sermayenin "önünü alamadığı " büyüme çabası Marx'a göre sermaye saltanatının, kendi öncüllerinin aksine "zengin kişiliğin gelişmesinin maddi koşullarını yaratmasının" nedenidir.[13] Kapitalizm öncesi toplumlarda insanların gündelik aktiviteleri –"mevcut ihtiyaçların geleneksel, sınırlı, kanaatkâr, artık üzeri kabuk bağlamış yollarla giderilmesi ve eskimiş yaşam biçimlerinin yeniden üretilmesi"– insan kapasitesinin gelişimini sınırlandırmıştır.

Sermayenin uygarlaştırıcı görevi, insan gelişiminin önündeki bu engellerin ortadan kaldırılmasıydı:

> Bütün bunlara karşı yıkıcıdır, üretici güçlerin gelişmesini, ihtiyaçların çeşitlenmesini, üretimin her açıdan gelişmesini, doğal ve düşünsel güçlerin sömürülmesi ve mübadele edilmesini kısıtlayan bütün engelleri yıkarak onları sürekli olarak devrimcileştirir.[14]

Benzer şekilde sermaye, var olan üretim biçimini dönüştür-

düğü ölçüde gelişmiş insan kapasitesi için gereken "*maddi koşulları*" da yaratmış olur. Sermaye tarafından sağlanan yeni üretici bileşimleri işçiye "bireyselliğinin sınırlarının" ötesine gidebileceği koşullar sağlamakla kalmaz, Marx'ın ileri sürdüğü gibi geniş ölçekli sanayinin gelişimi, sermayenin ihtiyaç duyduğu "bir işçinin azami sayıda farklı iş için yeterli olması"nın koşullarını da yaratır.[15] Marx, sermayenin artık değer dürtüsü aslında "toplumun üretici güçlerinin gelişmesiyle ve her bireyin eksiksiz ve özgürce gelişiminin hâkim ilke olduğu daha ileri bir toplumun kendi başlarına bile gerçek temelini oluşturabilecek maddi unsurların yaratılmasıyla tetiklenir" demiştir.[16]

Ancak Marx, her ne kadar sermayenin evrensellik için, "bu varlığı mümkün olan en bütünlüklü ve evrensel toplumsal ürün olarak" üreterek çabaladığını düşünse de, zengin insanın yaratılmasının önüne yine *kendi* engellerini döşediği konusunda da son derece netti.[17] Hatırlayın, sermaye *yalnızca* artık değer için üretir ve her zaman doğru olan şeyi kriz zamanlarında belirli aralıklarla gözler önüne serer – üretimi belirleyen "üretim ve toplumsal ihtiyaçlar, toplumsal olarak gelişmiş insanların ihtiyaçları arasındaki oran değil" üretimin kârlılığıdır.[18] Ancak sermayenin egemenliğindeki üretimin sınırlı doğasının böylesi örnekleri, onun zengin insanların yaratılmasına oluşturduğu engellerden yalnızca biridir.

Sermayenin artık değer dürtüsü "zengin kişiliğin gelişimi için gerekli maddi unsurları (ve daha ileri bir toplum için gerekli "maddi koşulları) yaratıyor" olsa da, aynı zamanda *yoksul* insanlar yaratıyor. Kapitalizmde işçilerin koşullarını bir düşünün. Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde insanlar "eylemlerini kendi amaçları doğrultusunda yönlendiren kendi dışlarındaki bir varlığın güçlü iradesine" maruz kalırlar. Kapitalist ilişkilere dair her şey, üretim sürecini gizemli hale getirir: Doğal olarak işçiler üretim araçlarının *kendilerinin* olduğunu, kendi emek-

lerinin veya eski işçi kuşaklarının bir ürünü olduğunu düşünmezler, aksine kapitalist üretim ilişkileri işçilerde söz konusu üretim koşullarına "tamamen kayıtsızlık, dışsallık ve yabancılaşma durumu" yaratır. Toplumsal üretkenliği arttıran üreticilerin birleşmesi onlara dışsal ve yabancı gelir:

> İşçi emeğinin sosyal karakterine, onun ortak bir çıkar için diğerlerinin emeğiyle birleşmesine aslında kendine yabancı bir güç gibi yaklaşır; bu birleşmenin gerçekleştiği koşullar onun için bir başkasının mülküdür ve eğer kendisi de bu mülkü idareli kullanmak zorunda olmasaydı onun çarçur edilmesi umurunda bile olmazdı.[19]

Kısacası, kapitalizmde işçinin emeğinin yaratıcı gücü "kendine kafa tutan *yabancı bir güç*, sermayenin gücü olarak kendini tesis eder."[20] Sabit sermaye, makineler, teknoloji, "toplumsal aklın bütün genel üretici güçleri" sermayenin birer niteliği ve işçilerden bağımsız gibi görünür.[21] İşçiler, kendilerine düşman edilen ve sermaye olarak kendilerine hükmeden, sermayenin mülkü olan ürünler üretir. Marx, zenginlik dünyasının işçinin karşısına "kendine hükmeden yabancı bir dünya olarak" çıktığı yorumunda bulunmuştur.

Bu yabancı dünya işçiye gittikçe daha çok hükmeder çünkü sermaye, metalarda bulunan artık değeri paraya çevirme gerekliliğinden ötürü sürekli olarak yeni ihtiyaçlar yaratır. İşçiler açısından bu ilişki içinde üretimde bulunmak, "tamamen değersizleşme", "toptan yabancılaşma", "kendinde insani bir amacın tamamen yabancı bir amaç uğruna feda edilmesi" sürecidir.[22] Kapitalizmin yarattığı o gerçek ihtiyaçtan, paradan başka neyle bu boşluğu doldurabiliriz ki? Hayatlarımızdaki boşluğu *şeylerle* dolduruyoruz – tüketmeye yönlendiriliyoruz.

Ancak bu, kapitalizmin insanları biçimsizleştirme yollarından yalnızca biridir. *Kapital*'de Marx kapitalist manifaktürün işleyişine özgü işbölümü dolayısıyla işçinin kötürümleştirilmesinden, yoksullaştırılmasından, "beden ve zihninin sakatlanmasından",

"ömür boyu tek bir uzmanlaşmış faaliyetle elinin kolunun bağlanmasından" bahseder. Kapitalizmde makinelerin gelişmesi işçileri kurtarmış mıdır? İşçilere yeteneklerini geliştirme olanağı tanınması mümkündü ancak makinelerin kapitalist "alt üst ediş" için gereken teknik temeli nasıl sağladığını –"üretim sürecinin düşünsel kuvvetlerinin kol emeğinden ayrılması" işini nasıl *tamamladığını*– Marx dehşet içinde anlatır.[23]

Bu durumda kafa ve kol ayrılır, birbirine düşman olur. "Hem bedensel hem de düşünsel etkinliklerde özgürlüğün her bir atomu" yitirilir. Marx "Üretimin gelişmesini sağlayan bütün araçlar diyalektik olarak altüst olur" diye belirtmiştir, "işçiyi bir insan müsveddesine çevirirler", onu değersizleştirerek "üretim sürecinin düşünsel olanaklarına yabancılaştırırlar". Bunlar kapitalist üretime özgü çarpıtmadan yalnızca bir kaçıdır.[24] Kısacası, meta ve sermayenin yanı sıra, Marx'ın *Kapital*'de tanımladığı kapitalist üretimin birleşik ürünü, tek zevki bir şeylere sahip olmak, bir şeyler tüketmek olan parçalanmış, sakatlanmış insanlardır.

Bu yüzden sermaye zengin insanların yaratılmasının "maddi unsurlarını" yaratırken, "insani doyumun eksiksiz olarak oluşturulması tam bir değersizleştirme, evrensel olarak nesnelleştirme, tamamen yabancılaşma, bütün o sınırlı ve tek yönlü amaçların sıyrılıp atılması tamamen dışsal bir amaç uğruna o kendinde insani amacın feda edilmesi olarak görünür."[25] Daha önce değinildiği gibi sermayenin gizemlileşmesi "kapitalist üretimin, eğitimi, gelenekleri ve alışkanlıkları dolayısıyla bu üretim biçiminin ihtiyaçlarını apaçık doğa yasaları olarak gören bir işçi sınıfı yarattığı" anlamına gelir.[26] Sermayenin mantığını "apaçık doğa yasaları olarak" gördükleri oranda da sermayenin ürünü olmanın ötesine gidemezler – "üretimin duyarsız, düşüncesiz ve iyi kötü semirmiş araçları."[27] Kapitalizmin dört başı mamur insani gelişmeyle uyum içinde olduğunu kim iddia edebilir ki?

MARX'IN *KAPİTAL*'İNİ KOVALAYAN HEYULA

Ama kapitalizmin bir alternatifi var. Marx'ın insani gelişmeye yaptığı tutarlı vurguyu anladığımız zaman, bütün insani güçlerin gelişiminin kendinde bir amaç olduğu bir toplum kavramının *Kapital*'in esas dayanak noktası olduğunu göreceğiz. "Bireyin evrensel gelişimine, toplumsal bir zenginlik olarak komünal ve toplumsal üretkenliğe tabi olmalarına dayanan özgür bireysellik toplumu" Marx'ın *Kapital*'ini kovalayan heyuladır.[28]

Kapital'in açılış cümlesini okuduktan sonra, kendinde bir amaç olarak insana odaklanan başka bir dünyanın varlığından şüphe edebilir miyiz? Bir anda, zenginliğin gerçek bir insan zenginliği *değil* "devasa bir meta yığını" olarak göründüğü bir toplumun yarattığı dehşetle burun buruna geliriz.[29] Marx, sermayedarın kendi sermayesinin değerini arttırma dürtüsünün *değil* "nesnel zenginliğin işçinin kendini geliştirme ihtiyacını karşılamak için var olduğu baş aşağı durum"un belirleyici olduğu bir toplumu, *bu son derece mantıksal eserde herhangi bir mantıksal gelişim izlemeden* bir anda gözümüzde canlandırırken, sosyalizmin onun önermesi olduğundan bir an olsun şüphe edebilir miyiz?[30]

Affedersiniz ama *hangi* "baş aşağı durum"dan bahsediyorsunuz? Daha önce nerede geçmişti ki? Aslında bu "baş aşağı durum" Marx'ın kapitalizmi inatla eleştirirken uyguladığı yaklaşımdır. Sonuçta Marx, üretim araçlarının "kapitalist üretime özgü ayırt edici bir özellik olan bir baş aşağı durum, daha doğrusu bir çarpıtma" olarak işçileri nasıl istihdam ettiğini betimliyor. İyi de *neyin* tersi, çarpıtılmış hali? Basitçe ifade edilecek olursa, "ölü emek ile yaşayan emek arasındaki ilişkinin" *başka* bir toplumda baş aşağı çevrilmesidir.[31]

Kapital, kapitalizmin eksiltilmiş insanlarını yaratan baş aşağı çevirmelerin ve çarpıtmaların izi sürülerek okunduğunda, bahsi geçen o "baş aşağı çevrilmiş durumdaki", sosyalizmdeki üretime özgü şeylere ilişkin Marx'ın görüşlerine dair fikir edinebiliriz.

Üretimin gelişmesi için bütün araçların mutlaka "üreticilerin baskı altına alınmasının ve sömürülmesinin aracı" olması *gerekmediğini* ancak bunun bir "çarpıtma" olduğunu, yani sosyalizmde kendi ürünlerimizle *özgürleşeceğimizi,* onların kölesi olmayacağımızı anlarız. Zengin insanlar yaratmanın zorunlu koşullarını ancak Marx'ın onların kapitalizmdeki yadsımalarına ilişkin açıklamalarını göz önüne alarak kavrayabiliriz.

ÜRETİMİN ÖZNELERİ

O halde, sosyalist üretimin özellikleri –birleşik ürünü "farklı sosyal işlevlerin kendisi için sırasıyla üstlendiği farklı etkinlik biçimleri olduğu tam olarak gelişmiş birey" olan koşullar–nelerdir?[32] "Kendini gerçekleştirmenin içsel bir zorunluluk, bir *ihtiyaç* olduğu" bu zengin insanın yaratılması için ne tür etkinlikler vazgeçilmezdir?

İşçinin bedenini ve aklını sakatlayan, onu "emek sürecinin düşünsel potansiyellerine" yabancılaştıran kapitalist üretime özgü "diyalektik baş aşağı çevirme" göz önüne alındığında, insanların kapasitelerini geliştirebilmeleri için üreticilerin, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "bireyin işbölümüne bir köle misali tabi kılınması, bununla beraber düşünsel ve fiziksel emek antitezi" olarak adlandırdığı durumu sona erdirmesi gerektiği ortaya çıkıyor.[33] Marx'ın *Kapital*'de "amacı eski iş bölümünü ortadan kaldırmak olan devrimci alt üst oluşların, kapitalist üretim biçimiyle taban tabana zıt" olduğunu söylemesi bir rastlantı değildir.[34]

Kafa ve kol tekrar bir araya getirilmelidir. Zengin insanların gelişimi için işçi "her bir kasını aklıyla kontrol edebiliyor" olmalıdır.[35] İnsan kapasitesinin geliştirilebilmesi hem zihinsel hem de fiziksel eylemlere ihtiyaç duyar. Eğitimin üretken emekle bir araya getirilmesi yalnızca üretimin etkililiğinin arttırılmasını sağlamaz, aynı zamanda Marx'ın *Kapital*'de vurguladığı gibi "her yönüyle gelişmiş insanlar yaratmanın da tek yoludur."[36] "Bireyin

dört başı mamur gelişimiyle birlikte üretici güçlerin de gelişmesini ve ortaklaşa zenginliğin bütün pınarlarının daha coşkun akmasını" (Marx'ın *Gotha Eleştirisi*'ndeki sözleriyle) sağlama almanın yolu da işte budur.[37]

Ancak üretim alanında sadece kafa ve kol emeğinin birleşmesinden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Mészáros'un *Kapital'in Ötesi* kitabında belirttiği gibi "toplumsal bireylerin yaratıcı potansiyellerinin her yönüyle gelişmesi" ve onların birliğinden doğan coşkunluk *sadece* "bireye dayatmalarda bulunan hiçbir yabancılaşmış hâkimiyet yapısının olmadığı bir toplumda" mümkündür.[38] Basitçe ifade etmek gerekirse, işçiler tarafından "üretimin akılcı bir şekilde yönlendirilmesi" ve "onların bilinçli ve planlı kontrolü altında" olan bir üretim olmadığı sürece, işçiler birer insan olarak kendi potansiyellerini geliştiremezler çünkü bizzat kendi güçleri kendilerine karşı bir güce dönüşür.[39]

Kısacası, eğer işçilerin üretimde karşılıklı olarak birbirine bağlı olması "düşünceler alanında sermayedar tarafından kurgulanmış bir plan, pratikte ise kendi ötesindeki güçlü bir irade, bir otorite olarak onu tehdit etmeye" devam ederse işçi "emeğinin toplumsal niteliğini, ortak bir amaç için diğerlerinin emeğiyle birleşmesini kendine yabancı bir güç olarak" görmeye devam etmez mi? Üretim araçlarını kendi çalışma faaliyetinin gerçekleşmesinin birer koşulu olarak görmektense, onları "tam bir kayıtsızlık, dışsallık ve yabancılaşma" içinde değerlendirip, kendi dışındaki güç tarafından idareli kullanmaya zorlanmadığı sürece boşa harcanmalarına kayıtsız kalmaz mı?[40]

Kısacası, mesele yalnızca kapitalist otoritenin işçilere dışsal olan *ötekiler*in plan ve otoritesi ile değiştirilmesi meselesi değildir. Kapitalist devlette olduğu gibi "toplumsal kölelik için düzenlenmiş o kamusal güç, sınıf despotizminin [o] motoru", kapitalist üretimin baş aşağı karakteri işçiler tarafından kendi çıkarları için kullanılamaz. "Kitlelerin aklını soğurup hiyerarşinin en alt basa-

maklarında onları kendi kendilerine düşman eden" işçilerin tepesindeki "eğitimli sınıfıyla" kapitalist üretime özgü "sistematik ve hiyerarşik iş bölümü", "bireyin dört başı mamur gelişimine" yaraşır yeni bir toplumsal biçimle değiştirilmelidir.[41]

Tekrar etmek gerekirse, işçi sınıfı halihazırdaki despotik kapitalist işyerlerini kullanmaya devam edemez – "koğuş disiplinini aratmayan disiplini" ile bu işyerlerini kendi çıkarları için kullanmaktansa "hazır" bulunan devlet aygıtlarını kullanabilir. Toplumsal üretkenliği arttıran işçilerin sosyalist birliği, kendilerine dışsal bir varlığın plan ve otoritesinden değil birlik olmuş üreticilerin ilişkisinden doğan bir birleşim olmalıdır. "Nihayet Paris Komün'ünde keşfedilen" üreticilerin özerkliği kavramında olduğu gibi üretimde özyönetim de, koşulları dönüştürürken kendilerini de dönüştüren ve yeni bir toplum yaratmaya hazır hale gelen üreticilerin kolektif özneler olarak hareket ettiği süreçtir.[42]

Burada üreticilerin özerkliği ile özyönetimi arasında kurulan bağlantı sıradan bir bağlantı değildir. Üretimi artık değer kaynağı olabilecek kullanım değerleri yaratmak olarak gören *sermaye*nin üretim tanımıyla sınırlı kalmamak açısından önemlidir. Üretim, belli kullanım değerlerinin yaratılması ile karıştırılmamalıdır: Bütün kendine has ürünler ve eylemler, toplumsal üretimin gerçek ürünü olan insanın yaratılması sürecinde yalnızca birer uğraktır.[43] Bu nedenle yalnızca ("üretici sektör" olarak adlandırılan alanlarda) belirli maddi metaların üretimi değil eğitim ve sağlık hizmetleri, (insan gelişimini doğrudan besleyen) evle ilgili işler ve yerel faaliyetler de – bütün bunlar, bu söz konusu faaliyetlere girişen toplumsal varlıkların yaratılması sürecinin ayrılmaz parçaları olarak düşünülmelidir.[44]

Bugünden Kuralım' da öne sürdüğüm gibi:

> Peki, üretim nedir? Yalnızca fabrikada ya da geleneksel olarak işyeri diye tanımladığımız yerlerde gerçekleşenlerle sınırlı değildir. İnsanların gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlayan her etkinlik

> (özellikle de insani gelişmeyi doğrudan besleyenler) üretim olarak anlaşılmalıdır. Bunun yanı sıra, üretime rehberlik eden kavramların da üretilmesi gerekmektedir... Yalnızca, insanların kendilerini her düzeyde (yani kendi mahalleleri, toplulukları ve genel olarak toplumla ilgili) etkileyen kararların alınmasının bir parçası oldukları süreç yoluyla, üretken etkinliğe rehberlik eden hedefler insanların kendi hedefleri olabilir. Bu demokratik karar alma sürecine dahil olarak hem kendi koşullarını hem de kendilerini dönüştürürler – kendilerini yeni toplumdaki özneler olarak yaratırlar.[45]

Bunun işaret ettiği şey ortada – üretimin *bütün* yönleri, kolektif kararlar almak ve insan kapasitesini geliştiren ve belirli birleşik üreticiler arasında dayanışmayı sağlayan çeşitli etkinlikler için bir alan olmalıdır. İşçiler işyerlerinde ve topluluklarında diğerleriyle bilinçli bir dayanışma içinde olduklarında, diğerleriyle karşılıklı bağımlılıklarının ve kolektif güçlerinin bilincinde olan kişiler olarak kendilerini üretirler. Etkinliklerinin birleşik ürünü üreticilerin kapasitelerinin gelişmesidir – "İşçi diğerleriyle planlı bir şekilde yardımlaştığında, kendi bireyselliğinin sınırlarını sıyırıp atar ve kendi türünün yeteneklerini geliştirir" derken Marx'ın kastettiği tam da budur.[46] Bolivarcı Anayasa'daki ifadesiyle üreticilerin gösterdikleri öncülük ve bilinçli elbirliği "hem bireysel hem de kolektif olarak eksiksiz gelişimlerini garanti etmenin zorunlu koşuludur."

Marx'ın on dokuzuncu yüzyıl ortalarının kooperatif fabrikalarını büyük zaferler olarak görmesinin nedeni budur. "Kapitalist özellikleri olan toplumları asla dönüştüremeyecek" olan işçilerin tekil çabalarına içkin olan o "güdük biçimlerine" rağmen Marx, işçi sınıfının ekonomi politiği açısından kooperatif fabrikaları, sermayenin o zamanlar On Saatlik İşgünü Yasası olan ekonomi politiği karşısında alınan daha "büyük bir zafer" olarak değerlendirmiştir.[47] Bu kooperatifler pratikte, geniş ölçekte bir araya getirilen emeğin "antagonist karakterini" bir kenara koyabileceğini ve emeğin "işçi sınıfını çalıştıran bir efendiler sınıfı olmadan

da sürdürülebileceğini" göstermiştir. İşçilerin sermayedarlara ihtiyaç duymadığı artık kanıtlanmıştır: "Emekçi ürün versin diye onlara hâkim olmanın ve zorbalık etmenin bir yolu olarak üretim araçlarının tekelleştirilmesi gerekmemektedir."[48]

Kooperatifler ayrıca üreticiler arasında yeni bir ilişkinin doğuşunu da göstermiştir. Etkinliklerinin ürünü, sermayenin hedeflerini ve gücünü cisimleştirmektense belirli ortaklar arasındaki bilinçli bağı yansıtmıştır – üreticilerin özgürce aldığı bir araya gelme kararından doğan bir bağ. "Bizzat işçiler tarafından çalıştırılan fabrikalar" bu bağlamda "yeni bir biçimin doğuşunun ilk örneklerindendir."[49]

Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan bu yardımlaşmacı toplumda, birleşik üreticiler "emek güçlerinin birçok farklı biçimini tam bir öz farkındalık ile tek bir toplumsal emek gücü olarak" kullanırlar.[50] Sonuç ise "bireyin baştan başa gelişimi ve ortaklaşa zenginliğin bütün pınarlarının daha coşkun akmaya başlaması"dır. Kısacası, işçi yönetimi işçilerin kapasitelerinin gelişmesini olanaklı kılar: İşçi "kendi bireyselliğinin sınırlarını sıyırıp atar ve kendi türünün yeteneklerini geliştirir." *Peki ya işçiler yönetmezse?*

İşçiler yönetmediği zaman *bir başkası* yönetir. İnsani gelişim ve insan eylemi arasındaki temel bağlantıyı hatırladığımızda burada saklı olan anlam da açığa çıkıyor. Eğer işçiler eylemleri yoluyla kendilerini geliştirmezlerse bunu *bir başkası* yapar. Yirminci yüzyılda sosyalizmi kurma çabalarından edinilen deneyim budur ve deneyim, kapitalizmi evden defetmiş olduğunuza ne kadar inanıyor olsanız da üretim işçi yönetiminde olmadığı, birleşik üreticilerin üretim ilişkilerine dayanmadığı sürece er ya da geç geri geldiğini gösteriyor – önce arka kapıdan sızarak sonra ön kapıdan uygun adım ilerleyerek.

Sovyetler Birliği'ndeki durum tam olarak buydu. Orada işçiler "çalışma hakkı"na sahipti. Tam istihdamın yanı sıra iş kaybına

karşı ya da daha doğrusu işlerinin istemedikleri bir şekilde değiştirilmesine karşı kayda değer bir güvenceleri vardı. Gerçek iş güvenliği işte buydu. Ancak Sovyet işçilerinin sahip *olmadığı* şey işyerinde karar alma yetkisiydi. Bağımsız ve özerk temsilcileri yoktu: Kendi çalışma haklarını koruyan sendikalarda yönetim tepeden seçiliyordu ve aslen işçileri üretime seferber etme görevini görüyorlardı.

Bunun sonuçları tahmin edilebilir: İşçiler yabancılaşmış, ürettiklerinin kalitesini ya da üretimi geliştirmeyi pek de umursamayan, mümkün olduğunca az çalışarak enerjilerini ve zamanlarını "ikinci" ekonomiye veya enformel sektöre saklar haldeydiler. Herhalde kimse üretimde bu türden ilişkilerin zengin insanlar yarattığını iddia edemez.

İşçilerin işyerlerini yönetme ve yeteneklerini geliştirme olanaklarından mahrum edilmelerinin başka bir sonucu daha olmuştur. Bu yetenekleri *bir başkası* geliştirmiştir – kurum yöneticileri ve onların personelleri. Bu grup üretim bilgileri, ikramiye alma şartlarını kendi çıkarlarına göre değiştirebilme yetenekleri, yatay ve dikey bağlantılar ve ilişkiler geliştirebilmeleri sayesinde gelirini arttıran bir gruptu. İşçilerinkinden çok farklı bir yaklaşımları vardı – diğer başka birçok şeyin yanı sıra çalışma hakkını reddeden ve işsizlerden oluşan yedek ordunun akılcılığını vurgulayan bir yaklaşım. Beklendiği üzere, bu yöneticiler Sovyetler Birliği'nin kapitalist sınıfına dönüşmüştür.[51]

Devlet mülkiyetinde olan üretici birimlerin işçiler tarafından yönetilmesi zengin insanlar yaratmanın zorunlu koşuludur. *Peki, bu yeterli midir?* 1949 yılında Yugoslav yönetimi Sovyet modelini, özellikle de işçilerin konumuna ilişkin başlıklarda açıkça reddetti. Sovyet modelini devlet kapitalizmi ve bürokratik despotizm olarak tanımlayarak Sovyetler Birliği'ndeki bürokrasinin yeni bir sınıfa dönüştüğünü ileri sürdüler. Yugoslav liderler, üretim araç-

larının devlet mülkiyetinde olmasının sosyalizmin yalnızca bir *önkoşulu* olduğunu beyan ettiler.

Sosyalizm için sosyalist üretim ilişkilerine, özyönetime ihtiyaç vardır. Yugoslavya devlet başkanı Mareşal Tito 1950 yılında İşçi Özyönetimi Yasası'nı açıklarken üretim araçlarının devlet mülkiyeti "artık yavaş yavaş daha ileri bir mülkiyete, sosyalist mülkiyete dönüştürülecektir. Devlet mülkiyeti, toplumsal mülkiyet biçiminin en geri biçimidir, SSCB liderlerinin sandığı gibi en ileri biçimi değildir." demiştir.[52] Yugoslav liderler, işçi yönetimi olmadan sosyalizm olamayacağında ısrarcı olmuştur.

Ancak Yugoslavya'da işçi yönetiminin *amacının* ne olduğu sorusunu sormamız gerekiyor. Fark etmez mi? Üretimin doğası ve üretim süreci sırasında üretilenlerin doğası üretimin amacından bağımsız mıdır? Üretim araçlarının devlet mülkiyeti ve işçi yönetimi zengin insanlar yaratmak için *yeterli midir?* Soru bizi sosyalist sacayağının üçüncü bileşenine götürüyor.

3

Dayanışmacı Toplum

İyi toplum kavramına geri dönelim – iyi olduğunu düşündüğümüz, içinde yaşamak istediğimiz ve herkesin yaşamaya hakkı olduğunu düşündüğümüz topluma. Toplumsal mirasımızın, geçmiş emeğin ürünlerinin belirli bir gruba değil herkese ait olduğunu garanti etmek önemli. Aynı şekilde, üretken etkinliğimizde var olan, –"kitlelerin aklını soğurup onları hiyerarşinin en alt basamaklarında kendi kendilerine düşman eden" işçilerin tepesindeki "eğitimli sınıfıyla" kapitalist üretime özgü "sistematik ve hiyerarşik iş bölümü"nün aksine– işçi ve toplum yönetimi yoluyla potansiyelimizi geliştirebilme gücümüz de önemli. *Peki, ama hangi amaç için üretken etkinlik?* İstediğimiz toplumda bu pek de fark etmez mi?

Özellikle de etkinliklerimizde kişisel çıkarın nasıl bir yeri vardır? Adam Smith'e göre kişisel çıkarın temel bir yeri bulunmaktadır çünkü kimse bir başkasından yalnızca yardımseverlik adına yardım bekleyemez. Bir kişi "eğer karşısındakilerin kendilerine olan sevgilerini kendi çıkarı için kullanıp ihtiyaç duyduğu şeyleri yapmalarının kendi çıkarlarına olacağını gösterebilirse" onlardan istediğini elde etmesi daha kolay olur. Kısacası birbirimizle bir anlaşma yapıyoruz: "Bana istediğimi ver ki sen de istediğini alabilesin." İhtiyaçlarımızı işte böyle karşılıyoruz:

> Ekmeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden değil kendi çıkarlarını gözetmelerinden bekleriz. Onların insanlığına değil kendilerine olan sevgilerine hitap eder, onlara kendi ihtiyaçlarımızdan değil onların çıkarlarından bahsederiz.[1]

MAL SAHİPLERİNİN KİŞİSEL ÇIKARLARI

Nasıl bir toplumdur bu? Marx'a göre odak noktasının "insanın insanla birlikteliği değil insanın insandan ayrılması" olduğu bir toplumdur. Kısaca, *ayrı* olduğumuz, insan toplumunun özünde ayrı mülk sahiplerinin ilişkisi olduğu önermesinden yola çıkar. Böyle bir toplum Marx'ın 1843'te söylediği gibi "bireylere dışsal bir yapı, gerçek özgürlüklerinin kısıtlanması olarak görünür. Onları bir arada tutan tek bağ doğal zorunluluk, ihtiyaçlar ve özel çıkarlar, mülkiyetlerinin ve bencil varlıklarının korunmasıdır."[2] Ekonomi politik toplumu böyle görüyor demiştir – "*insanın insanla ilişkisi*ni *mülk sahibinin mülk sahibiyle ilişkisi* gibi ele alarak başlar."[3]

Mülk sahipleriyle ilişkimize içkin olan şey, sahip olduğumuz malları değiş tokuş etme olasılığıdır. Bu niye olur? Smith'in belirttiği gibi değiş tokuş, bu bizim kişisel çıkarımıza olduğunda gerçekleşir. Ürünleri değiş tokuş etme sürecinde Marx'ın gözlemine göre "Ben senin için değil kendim için üretirim, tıpkı senin de benim için değil kendin için üretiyor olman gibi." Diğer bir deyişle, başka bir insan olarak senin için üretmiyorum. "Bu da demek oluyor ki, üretimimiz insanın insan için yaptığı bir üretim değildir, yani *toplumsal* üretim değildir." Elbette "yaptığımız değiş tokuş senin açından olduğu gibi benim açımdan da bencilce olduğundan ve her ikimizin bencilliği de birbirine üstün gelmeye çalıştığından, kaçınılmaz olarak birbirimizi kandırmaya bakarız." Birbirimizle mücadele ederiz ve "kazanan, daha fazla enerjisi, gücü, öngörüsü veya el çabukluğu olan kişidir."[4]

Bunun aksine birbirimizle birer insan olarak ilişki kurduğumuzda ne olur? Eğer ilişkimiz bir ailenin parçası olmak gibiyse, bir ihtiyacın olduğunda sana yardım etmek isterim. Ama birer *mal sahibi* olarak ilişki kurduğumuzda, ihtiyacın beni sana bir insan olarak yardım etmeye ikna etmez. Aksine ihtiyaçların, bana senin üzerinde *güç* sağlar. İhtiyaçların seni bana bağımlı kılar: "İhtiyaçların sana benim üretimim üzerinde *güç* sağlayacak *araçlar* olmak şöyle dursun, esas bana senin üzerinde güç sağlayan *araçlardır*." Aynı şekilde benim ihtiyaçlarım da sana benim üzerimde güç sağlar. Birbirimizle mücadele ediyoruz çünkü aslında ikimiz de ayrı birer çıkarcıyız. Meta üreticilerinin bu sosyal ilişkisinde, üretici etkinliğimizi kişiliğimizin bir ifadesi ya da bir zevk gibi görmüyoruz. İhtiyacımı sağlama almak için senin için üretmek *zorundayım*. Bu yüzden etkinliğim zorlama. Bir "azaptır", güçlük ve beladır, "*zorlama* bir etkinliktir, *içsel* ve *önemli* bir ihtiyaç olarak *değil* de *dışsal* bir rastlantısal ihtiyaç olarak bana dayatılan bir etkinliktir."[5]

"İnsanın insandan ayrılması" ile başlayan bir ilişkiden ne tür insanlar doğar? Açıkça, birbirine, kendi etkinliklerine ve kendi ürettiklerine yabancılaşmış olmayı *sürdüren* insanlar. Aslında bizler kendi ürettiklerimizin mülküyüz, "nesneyle karşılıklı bir esaret" içindeyiz. Bu ilişkiden açık bir kaçış da yok. Sana bir ihtiyacım olduğunu söyleyecek olsam "bu bir rica, bir yakarış bu nedenle de bir *aşağılanma* olarak algılanıp hissedilecek ve sonuç olarak bir utanma, alçalma duygusuyla söylenecektir." Senin tarafından ise "bu bir *yüzsüzlük* veya *delilik* olarak görülecek, reddedilecektir." Bu ilişkide duruma saygınlık kazandırabilecek türden tutturabileceğimiz tek dil "maddi değerlerin yabancılaşmış dilidir", bireyler olarak bizim için mantıklı olan da değişim değerleri üretmektir.[6]

Marx, değişim ilişkisine dair bu fikrinden asla uzaklaşmamıştır. *Grundrisse*'de değişim ilişkisinde "üreticilerin birbirlerine

tam boy bağımlılığı"na rağmen ayrı ve bir başlarına olduklarını ve "özel çıkarlarının birbirinden ayrışmış" olduğunu yazmıştır. Dolayısıyla söz konusu olan "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız insanların birlikteliği"dir. "Birbirlerine karşılıklı olarak bağlı oluşları onlara yabancı, otonom bir şey, bir nesne gibi görünür." "Birbirine kayıtsız kişilerin karşılıklı ve her anlamda birbirine bağımlı olması" durumunda bu insanların bağları "dışsal ve onlardan bağımsız" bir ilişki olarak var olur, daha doğrusu onların üzerlerinde bir güçtür.

Çok baskın olan ve bu sistemde üretilmiş olan "gerçek bir ihtiyaç"ımız var – *para.* Ürettiklerimizi ve etkinliklerimizi, bize diğerlerinin etkinlikleri üzerinde "toplumsal güç" sağlayan paraya dönüştürmeliyiz. Bu para "toplumla bağımızdır", bu bağın hâkimiyetindeyiz, ona tabiyiz. Piyasada bir işlevimiz olmalı. Kendi toplumsal ürünümüz, "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız bireylerin" bu bağı bizi harekete geçirir, uyarır. Piyasa, karşılıklı olarak birbirine kayıtsız kişiler olarak bizlerin bağıdır, bizim üzerimizde bir güçtür.[7] Birbirleriyle farklı mülk sahipleri olarak ilişki kuran insanların ilişkisiyle, etkinliğimizin "birliğin ürünü" olduğu, yani etkinliğimizin bir toplum öncülüne dayandığı durum arasındaki tezat Marx için bundan daha keskin olamazdı.[8]

KOOPERATİFLERDE KİŞİSEL ÇIKAR

Marx'ın on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki kooperatif fabrikalarla ilgili eleştirisini anlamak için gereken çerçeve budur. Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi kooperatif fabrikalar işçilerin sermayedarlara ihtiyacı olmadığını göstermiştir, bu bağlamda da büyük bir ilerlemedir, "yeni bir biçimin doğuşunun ilk örnekleridir." Ancak bu yeni biçim "eski biçimin içerisinden" doğuyordu. Kooperatifler "var olan sistemin bütün kusurlarını" yeniden üretiyordu. Kâr aranışı ve rekabetin ötesine gidemediler. İşçileri yeni

bir temel üzerinde birleştirmiş ve emek-sermaye çelişkisini ortadan kaldırmış olsalar da, kooperatif üretim "bireysel ve antagonist çıkarlara dayanan", birleşik üreticilerin "kendi emeklerinin fiyatını saptamak için" üretim araçlarını kullanarak "kendi kendilerinin sermayedarı haline geldiği" ayrıksı bir sistem olarak kaldı.[9]

İşçilere bir çözüm olarak kooperatifleri göstermek bir "hile ve tuzaktı." Bir yanıyla "güdük biçimler" oldukları ve işçilerin tekil çabaları "kapitalist toplumu asla dönüştürmeyecek" olduğu için:

> Toplumsal üretimi kapsamlı ve uyumlu bir özgür ve birleşik emek sistemine dönüştürmek için, *genel toplumsal değişimlere,* toplumun örgütlü güçlerinin yani devlet gücünün kapitalistlerden ve mülk sahiplerinden bizzat üreticilere devredilmesiyle bile gerçekleştirilemeyecek olan *toplumun genel koşullarında değişimlere* ihtiyaç vardır.[10]

Marx'ın kooperatiflere yönelik eleştirilerinin başka bir temel unsuru daha vardı. Üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan yardımlaşmacı bir toplum vazgeçilmezdi. *Ama piyasaya ve kişisel çıkarlara dayalı olarak değil.* Kooperatifler "var olan sistemin kusurlarının" *ötesine* geçmeliydi. "Bireysel ve antagonist çıkarlara dayalı" olmak yerine birleşik emeğin bu uyumlu sisteminin gelişimi, kooperatiflerin kendisinin de *elbirliğ*ine gitmesini gerektiriyordu: "Birleşik, yardımlaşmacı toplumlar ulusal üretimi ortak bir plan çerçevesinde düzenleyerek onu kendi kontrollerine almalıdır."[11] Bu durumda, birleşik üreticiler "emek güçlerinin birçok farklı biçimini, tam bir öz farkındalık ile tek bir toplumsal emek gücü olarak" kullanırlar.[12]

Marx'a göre, birleşik emeğin böylesi uyumlu sistemi, piyasa ilişkileri ve kişisel çıkarlar ile uyumsuzdur:

> Toplumsal yaşam sürecinin yani maddi üretim sürecinin çehresindeki tül, özgürce birlik olmuş insanların üretimi oluncaya, kendi bilinçli ve planlı kontrolleri altına girinceye dek sıyrılıp atılamayacaktır.[13]

SOSYALİZMDE KİŞİSEL ÇIKAR

Marx *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde sosyalizmin kapitalist toplumun içinden "ekonomik, ahlaki ve düşünsel olarak, her açıdan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum izlerini hâlâ taşıyarak" doğuşunu betimlerken oldukça nettir. Sosyalizmin ortaya çıkışına özgü belirgin bir "kusur" söz konusudur – "kaçınılmaz" bir kusur. Bu kusur, bir değişim ilişkisinin süregiden varlığı ile ortaya çıkar: "Buna göre bireysel üretici topluma ne veriyorsa karşılığını gerekli kesintiler yapıldıktan sonra aynen alır." Söz konusu olan bir meta değişimi değil –"üreticiler ürünlerini mübadele etmezler– kişinin emeğinin toplumla mübadele edilmesidir: "topluma bir biçimde sunduğu emek miktarını, ondan başka bir biçimde geri alır."

"Bana istediğimi ver ki sen de istediğini alabilesin." Bu ilişki, mal sahibi ile arzu ettiği kullanım değerlerine sahip kişi arasındaki mübadeledir, eşdeğerlerin değişimidir. "Aynı ilke meta eşdeğerlerinin değişiminde de geçerlidir: belirli bir biçimdeki emeğin verilen miktarı, başka bir biçimdeki aynı miktarda emek ile değişime sokulur." Burada gördüğümüz şey "*burjuva adaleti*"nin sürdürülmesidir – bireysel üreticilerin toplumsal ürün üzerinde iddia ettikleri hak *topluma aidiyetlerine göre değil* "verdikleri emekle *orantısına göre* belirleniyor."[14] Bu "kusur", genellikle yapılan işe (ya da katılıma) göre bölüşüm olarak tanımlanan bir ilişkideki, bölüşüm ilişkilerindeki bir kusurdu.

Ancak Marx'ın vurguladığı gibi "sözde *bölüşüm*"e yapılan vurgu Gotha Programı'nın bir "kusur"uydu. Çünkü sonuçta bölüşüm ilişkileri üretim ilişkilerinin yalnızca "öteki yüzü"dür, "üretim biçiminden bağımsızmış gibi" ele alınamaz. *O halde bu belirli bölüşüm kuralını ortaya çıkaran üretim ilişkisi tam olarak nedir?* ("Burjuva adaleti" ifadesinin bütün kışkırtıcılığına rağmen bu soru neden sorulmamıştır?) Bu özgül bölüşüm ilişkisinin temelini oluşturan üretim ilişkisi *emek gücünün özel mülkiyetine bağlı*

*üretim*i içerir.[15] Üretim araçlarının ortak mülkiyetine rağmen, emek gücü bu durumda özel mülk olarak kalır:

> Kapitalist üretim biçimi... Üretimin maddi koşulları, para ve toprak halindeki mülkiyet biçiminde işsiz güçsüzlerin elindeyken yığınların ise üretimin sadece kişisel koşullarına, emek gücüne sahip olduğu gerçeğine dayanır.[16]

"Üretimin maddi koşulları"nın ortak mülkiyeti bu yüzden "burjuva adaletinin dar ufkunun" ötesine sadece *kısmi* bir geçiş sağlar. Üreticiler birbirleriyle "üretimin kişisel koşulunun, emek gücünün sahibi" olarak ilişki kurdukları sürece her üretici (bir üreticiler grubu) kendi (kendilerinin) etkinlik harcamalarına bir *karşılık* talep eder. Her biri verili emek miktarı karşılığında gelirini azami seviyeye çıkarmak peşindedir (ya da verili gelir karşılığında emeği asgari seviyeye çekmek). "Bana istediğimi ver ki sen de istediğini alabilesin" demek sonuçta tam tersini ima eder: eğer eşdeğerini almazsam *sen* de istediğini alamazsın. Emek gücünün farklı sahipleri olarak toplumun çıkarları üreticilerin etkinliğine yol göstermez.

Emek gücünün ve kişisel çıkarın özel mülkiyetindeki bu kusurun sonucu nedir? *Eşitsizlik.* Marx, bir üreticinin "topluma verdiğiyle aynı miktarda emek" elde etmeye hakkı olmasını sağlayan eşdeğerlerin değişiminin "eşitsiz kişisel gelir sağlamayı üstü kapalı olarak kabul eden" bir "*eşitsizlik hakkı*" olduğuna işaret etmiştir. Böylesi bir toplumsal ilişkide önem taşıyan tek şey kişinin ne kadar emek kattığıdır. Ama sosyalist bir toplumda bu nasıl olur da adil bir ilişki olarak kabul edilebilir ki? *Tam anlamıyla tek yanlı bir yaklaşım!* Marx, eşit olmayan kişilerin "yalnızca *belirli* bir açıdan, diyelim ki şimdiki örneğimizde *yalnızca işçiler olarak* görüldüklerini, onlarda başka hiçbir şeyin dikkate alınmadığını, geriye kalan her şeyin göz ardı edildiğini" belirtmiştir.[17]

Marx'ın erken dönem yapıtlarında eleştirisini yaptığı ekonomi politikle aynı şekilde, katılıma göre bölüşüm kavramlaştırması

da üreticiyi yalnızca "bir *işçi* olarak görür... Onu çalışmıyorken düşünemez, bir insan olarak göremez."[18] Birçok takipçisinin aksine Marx bu yaklaşıma her zaman karşı olmuştur. Aslında, tam da yeteneklerde farklılaşma ihtiyaçlarda da farklılaşmaya neden olmayacağı için, *Alman İdeolojisi* "var olan koşullara dayanan 'herkese yeteneğine göre' yanlış ilkesi, en dar anlamıyla zevklerle ilgili olduğu sürece, '*herkese ihtiyacına göre*' ilkesiyle değiştirilmelidir. Başka bir ifadeyle etkinliğin ve emeğin *farklı biçimleri eşitsizliği* haklı çıkarmaz, mülkiyet ve zevkler açısından hiçbir *ayrıcalık* bahşetmez.[19]

Gördüğümüz gibi Marx, kaynağını bu "kusur"dan alan eşitsizliğe çok eleştirel yaklaşıyordu fakat toplumsal mübadele ilişkisinde ifadesini bulan bencilce etkinlikler sonucu ortaya çıkan eşitsizliği de büyük oranda *hafife alıyordu.* İnsanlar, Marx'ın işaret ettiği "kişisel yetenekler"den çok daha çeşitli yollarla farklılaşır. 1. Bölümde belirtildiği gibi üreticilerin *de* farklı üretim araçlarına sahip olduğunu hatırlayalım. Üstelik bu üretim araçları çıkarcı üreticilerin mülkiyetinde olduğu sürece (ortak mülkiyet ve işçi yönetimiyle de olsa), belirli üretim araçlarına erişimdeki bu farklılaşma, kimi emek gücü sahiplerinin toplumun diğer üyelerinin mahrum bırakıldığı kazançları –yani bölüşümün "herkese katkısına ve sahip olduğu üretim araçlarına göre" kuralı doğrultusunda yapılması– elde etmesine neden olacaktır.

KİŞİSEL ÇIKAR VE YUGOSLAV ÖZYÖNETİMİ

Yugoslavya deneyi ilginçtir çünkü devlet mülkü bir sanayi ve yasal olarak yetkilendirilmiş işçi yönetiminin bu örneği, "var olan sistemin bütün kusurlarını" yeniden üretmenin sonuçlarını gösteriyor. Yugoslavya, Sovyet modelini reddettikten sonra 1950 yılında devlet sanayisinde işçi yönetimini uygulamaya başladı.[20] Bu gerçek bir deneydi. Devlet mülkü sanayiler başarılı olacak mıydı?

Mareşal Tito, İşçilerin Özyönetim Yasası'nı sunarken pek çok kişinin "işçilerin fabrika ve diğer işletmelerin karmaşık yönetim tekniklerine hâkim olamayacaklarına" ilişkin kaygı duyduğunu vurgulamıştır. Ancak Tito "yönetim sürecinin bizzat içinde, aralıksız çalışma ve yönetim süreci içinde bütün işçiler gerekli deneyimi kazanacak. Yalnızca iş sürecini değil, kendi işletmelerinin her türlü sorununu da tanıyacaklar. İşçiler yalnızca pratik içerisinde öğrenebilir" diye yanıtlamıştır.[21]

Sovyet işyerlerinin uç düzeyde yabancılaştırıcı özelliği burada elbette söz konusu değildi. Yugoslav işçiler kendilerini işletmeleriyle özdeşleştirebiliyordu ve Yugoslavya sanayileşip modern teknolojiyi kullanmaya başladıkça bir başarı öyküsü olarak kendinden bahsettirdi. Dahası, çok sayıda kişi kendi işletmelerinin sorunlarını *gerçekten* öğrendi – özellikle de hem işletme hem de işlik düzeyindeki işçi konseylerinde uygulanan rotasyon ilkesi sayesinde. Ancak işçiler Tito'nun ve diğer liderlerin başlangıçta umduğundan daha az şey öğrendi.

Sonra ne oldu? Temel sorunlardan biri, işçileri iş yerlerini nasıl yönetmeleri gerektiğine dair eğitmek konusunda sürekli bir çabanın olmayışıydı. Sonuçta ise düşünmek ile yapmak arasındaki ayrım değişmeden kaldı. Her ne kadar yatırım, pazarlama ve üretim gibi önemli sorunlarda karar verme yetkileri olsa da, işçi konseyleri, yöneticiler ve teknik uzmanlara kıyasla, bu kararları alacak yeterliliğe sahip olduklarını hissetmiyordu.

Diğer taraftan konseyler eleştirecek yeterlilikte olduklarını düşündükleri konularda, örneğin bir işletmedeki göreli gelirin adilliği gibi, tartışmaya önemli miktarda zaman ayırıyordu. Neden işçiler gerçek birer özyönetici olamadı? Sorunun önemli bir kısmı, bu özyönetimli işletmelerin var olduğu bağlamla ilgiliydi: piyasada işlev görüyor ve tek bir şeyle, *kişisel çıkar* ile hareket ediyordu. Her bir işletmede hedef, üye başına geliri azamiye çı-

kartmaktı. İşçiler gibi yöneticiler de işletmelerin başarısından faydalandığı için, herkesin ortak çıkarı para kazanmaktı.

Bu nedenle, tekil işletmelerde işçiler arasında dayanışma vardı ama bu dayanışma farklı ve rakip işletmelerdeki işçileri (ya da genel olarak toplumu) kucaklayamıyordu. 1959 yılında Ché Guevara'nın belirttiği gibi her bir firma "rakipleriyle ücretler ve kalite konusunda kıyasıya bir rekabet halindeydi." Bunun gerçek bir tehlike olduğunu çünkü söz konusu rekabetin "sosyalist ruhun olası halini çarpıtacak etkenleri açığa çıkarabileceği" yorumunda bulunmuştur.[22]

O halde asıl soru şudur: *ne için* işçi yönetimi? Eğer işçi yönetiminin hedefi işçi başına geliri arttırmak amacıyla belirli bir grup işçi arasında dayanışma sağlamaksa *Öteki olan kimdir?* Bunun yanıtı, rekabet halinde olan *öteki* işçi grupları, gerekli girdileri satan üreticiler, üretiminizin pazarı olan halk veya üretim araçlarınızın üzerinde ya da emeğinizin ürünleri üzerinde hak iddia edenler ve sizi vergilendirenlerdir, aslında devlettir, *herkestir.*

Doğal olarak, Stalinist devlet tarafından vergilendirmenin bir sömürü olduğu ileri sürülmüştür. Öz-yönetimin olduğu işletmelerin daha fazla karar yetkisi talepleri doğrultusunda devlet, vergilendirme ve yatırım konusunda önemli ölçüde geri adım atmıştır. İleri sürülen iddia işletme otonomisine uygulanan sözde korumacılığın sürdürülmesinin ve işletme otonomisinin kısıtlanmasının üreticileri bir ücret-emek ilişkisi içine sürüklediğiydi. Kendi yasal yönetici organları olarak işçi konseyleri bulunan bu işletmelerin kendi üretim ve yatırım kararlarını alarak işçilerin kapasitelerini arttıracağı kuramsal mantığından hareket eden Yugoslavya hızla piyasa yönelimli bir ekonomiye doğru kaydı.

Ancak piyasaya kayış sonucu eşitsizlikler büyüdü – bir sanayi dalındaki farklı işletmeler arasındaki eşitsizlik, kır ile kent ve farklı cumhuriyetler arasındaki eşitsizlik. Dahası başka türde bir eşitsizlik daha ortaya çıktı: Bu özyönetimli işletmeler (yaygın ge-

lişmeyi destekleyen) devlet tarafından artık vergilendirilmeyen fonları, kolektiflerine daha fazla üye katmaksızın daha fazla gelir getirecek makine-yoğun yatırımlarda kullandı. Doğal olarak işsizlik, kırdan gelenlerin iş bulamaması yüzünden yükseldi ve bu nedenle Batı Avrupa kentlerine "misafir işçiler" olarak gitmeye başladılar.

Bu son eşitsizlik, toplumsal mülkiyetin gerçek anlamında önemli bir sorunu açığa çıkardı. Bu işletmeler yasal olarak devletin mülkü olmasına ve toplumsal mülkiyet olarak görülmelerine rağmen, üretim araçlarına erişimde farklılaşmalar söz konusuydu. Kimi işçiler diğerlerine göre daha iyi durumdaki üretim araçlarına erişebiliyorken işsizlerin *hiçbir* üretim aracına erişimi yoktu.[23] Öz-yönetimli işletmelerdeki etkinliklere hâkim olan kişisel çıkar göz önüne alındığında, toplumun bütün üyelerinin ortaklaşa sahip olunan üretim araçlarına eşit erişimi yoktu ve bunlardan eşit fayda sağlayamıyordu.

Kısacası, artan eşitsizlikler tekellerin ürünüydü – belirli üretim araçlarından diğerlerini dışlama becerisi. Var olan, bir toplumsal mülkiyetten çok bir *grup mülkiyetiydi.* "Toplumsal mülkiyet yasal olarak belirlenmiş olsa bile" önde gelen Yugoslav iktisatçı Branko Horvat'ın işaret ettiği gibi "gelirlerdeki bu farklılık veya ayrıcalıklı sanayilerdeki emek harcanmadan elde edilen gelirin göreli büyüklüğü, toplumsal mülkiyetin özelleştirilme derecesini yansıtmaktadır."[24]

Genişletilmiş üretime hâkim olan ve "tekno-bürokrasi" olarak adlandırılan şeye karşı işçileri güçlendirmek amacıyla ortaya konan yeni önlemler ve anayasal değişiklikler uygulamaya başlanırken, söz konusu önlemler piyasa ilişkileriyle sağlamlaştırılmış olan yeni üretici ilişkiye, bu işletmelerin grup mülkiyetinde oluşuna meydan okuyamadı.

Aslında, var olan modeli tersine çevirmede yaşanan başarısızlık, sadece görünürde işçi yönetimlerinden biri olan grup mül-

kiyeti ilişkilerinin kemikleşmiş gücünün bir yansımasıydı. Bu işletmelerde metaların pazarlanmasından ve satılmasından anlayanlar, yöneticiler ve teknik uzmanlardı; yatırımdan, işletme fonlarını bankaya yatırmaktan ve diğer işletmelerle bağ kurmaktan, işletmeleri birleştirmekten ve daha birçok şeyden anlayan. İşçiler bu konulardan anlamazdı – uzmanlara tabi olduklarını bilirlerdi.

Yugoslavya örneği, işçi konseylerinin, her türlü kararı almaya yasal yetkileri olsa bile işçi yönetimleriyle bir olmadığını göstermektedir ve tek bir işletmede işçilerin kişisel çıkarlarına yapılan vurgu ile bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarına yapılan vurgu aynı değildir. Devlet mülkü işletmelerin işçi konseyleri vardı – ama düşünmek ile yapmak arasındaki ayrım devam ediyordu. İşçi yönetimi olmayınca bir başkası yönetti. Kapasitelerini geliştiren işçiler olmayınca bunu başkaları yaptı. Sonuçta yöneticiler, işçileri ücretli-işçiliğe terk ederek kendileri birer kapitaliste dönüştüler.

SOSYALİZMDE BİR ENFEKSİYON OLARAK KİŞİSEL ÇIKARLAR

Üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olmasına ve işçi yönetimi amacıyla oluşturulan işçi konseylerinin varlığına rağmen, kişisel çıkarların aşırı vurgulanması organik bir sistem olarak sosyalizmin gelişimini baltalar. Hedef geliri azamiye çıkartmak olunca, Yugoslav deneyimi, işçileri bu hedefe ulaştıracak uzmanlara güvenmenin akılcı olabileceğini göstermiştir. Bunun sonucu, işçi yönetiminin baltalanması ve işçilerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önünün kesilmesi olacaktır. Dahası, kişinin emek gücü karşılığında eşdeğer gerektiren bir mal olarak görüldüğünde ortaya çıkan eşitsizlik (ve bununla bağlantılı kıskançlık ve antagonizmalar) toplumsal dayanışmanın gelişiminin, derinleşmesinin ve insanların toplum

içindeki ihtiyaçlarına ağırlık verilmesinin aksine işler. Son olarak, (kendinde bir karşıtlığı barındırmayan) farklı kapasitelere sahip olunması veya kapasitelerin farklı gelişmesi, kişisel çıkarlarla ve ayrıcalıklı yetkilere ilişkin bir inanç ve istek yaratılmasına dönük eğilimlerle birleştiğinde sonuç, üretim araçlarının ortak mülkiyetinin çözülmesi yönünde bir eğilim olacaktır. *Benmerkezcilik, sosyalist sacayağının bütün bileşenlerine sirayet eder.*

Buna şaşırmalı mıyız? Bireysel ve antagonist çıkarlar, rekabet, kâr aranışı, maddi kişisel çıkarları azamiye çıkartmak: bunlar yeni sosyalist toplumun nasıl parçası olabilir ki? Ché'nin *Küba'da İnsan ve Sosyalizm* kitabında üzerinde durduğu tam olarak budur:

> Sosyalizme kapitalizmden kalan körelmiş araçlarla (ekonomik bir birim olarak meta, kaldıraç olarak kişisel maddi çıkarlar vb.) ulaşılabileceğine dair boş hayaller bizi çıkmaz bir yola sokabilir. Pek çok kavşağı olan uzun bir yolu aştıktan sonra kendinizi orada bulursunuz ve yanlış yöne nerede saptığınızı kestirmek güçtür.[25]

Bu bir açmaz*dır;* tam da "var olan sistemin bütün kusurlarını" yeniden ürettiği için bir "çıkmaz sokak"tır. Yeni toplumu kurabilmek için, Ché'nin de bildiği gibi, yeni maddi temellerle eş zamanlı olarak yeni sosyalist insanların yaratılması gerekir. Peki, kişisel çıkar hâkim ilke olduğunda ne tür insanlar yetişmektedir? Bu sürecin birleşik ürünleri nelerdir?

BAŞKALARININ İHTİYAÇLARI İÇİN ÜRETMEK

Marx'ın insanların birbirleriyle ayrı çıkarcılar olarak ilişki kurmasına yönelik reddi her zaman bir alternatifin varlığına dayanmaktaydı – niteliklerini toplum içinde geliştiren bireyler. Kişinin "yalnız bir birey olarak hareket ettiği, diğerlerini birer araç olarak gördüğü, kendini ise amaca indirgediği burjuva top-

lumdaki" var oluşunun aksine Marx bir "*komünal varlık*" tasarlamıştır.[26] "İnsanın insandan ayrılmasının" karşısına "insanın insanla bütünleşmesi"ni; başkalarını kendi özgürlüğü önünde "*engel*" olarak görmenin karşısına onları "kendi özgürlüğünün *gerçekleşmesi*" olarak görmeyi koymuştur.[27] "Diğer insanlardan ve toplumdan kopmuş... Bencil insan"ın alternatifi Marx için her zaman toplumsal insandı.

Bu alternatif nedir? Bir ihtiyacının olması beni sana karşı güçlü mü kılar? Yoksa içimde sana yardım etme isteği mi uyandırır? İlk örnek Marx'ın farklı mal sahipleri, kendi emeklerinin ürününe sahip kişiler olarak karşı karşıya gelen iki insanı incelediği örnektir. Bunun temel dayanağı kişilerin ayrılması, yabancılaşması, atomlaşmasıdır – kısacası burada yeniden üretilen şey toplumun olmayışıdır. Bunun aksine ikinci örnek birliğimizi, bilinçli bağımızı temel alır. Bu üretken etkinliğin ürünü, "birliğin ürünü" bu durumda tamamen farklıdır.

"Diyelim ki üretimi insanca gerçekleştirdik." İnsan soyunun üyeleri olarak üretim yapılan bu durumda eğer ihtiyacını karşılamak için bilinçli olarak üretim yapıyorsam, yaptığım işin değerli olduğunu, ihtiyacını karşıladığını bilirim ve bundan fayda elde ederim.[28] "Kişisel etkinliğimde kendi gerçek doğamı, *insan* doğamı, *komünal doğamın doğruluğunu* doğrudan *göstermiş* ve *gerçekleştirmiş* olurum" demiştir Marx. Böylesi bir ilişkide gerçekleştirdiğim iş "*yaşamın serbestçe dışa vurulması,* dolayısıyla da *yaşamın hazzıdır*"; bu etkinlik, Marx'ın daha sonra kullandığı bir kavramı kullanacak olursak, aslında "yaşamın temel arzusudur." Bu sayede kendimizi üretmekle kalmaz, toplumun üyeleri olarak ilişkimizi, bağımızı da üretmiş oluruz.[29]

Burada bütün açıklığıyla duran şey söz konusu ilişkinin birleşik ürün olma niteliğidir – doğrudan ve bilinçli bir şekilde başkaları için üretirken onların ihtiyaçlarını karşılamış olmakla kalmaz kendimizi de zengin insanlar olarak üretiriz. İnsan

potansiyelinin sadece toplum içinde ve başkaları için üretirken gerçekleşmesi konusu Marx'ın erken dönem yapıtlarına nüfuz eden bir konudur. Bu yeni toplumda "*komünal* etkinlik ve *komünal* zevklerin –yani diğer insanlarla kurulan *sahici* bir doğrudan *birlik*te ifadesini bulan ve beyan edilen etkinlik ve zevkler"– varlık bulduğunu söyler. Burada, "*diğer* kişi bir insan olarak kendisi için bir ihtiyaca dönüştüğü" ve kişinin kendisi de kişisel varoluşu içinde toplumsal bir varlık olduğu oranda "kişinin *ihtiyacı insani* bir ihtiyaç olmuş" demektir.[30]

Bu komünal toplum bir kez gelişti mi "kişiyi varlığının bütün zenginliğiyle kendi aşkın gerçekliği olarak, *bütün duyularla derinlemesine donanmış zengin* insanı" yaratır.[31] Peki, bunun olması için ne gerekmektedir? "Çok yönlü etkinliğe ve bu sayede tüm potansiyelimizin eksiksiz gelişimine olanak tanıyan koşullarda yaşayıp yaşamadığımıza" bağlıdır ve bu yalnızca "bireylerin yeteneklerinin gerçek gelişimini harekete geçiren dünya, komünistlerin iradesinin sonucu olarak kişilerin kendi kontrolünde" olduğunda mümkündür.[32]

Grundrisse'de Marx, toplumsal varlıklar olarak üretmenin ve böylece kendimizi zengin insanlara dönüştürmenin yolunun *topluluk* yani toplum bünyesindeki üreticilerin birliği olduğunu açıkça belirtmiştir. Değişim ilişkisinin öncülü olan "karşılıklı olarak birbirine kayıtsız insanlar"ın aksine "komünal üretim, komünal durum" burada "üretim temelinin ön koşulu olarak ele alınmıştır. Kişinin emeği en başından itibaren toplumsal emek olarak ele alınmıştır."[33] Kısacası dayanışmacı toplum, başkalarının ihtiyaçları için bilinçli olarak girişilmiş üretken etkinliğin öncülüdür. Etkinliğimizin "komünal niteliği", "*toplumsal niteliği*" ön koşul olarak ele alınmıştır ve bu yüzden değerlerin değil "komünal ihtiyaçlar ve komünal amaçlar doğrultusunda belirlenmiş etkinlikler"in mübadele edilmesi söz konusudur.[34]

İleri sürülen bu komünal toplumdan yola çıkıldığında, "birliğin ürünü" olan "tamamen toplumsal" üretim ortaya çıkar. Et-

kinliğimizin komünal niteliği ise, etkinliğimizin ürününü "başından itibaren komünal, genel bir ürün" olarak var eder. Ardından ürünlerin bölüşümü gelir: etkinliklerimizin mübadelesi "başından itibaren kişinin, ürünlerin komünal dünyasının bir parçası olmasını gerektirir."[35] Komünal durumdan yola çıkıldığında "iş bölümü değil... emeğin örgütlenmesi ortaya çıkar."[36] "Üretim araçlarına ortaklaşa el konması ve onların ortaklaşa kontrolüne bağlı olarak birleşmiş kişiler arasında serbest mübadele"nin bulunduğu bu yer, zengin insanların gelişeceği zemindir. Burada, bu dayanışmacı toplumda, Marx "kişinin evrensel gelişimine ve kendi toplumsal zenginlikleri olarak toplumsal üretkenliklerine dayanan özgür bireyselliği" kurgulamıştır.[37]

Mészáros'un *Kapital'in Ötesi*'nde belirttiği gibi "komünal sistem ile iş bölümü ve buna bağlı değer ilişkisi arasındaki sınır çizgileri burada olduğundan", *Grundrisse*'de olduğundan, "daha iyi çizilemezdi."[38] Mészáros "Arşimet noktası" olarak adlandırdığı şeyde Marx'ın yukarıda alıntılanan tartışmasından yararlanmıştır – "komünal üretim ve tüketim sisteminde *mübadelenin* doğası." Bu Mészáros'a göre "komünal sistemin tarihsel özgünlüğüdür – yalnızca *ürünlerin* değil *etkinliklerin* de *mübadelesi*ne olanak sağlayan eğilimi."[39] Daha önce de üzerinde durulduğu gibi 2005'te Hugo Chávez'i etkileyen, şunları açıklamaya iten Mészáros'un analizleridir:

> Istvan Mészáros'un muhteşem kitabında geçen Arşimet Noktası deyişi, bu komünal üretim ve tüketim sistemi – işte biz bunu yaratıyoruz, bunu oluşturduğumuzu biliyoruz. Komünal bir üretim ve tüketim sistemi yaratmalıyız, yeni bir sistem... Arşimet'in şu sözlerini hatırlayalım: "Bana bir dayanak noktası verin ki ben de dünyayı döndüreyim." Bugün dünyayı döndürmek için buradan hareket etmeliyiz.[40]

Bu nokta gerçekten önemlidir. Birleşik üreticilerin topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak için bilinçli olarak üretken etkinlikte bu-

lunduğu bu toplumsal ilişkide, üreticilerin yeteneklerinin sürekli olarak geliştiği bir süreç işlemektedir. Koşulların ve kişisel değişimin eşzamanlı işlediği bu süreç, üretken etkinliğin birleşik ürünü olarak zengin insanları yaratır. Bu noktanın kavranması "herkesten yeteneğine göre" kavramlaştırmasına –Mészáros'un "sosyalist muhasebenin doğrultu sağlayan ilkesi" olarak adlandırdığı şeyin ilk kısmı– özel bir anlam yükler. Yeteneğe göre üretim "*toplumsal bireylerin yaratıcı potansiyellerinin eksiksiz gelişimine* göre" üretim anlamına gelir. Bu ise "diğer yarının, yani bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekliliklerini yerine getirmenin" önkoşuludur. İlk yarı olmadan "ikinci yarının ciddiyetle ele alınması söz konusu bile olamaz."

Ancak Mészáros'un vurguladığı gibi yalnızca ikinci yarıya, "sosyalist düzenleme ilkesi" kısmına odaklanma eğilimi söz konusudur: "İlk yarı genellikle ve belirleyici şekilde unutulmaktadır."[41] Ancak "herkesten yeteneğine göre" kavramlaştırmasının esas anlamını göz ardı eden yalnızca bilinçli sosyalizm düşmanları değildir. Eğer bu ilkenin iki yönüne de bakılmazsa, onun *öncülünü* –"aslında komünal ilişkileri olan toplumsal ilişkileri böylece kendi komünal kontrollerinde olan evrensel olarak gelişmiş bireylerin" yer aldığı dayanışmacı toplum– ihmal etmek işten bile değildir.[42]

Bu öncülü, dayanışmacı toplumu bilinçli ve sürekli bir şekilde inşa etmezsek ne olur? Geriye yalnızca iki seçenek kalır. Biri, günün birinde (üretici güçler yeterince geliştiği sürece) insanların değişeceğine yönelik boş inançtır. Diğeri ise er ya da geç bedeni kemirecek olan enfeksiyondur.

KISIM II

SOSYALİST SACAYAĞINI KURMAK

4

Organik Sistemin Kendisi ve Oluşumu

Bu kitabın ikinci kısmı, "Sosyalist Sacayağını Kurmak", sosyalizmin inşası ve organik bir sistem olarak oluşumu sorunsalını ele almaktadır. Bu bölüm ve 5. Bölüm "Sosyalist Geçiş Kavramı" konuyu kuramsal ve soyut düzeyde ele almaktadır. Bu iki bölüm, izleyen iki bölüme –"Sosyalizme Doğru Bir Yol Açmak" ve "Sosyalist Bir Düzenleme Biçimi Oluşturmak"– temel oluşturmaktadır. Bu bölümlerde sosyalizmi kurmak sorununu, olası bir yolda atılacak adımlar üzerinden *somut* olarak tartışmaya devam edeceğiz. Ancak öncelikli olarak, geçtiğimiz üç bölümün konusu olan sosyalist sacayağının üç bileşeninin ilişkiselliğini ele alalım.

ORGANİK BİR SİSTEM OLARAK SOSYALİZM

"Sosyalist sacayağı"nın üç bileşeni bir bütünün parçalarıdır. "Bütün bileşenlerinin eşzamanlı olarak var olduğu ve birbirini beslediği bir yapının" kısımları olarak karşılıklı etkileşim halindedirler. "Bu durum her bir organik bütün için geçerlidir."[1] Lenin'in Hegel'de keşfettiği, sosyalizmde "her şeyin her şeyle evrensel, çok yönlü ve *yaşamsal* bir bağlantısının" olduğudur, "organizmanın doğasından açığa çıkan zorunlu bağlantıyla bir-

birine dayanak sağlayan" çeşitli bileşenleri olan bütündür.[2] Bu üç bileşeni değerlendirelim:

1. Bu yapıda üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti önemlidir çünkü komünal, toplumsal üretkenliğimizin sermayedarların, bir grup üreticinin ya da devlet bürokratlarının özel çıkarları için değil herkesin özgür gelişimi için kullanılmasını garanti etmenin tek yolu budur. Ancak bu, güncel etkinliğimizden çok daha fazlasıyla ilgilidir. Toplumsal mirasımızın, geçmiş toplumsal emeğin ürünlerinin toplumsal mülkiyeti, tüm insanların kendi potansiyellerini eksiksiz olarak gerçekleştirmeye, yani gerçek zenginliğe ve insan kapasitesinin gelişimine hakkı olduğunun beyanıdır. Özellikle de "işçilerin kendilerini geliştirme ihtiyaçları"nın belirli üretici kategorileri ya da dünyanın belirli bölgeleri ile sınırlı olmadığını görmemiz gerekiyor. "Birimizin özgürce gelişimi, hepimizin özgürce gelişiminin koşuludur."
2. İşçiler tarafından örgütlenmiş toplumsal üretim, üreticiler arasında yeni ilişkiler oluşturur – elbirliği ve dayanışma ilişkileri. İşçilere "aklın ve bedenin kötürümleştirilmesini" ve kafa ile kolun ayrılmasından kaynaklanan "hem bedensel, hem de düşünsel etkinliklerin her bir özgürlük parçacığının" yitirilmesini sona erdirme olanağı sağlar. İşyerlerinde işçilerin düşünce ve eylemi birleştirip kapasitelerini geliştirmeleri engellendiği sürece, tek zevkleri bir şeyler tüketmek ve sahip olmak olan yabancılaşmış ve ayrışmış insanlar olmaya devam ederler. Bu yüzden üretimin işçiler tarafından örgütlenmesi işçilerin eksiksiz gelişiminin, kapasitelerinin gelişiminin koşuludur – zengin insanlar yaratmanın koşuludur.
3. Üretken etkinliğin hedefi olarak komünal ihtiyaçlara ve amaçlara ulaşılması, birbirinden ayrı ve birbirine kayıtsız kişiler olarak ilişki kurmak yerine bir topluluğun parçası olduğumuz anlamına gelir. Kapasitemizi kendi mülkiyetimiz ve karşılığın-

da pek çok şey almak için değişime sokabileceğimiz bir araç olarak görmektense, ortak insanlığımızın önemini gözetir ve böylece herkesin kendi potansiyelini gerçekleştirebildiği durumun önemini kavrarız. Üretken etkinliğimiz başkalarının ihtiyaçlarına odaklandığında, hem insanlar arasında dayanışma örgütler hem de sosyalist insanlar yaratır.

Sosyalist sacayağının bu üç boyutu karşılıklı olarak birbirine bağlıdır ve birbirini destekler. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçi yönetimi ve toplumun ihtiyaçları için üretimin zorunlu koşuludur. Toplumsal mülkiyet olmadığı zaman üretimin niteliği ve üretime ilişkin kararlar, sosyalist üretimin birleşik ürününe –zengin insanların yaratılmasına– vurgu yapamaz. Hatta toplumsal mülkiyet, toplumsal mirasın ürünleri üzerindeki hak iddiasıyla, ortak insanlığın kabulüne ve bu sayede komünal durumu gerçek kılmak için gerekli olan komünal kurumların (komünal konseyler ve işçi konseyleri gibi) gelişimine bağlı olan dayanışmanın gelişimini destekler.

İşçi ve toplum yönetimi sonuçta kararların "sistematik ve hiyerarşik bir işbölümü" yoluyla değil demokratik, katılımcı ve öncü bir şekilde alınmasını ve uygulanmasını garanti altına alır. Üretim araçlarının toplumsal birer mülkiyet olarak kalabilmesi için, işçilerin üzerinde "kitlelerin aklını soğuran" ve işçilerin yerine üretimi yönetme kapasitelerini geliştiren "eğitimli bir sınıf"ın ortaya çıkmasını önlemek önemlidir. İşçi yönetimi aracılığıyla üreticiler kendilerini dönüştürürler ve nitel olarak farklı ihtiyaçlar geliştirirler; kendilerini bir şeyleri mülk edinerek değil kolektif üretken etkinlikleri yoluyla ifade ederler ve bu sayede dayanışmacı bir toplumun gelişimi için gerekli koşulları yaratırlar.

Sonuç olarak komünal ihtiyaçlara ve amaçlara yönelik üretken etkinliğin koşulu, komünal durumun gelişmesidir. Topluluğu bu şekilde merkeze almayan üretim bencilce bir nitelik kazanmaya başlar, kişinin yeteneklerini ve kendisini ifade etme biçimi ol-

maktan çok bir *araç* olarak varlık gösterir. Komünal durum, işçi emeğini bir mülk ve toplumla bir *mübadele* kaynağı olarak gören işçi yöneticilerine karşı kol kanat gerer, toplumsal mülkiyeti grup mülkiyeti olarak görme eğilimini kontrol altına alır. Dayanışmacı toplum, birimizin özgürce gelişiminin hepimizin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu ilkesinin altını çizerek toplumun bütün üyelerine "hem bireysel hem de kolektif eksiksiz gelişim" olanağı sunan demokratik, katılımcı ve öncü kurumların var olmasında kararlılık sergiler.

Sosyalist sacayağı, bir yeniden üretim sistemidir. Onun öncülleri sistemin ürünleridir, ürünleri ise üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçilerin örgütlediği toplumsal üretim ve komünal ihtiyaçlara ve amaçlara dayanışmacı yaklaşımdır. Ancak bu üç özel bileşenin karşılıklı bağlılığı, her bir bileşenin gerçekleşmesinin diğer ikisine bağlı olduğu anlamına gelir. Toplumsal ihtiyaçlar için üretim olmadıkça gerçek toplumsal mülkiyet; toplumsal mülkiyet olmadıkça toplumsal ihtiyaçlara yönelik işçi karar alma süreci; işçi karar alma süreci olmadıkça ise insanların ve ihtiyaçlarının dönüşümü olamaz. Organik bir sistem olarak sosyalizmde "bütün ekonomik ilişkiler bir diğerini [sosyalist] ekonomik biçimi içerisinde ön koşul olarak gerektirir ve bu şekilde ortaya konan her şey aynı zamanda bir önkoşuldur; bu bütün organik sistemler için geçerlidir."[3]

Ancak, kendi önkoşullarını yaratan, bu sayede de kendi temelleri üzerinde yükselen organik sistem ile bu sistemin "*oluşumu*" arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Sistemin "kendisi" ve "oluşumu" arasındaki önemli farkı –yani belirli bir toplum biçiminin tarihsel olarak ortaya çıkışı ile *kendi temelleri üzerinde yükselmeye başlayınca ortaya çıkan* doğası arasındaki ayrım– kavrayamadığımız sürece ne Marx'ın sosyalizm kavramlaştırmasını ne de onun ekonomik sistemlerle ilgili görüşlerini anlayabiliriz.

YENİ SİSTEMİN OLUŞUMU

Organik sistem gökten inmez:

> Yeni üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin ne yoktan var olduğu, gökten düştüğü ne de kendini dayatan bir İdea'nın rahminden doğduğu, aksine üretimin ve devralınan geleneksel üretim ilişkilerinin halihazırdaki gelişimi içerisinde ve onun antitezi olarak geliştiği akılda tutulmalıdır.[4]

Yeni bir sistem kendi öncüllerini asla yola çıkarken üretmez. Aksine yeni bir sistem ortaya çıkarken zorunlu olarak geçmişin öncüllerini *devralır.* Öncülleri ve önkoşulları "tarihsel"dir, sistemin dışında gelişen öncüllerdir. Bu tarihsel öncüller sistem dışında geliştikleri oranda, "bütün bileşenleri eşzamanlı olarak var olan ve birbirini besleyen" organik sistemi anlamak için temel olamazlar. Örneğin Marx, modern kentleri anlamak için işe serflerin kentlere göçünü tartışarak başlanmayacağını belirtmiştir. Bu durum "kentleşmenin *tarihsel* koşullarından ve öncüllerinden biridir [ama]... onun bir *koşulu,* gelişmiş kentlerin gerçeklik momenti değildir." Benzer şekilde "dünyanın sıvı bir ateş ve buhar denizinden şimdiki biçimine dönüştüğü" gibi şeylerden bahsetmeyelim. *Şu anda* var olan dünyadan ve kapitalizmden bahsedelim – "varlıklarında gizli olan oluşumlarına ilişkin önkoşullardan" değil.

Kapitalizmin tarihsel önkoşulları pek çok farklı biçim almıştır – çeşitli kaynaklardan elde edilen kişisel birikimler bunlar arasındadır. Ancak kapitalizmin temel birikimlere bağımlılığı, Marx'ın vurguladığı gibi "asla onun *güncel* tarihine, yani üzerinde hâkimiyet kurduğu reel üretim biçimi sistemine ait değildir, *oluşum tarihine*" aittir.[5] Kapitalizm bir kez ortaya çıkınca sermaye "kendi gerçekliğinden hareketle kendini gerçekleştirecek koşulları da açığa çıkarır." Kısacası, sermaye kendi öncüllerini yaratmaya başlayınca, artık tarihsel önkoşullarla bağı kalmayın-

ca reel bir sermaye haline gelmiş demektir. "Oluşumunun birer koşulu olarak görünen, dolayısıyla da *sermayenin etkinliğinden* doğamayacak olan bu önkoşullar artık kendi kendini gerçekleştirmesinin birer sonucu olarak *doğuşunun koşulları olarak değil varlığının sonuçları olarak* ortaya çıkacaktır."[6]

Kısacası, bir sistem olarak kapitalizmi anlamak için, bu sistemin nasıl yeniden üretildiğine, "kendi üretim süreci aracılığıyla... önkoşullarını nasıl yarattığına" bakmalıyız. Sermayenin nasıl "oluşmak için artık önkoşullara bağlı olmadığını, aksine kendisinin bir önkoşul olduğunu ve kendini devam ettirip büyümesinde gerekli olan koşulları yaratmak için kendinden yola çıktığına" bakarız. Daha önce ele aldığımız gibi Marx, kapitalizmi organik bir sistem olarak inceleyerek ve sermayenin işçilerin sömürülmesinin bir sonucu ve işçilerin kendi aleyhlerine dönen ürünleri olduğunu göstererek ilerlemiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinde temel bileşenleri sermaye ve ücretli emek olarak ortaya koyduktan sonra ikisinin de *ilk* ortaya çıkışlarının önkoşullarına odaklanabilmiştir. *Kısacası kuram, tarihsel araştırmaya doğrultu kazandırmaktadır.* Bizim yöntemimiz, diyor Marx, "tarihsel araştırmanın" organik bir sistem olarak kapitalizmin doğasını anlamada "nerede devreye girmesi gerektiğini gösterir; bu sistemin ardında yatan geçmişe işaret eder."[7]

Ancak Marx altını çizerek, burjuva iktisatçıların sermayenin ayırt edici doğasını "onun oluşum koşullarını güncel gerçekliğinin koşulları olarak formüle ederek, yani sermayedarın kapitalist olmayan bir şekilde mülk edindiği momentleri –çünkü hâlâ oluşum halindedir– *kapitalist* olarak mülk edindiği momentlerin bizzat koşulu olarak sunarak" nasıl gizlediklerine bir bakın diyor.[8] Bunun kapitalizmin doğasını nasıl tamamen çarpıttığına bakın. Sermaye sanki hâlâ kişisel birikimler gibi tarihsel önkoşullara dayanmaya *devam ediyormuş*çasına ele alınınca kapitalist üretim ilişkisi (bu yüzden de sermayenin ücretli emek sömürü-

süne bağımlılığı) ortadan kayboluyor. *Marx bu yüzden sermayenin kapitalizm içinde bir sistem olarak birikimi ile "temel birikimi" arasında net bir ayrım ortaya koymuştur - tam da bu yüzden analizimizde ilkine öncelik vermeliyiz.*

Eğer organik sistemin kendisi ile oluşumu arasındaki farkı göremezsek *tamamlanmış* sistemin bileşenlerini de anlayamayız. Örneğin tarihsel olarak ortaya çıkmakta olan para ile organik bir sistem olarak kapitalizmdeki paranın bütün yönleri arasında önemli bir fark vardır, aynı farklılık meta için de geçerlidir. Başka bir şekilde söylenecek olursa, bileşenleri *tarihsel* olarak ele aldığımızda, söz konusu bileşenleri kusurlu ve noksan halleriyle, *henüz* uygun biçimlerinde üretilmemiş halleriyle görürüz. "Gerçekten de hareketin, ardışıklığın, zamanın tek bir mantıksal formülü, bütün ilişkilerin eşzamanlı olarak aynı anda var olduğu ve birbirini beslediği bir toplum yapısını nasıl açıklayabilir ?" diye sormuştur Marx 1847'de.

Bütün yeni sistemler ortaya çıkarken kusurludur: "her açıdan, ekonomik, ahlaki ve düşünsel açıdan hâlâ eski toplumun doğum izlerini taşımaktadır." Bu kavrayış diyalektik yaklaşımın merkezinde yer almaktadır. Hegel'in dediği gibi "yeni dünya, ancak yeni doğmuş bir bebeğinki kadar eksik bir kusursuzlukla var olabilir"; "bu eski biçim ve türler... yeni baştan, ama bu yeni ortamda ve bu sayede edindikleri anlamla gelişip biçimlendiklerinde" kendi potansiyelini gerçekleştirebilir. [10] Marx böyle bir gelişmeyi *oluşum* süreci olarak ele almıştır - "bu bütünlüğe ulaşma süreci kendi seyrinin, kendi gelişiminin momentini oluşturur." Peki, bu gelişme nasıl meydana gelir? "Kendi bütünlüğüne ulaşması tam olarak toplumun bütün unsurlarını kendine tabi kılmasıyla ya da halihazırda yoksun olduğu araçları kendi içinden yaratmasıyla olur."[11]

Yeni bir sistem *tam olarak* nasıl oluşur? Devraldığı kusurlu yanlardan, eski toplumun söz konusu özelliklerinden yola

çıkarak *toplumun bütün unsurlarını kendine nasıl tabi kılar ve* üzerinden yükseleceği temeli kurmak için *halihazırda yoksun olduğu araçları nasıl yaratır?* Bütün öncülleri sistemin ürünü olan organik bir sisteme nasıl dönüşür? Marx'ın genel hatlarıyla bu konuda söylediği pek az şey var. Ancak *Kapital* gibi bir eser yaratmıştır. Peki, *kapitalizmin* oluşumuna yönelik analizinden neler öğrenebiliriz?

KAPİTALİZMİN OLUŞUMU

İkincil Toplumsal İlişki

Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle ilgili anlattıkları, ikincil toplumsal ilişkinin varlığıyla başlar. Her ne kadar kapitalist ilişkinin bir yönü, meta alım satımıyla katma değeri temin etme eğilimi (P-M-P′) pek çok toplumda var olmuş olsa da, ticareti yapılan metalar köleci, feodal, küçük üreticilik veya köylü üretici ilişkileriyle üretilmiştir ve söz konusu ticari etkinlik büyük oranda bu ilişkilere tabidir. Aynı durum parayı teminat altına almak amacıyla para ödünç verenler için de geçerlidir – etkinlikleri üretim alanının dışında gerçekleşmektedir.

Mülkiyet Haklarında Kırılma

Bağımsız üretici köylülerin topraklarından koparılmalarıyla (çitleme ve toprak haklarına saldırılarla), bu üreticiler söz konusu (veya başka tür) üretim araçlarına yeni bir ilişki yoluyla erişmek zorunda kalmıştır. Ancak bu, sonuçta kapitalist ilişkilerin önkoşulu olarak işlev görecek olan mülkiyet haklarındaki tek kırılma değildi – özgür olmayanlar (köleler ve serfler gibi) "üretimin kişisel koşulunun, emek gücünün" sahibi haline gelmişlerdir ve artık emek güçlerini birer meta olarak satma yeteneğine sahiptirler.

Bu kırılmaların toplamı Marx'ın temel (ya da ilkel) sermaye

birikimi adını verdiği şeyin temelini oluşturmuştur – üretim araçlarından koparılmış yasal olarak özgür bir üreticiler topluluğunu yaratmıştır.[12] Bu kırılmalar, birikimin diğer boyutu – sadece üretim araçlarının (toprak), değerlerin artması için piyasaya yönelenlerin elinde toplanması değil, aynı zamanda kısmen zorla kısmen de kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerin (köle ticareti ve devlet borçlanmasında spekülasyon) gelişmesine bağlı büyük miktarda para elde edilmesi – tarafından derinleştirilmektedir. Üretim araçlarına sahip olanlar ve değer arttırma (P-M-P′) peşinde olanlar artık kapitalist üretim ilişkilerine geçiş için üretimin niteliğini belirleme potansiyeline sahiptir.

Ancak, her ne kadar mülkiyet ilişkilerindeki kırılma Marx'ın tarif ettiği klasik durumun tarihsel bir önkoşulu olsa da, kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması için *yeterli* koşul değildi. Elbette yeteneklerin yeni bir biçimde dağılımı da söz konusuydu – toplumun bir kutbunda üreticilerin üretim araçlarından koparılması, diğer kutbunda ise bu koşulların sermaye biçiminde yoğunlaşması. Yine de emek gücünü sermayedarlara satmanın bir *alternatifi* hâlâ bulunmaktaydı – üreticiler üretim araçlarını sahiplerinden *kiralayabilirlerdi* (tarımda oldukça açık bir alternatif). Bu nedenle, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi için mülkiyet ilişkilerinde bu kırılmanın daha ötesi gerekmekteydi.

Yeni Üretim İlişkilerinin Ortaya Çıkması

Bir başka önemli şey de mülksüz üreticilerin "kendilerini gönüllü olarak satma zorunluluğunda olmasıydı."[13] Yalnızca üretim araçları sahiplerinin üreticilerin kendi yönetim ve kontrolünde çalışacağını garanti ettikleri, dahası üretilen ürün üzerinde mülkiyet hakkına sahip oldukları koşullarda kapitalist üretim ilişkileri ortaya çıkar. Üretim araçlarının üreticinin yanı sıra "bağımsız bir varlık gösterdikleri" durumlarda bile "ikin-

ci bahsi geçen henüz sermaye sürecine dahil olmamıştır" – bu durum "sermaye, üretimi mülk edinmediği" sürece devam eden kapitalizm öncesi bir durumdur.[14]

Özetlemek gerekirse, yeni mülkiyet haklarının olduğu durumlarda bile yeni yasal sahiplerin üretim ilişkilerini değiştirmemeleri olasılığı bulunmaktaydı. *Yeni yol ancak mülkiyet hakkına sahip olanlar "üretimi de mülk edindiklerinde" ortaya çıkmıştır.* Artık, amaçlarına ulaşmak ve varlık koşullarını yeniden üretebilmek için üretimde kendilerine tabi kılıp sömürebilecekleri ücretli işçiler istihdam edebilecekleri bir konumdadırlar. Ancak bu da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini garanti etmek için yeterli değildir.

Belirgin biçimde kapitalist olan üretim biçimi gelişiminin olmadığı durumlarda, söz konusu yeniden üretim süreci doğası gereği dengesiz ve ekonomik çevredeki kriz ve değişikliklere hassas bir yapıdadır. Başlangıçta sermayedarlar artı değeri garanti etmek ve sermaye biriktirmek için devraldıkları eski üretim biçimini değiştirmemişlerdir. Bunun yerine, işçilerini disiplin altına alarak, işi yoğunlaştırarak ve iş gününü uzatarak daha fazla çalışmalarını garanti etmek için çaba sarf etmişlerdir. Sermayedarlar, mutlak artı değeri bu şekilde garanti ederek kendilerini sermayedar olarak sağlama almış ve kapitalist üretim sürecine devam etmişlerdir; işçilerin ise ürettikleri ürün üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmayışları, bunun yanı sıra kendilerini ve ailelerini geçindirecek kadar olan ücretleri onların üretim araçlarından ayrı kalmaya devam edecekleri anlamına geliyordu. Koşullar uygun olduğu sürece emeğin bu şekilde sermaye tarafından resmi olarak kendi bünyesine alınması, kapitalist üretim önermesinin yeniden üretilmesine olanak sağlamıştır.

Belirli Bir Üretim Biçiminin Gelişimi

Ne var ki kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesi, "emeğin sermayeye tabi oluşu sadece bir resmiyet olduğu, yani üretim biçiminin kendisi henüz belirgin olarak kapitalist nitelikte olmadığı" sürece hassas kalacaktır.[15] İleride üzerinde duracağımız gibi işçiler bu ilişkilerden kaçmak istemiştir, bu ise ücretli emeğin yeniden üretilmesini sorunlu kılmıştır. Ancak sermaye büyümesinin önündeki sınırlara dayandıkça, devraldığı üretim biçimini *değiştirmek* üzere hareket etti ve onu kendi ihtiyaç ve gereksinimlerine uyacak bir biçime soktu. Manifaktürün ve sonra kapitalist fabrika sisteminin gelişimiyle, işçilerin üretimde sermayenin gerçekten bir parçası haline geldikleri belirgin bir kapitalist üretim biçimi ortaya çıkmıştır.

Daha önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi, bu değişimler organik bir sistem olarak kapitalizmin tamamlanmasında kesinlikle önemli bir rol oynamıştır. Sürekli yenilenen yedek bir emek ordusunun yanı sıra, kapitalist üretimin gelişimi de bütün üretkenliğin ve zenginliğin cisimleştiği kaynak makinelermiş (ya da genel olarak sabit sermayeymiş) gibi bir görüntü de yarattı. Bu yüzden hem bağımlılığın kendisi hem de işçilerin sermayeye bağımlı oldukları duygusu sürekli olarak yeniden üretildi, yani sermayenin ihtiyaçları giderek artan bir şekilde "apaçık doğa yasaları" olarak görünmeye başladı. Marx'ın belirttiği gibi "kapitalist üretim sürecinin örgütlenmesi, bir kez tam olarak gelişti mi bütün direnci etkisizleştirir." Belirgin olarak kapitalist üretim biçiminin gelişimiyle sermaye artık en temel öncülünü, ihtiyaçlarına denk gelen işçi sınıfını yaratabilir: "Ekonomik ilişkilerin sessiz sedasız uyguladığı baskı, sermayedarın işçi üzerinde kurduğu hâkimiyeti kesinleştirir."[16]

Bu nedenle Marx'a göre belirgin olarak kapitalist bir üretim biçimi, kapitalizmin "toplumun bütün unsurlarını kendine tabi kılma veya hâlâ yoksun olduğu araçları kendi içinden yaratma"

başarısını göstermektedir. Ancak sermaye "buna denk düşen üretim biçimini yerleştirmeden" *önce* işçinin ücretli emek olarak yeniden üretilmesini garanti eden nedir?[17]

Kapitalist Düzenleme Biçimi

"Kapitalist üretim biçiminin büyük çapta gelişimi sonucu 'özgür' işçinin gönüllü bir anlaşma yapabilmesi, yani alıştığı geçinme araçlarının bedeli karşılığında etkin yaşamının tümünü, çalışabilme kapasitesini toplumsal koşullar sonucunda üç kuruşa satmak zorunda kalması için" diyor Marx "yüzyıllar gerekir."[18] Belirgin biçimde kapitalist olan üretim biçiminin gelişimine kadar işçiler kapitalist üretimin ihtiyaçlarını tartışmasız yasalar olarak değil, "eğitimleri, gelenekleri ve alışkanlıkları doğrultusunda" doğal olmayan bir şey olarak görmüşlerdir.[19]

Peki, işçilerin bu durum karşısında alternatifleri neydi? Kendileri için üretmek – kısacası, emek güçlerini sermayedarlara sat*mamak*. Olanakların elverdiği durumlarda işçiler kendilerini ücretli işten uzak tutmuşlardır. Diyelim ki ücretler yükseldi, o zaman mali ihtiyaçlarını karşılayabiliyor ve kendi etkinliklerine daha fazla zaman ayırabiliyorlardı – bu özellikle de zanaat etkinlikleriyle meşgul olanlar ya da para için giriştikleri zanaat ile toprak ekip biçmeyi bir arada yapanlar için geçerliydi. Ücretler ise devralınan üretim biçimine bağlı olarak *yükselme* eğilimi gösteriyordu – üretimin emek yoğun doğasına göre, "ücretli emek talebi kaynaklar daha yavaş olmak üzere sermayenin her birikimi ile hızla artıyordu."[20] Bu durum ücretli emeğin yeniden üretilmemesi eğilimine işaret eder.

Bu koşullarda artan ücretler, işçilere aynı zamanda kendilerini ücretli emekten ayırmak için *birikim yapma* olanağı sağlamıştır ve bu olanak özellikle de Yeni Dünya sömürgelerinde çarpıcı bir boyut kazanmıştır. Orada diyor Marx "günümüzün ücretli emekçisi yarının kendi hesabına çalışan bağımsız köylüsü veya

zanaatkârıdır", sömürgelerde "ücretli işçilerin bağımsız üreticilere dönüşmesi her zaman" söz konusudur. Sonuç nedir? Ücretli emeğin sömürülme oranı fazlasıyla düşük olmakla kalmaz... Aynı zamanda ücretli emekçi bağımlılık ilişkisi ve kaçınmacı sermayedarlara bağımlılık duygusuyla kaybeden taraf olur."[21]

Kısacası, sömürgelerde işçilere göreli bir arz ve talebin olması, ücretli emek ilişkisinin yeniden üretilmediği anlamına gelmekteydi: "işçilerin emek kapasitelerini yeniden üretmek için gerekenden daha fazla kazandığı ve kısa sürede bağımsız olarak üreten bir köylü vb. olduğu bir durumda, temel ilişki hemen yeniden üretilemez."[22] Bu ise sermayenin yeniden üretilmesinin tehlikede olduğu anlamına gelir çünkü işçinin ücretli işçi olarak yeniden üretilmesi "kapitalist üretimin kesin olarak zorunlu koşuludur."[23] Belirgin şekilde kapitalist olan üretim biçiminin olmadığı durumlarda artan ücretler, hem sermayenin yaygın biçimde yeniden üretimini yavaşlatma hem de ücretli emeğin yeniden üretilmemesi eğilimini barındırır.[24]

Sömürgelerde "birbirine taban tabana zıt iki ekonomik sistem" çatışma halindedir – biri kapitalist ilişkilere dayanan diğeri ise üreticinin "kendi emek koşullarının sahibi olarak emeğini, sermayedarı değil kendini zenginleştirmek için kullandığı" durumdur.[25] Ne var ki bu çatışma Yeni Dünya ile sınırlı değildi. Aslında Eski Dünya'da da kapitalizmin gelişimi, "emeğinin koşullarına özgürce sahip olan kişinin, yabancı ama resmi olarak özgür olan emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet tarafından alt edildiği" bir süreçti.[26]

"Oluşum"un iki yüzü var – biri "yükselen" diğeri ise "kaybolan". İlkel sermaye birikiminde üretim araçları ve emek gücü, kapitalist emek sürecinin vazgeçilmez unsurları *başka bir yerden edinilir.* Kapitalist ilişkilerde üreticilerin, üretim araçlarının ve emek sürecinin bizzat kendisinin dahil edilmesinin bir diğer yönü bu nedenle onların önceden var olan ilişkilerden koparıl-

masıdır. Kısacası, kapitalist ilişkilerin oluşum süreci, üretimin şimdiye kadar meydana geldiği var olan ilişkilerin *daraltılmış yeniden üretimi*ni içermektedir. Bu yüzden ortada, farklı ilişkilerin eş zamanlı olarak var olduğu ve üretim unsurlarına hâkim olma yarışının sürdüğü *yarış halinde* bir yeniden üretim süreci bulunmaktadır.

Ancak bu yarış halinde yeniden üretim, kapitalist üretim ilişkilerinin temel (ya da ilkel) gelişimiyle son bulmamıştır. Bu yeni ilişkilerin yaygın yeniden üretimi, düzenin öncüllerinin yeniden üretimini garanti eden belirli üretim biçimi gelişene dek kesinlik taşımaz: "Kapitalist üretim kendi ayakları üzerinde durur durmaz, sadece söz konusu ayrımı [işçiler ile üretim araçlarının ayrılması] sağlamakla kalmaz, onu sürekli artan şekilde yeniden üretir."[27] Sermaye kendi kaynakları ile gelişene kadar bu "birbirine taban tabana zıt iki ekonomik sistem" eşzamanlı olarak var olmaya devam eder.

Bu noktanın üzerinde durulması gerekir çünkü Sovyet iktisatçı Evgeny Preobrazhensky'nin 1920'de vurguladığı gibi iki sistem, iki ayrı mantık sadece bir arada var olmaz. *İlişkiye girer.* Birbirine nüfuz eder. Birbirini *şekilsizleştirir.* Tam da farklı üretici ilişkiler arasında yarış halinde bir yeniden üretim olduğu için sistemlerin etkileşimi, kendi saflıklarında iki sistemde de görünemeyecek krizlere, yetersizliklere ve akıl dışılıklara gebedir.[28] Sermaye birikimi artan ücretler sonucu ücretli emeğin yeniden üretilememesi için yukarıda bahsedilen eğilimi yarattığında meydana gelen şey tam olarak budur.

O halde, bu koşullar altında kapitalist üretim ilişkileri nasıl yeniden üretilmiştir? Marx ne olduğuna ilişkin oldukça net bir tablo ortaya koymuştur. Kapitalizmin Eski Dünyada ortaya çıkışıyla birlikte alınan önlemleri ayrıntısıyla ortaya koymuştur – "zalimce disiplin", "polis denetimi", "sermaye ve emek arasındaki çelişkiyi sermayenin çıkarlarına uygun sınırlar içinde bırakmak

üzere devlet baskısı." Belirgin biçimde kapitalist olan üretim biçimi gelişir gelişmez kapitalist ilişkileri yeniden üretmek için gerekli koşulların aksine, "yükselen burjuvazi devlet gücüne ihtiyaç duyar ve onu ücretleri 'düzenlemek' için kullanır."[29]

"Sosyalist Pranga Değerlendirildiğinde"de ileri sürdüğüm gibi Marx'ın görüşü, kendi öncüllerini yaratana kadar sermayenin "özgül bir 'düzenleme biçimi'ne ('kurumsal biçimler, yöntemler ve özel temsilcileri planlara ya uymaya zorlayan ya da ikna eden alışkanlıklara') ihtiyaç duyduğu" idi. Söz konusu özgül düzenleme biçimi, işçilerin tutumlarıyla sermayenin ihtiyaçlarının birbiriyle uyumlu olmasını sağlayan devlet gücüne bağlıdır.[30] "Ekonomik ilişkilerin o katıksız zorbalığı"nın olmadığı durumlarda sermaye, ücretlerin yükselmesini engellemek ve işçileri "ücretli emek sistemi için zorunlu olan disiplini kabul etmeye" zorlamak için ("muazzam boyutlarda şiddetle dolu yasalar" aracılığıyla) devleti kullanmıştır.[31]

Sermaye, işçilerin ücretli emekten kaçmak için para biriktirebildiği Kuzey Amerika yerleşimlerinde kapitalist üretici ilişkileri yeniden üretmek için yine devlet gücüne başvurmuştur. İşçilerin üretim aracı mülkiyetlerinin yeniden tesis edilmesini önlemede sermaye yardım elini özgül devlet düzenlemelerinde bulmuştur:

> Eski uygar ülkelerde bir işçi özgür olsa da doğal yasalar gereği sermayeye bağımlıydı; sömürgelerde bu bağımlılık yapay yollarla üretilmek zorundaydı.[32]

Eski Dünya'nın ekonomi politiği tarafından Yeni Dünya'da keşfedilen "sır" buydu: *Bir dizi üretken ilişkinin yeniden üretilmesi için gereken koşullar, orada organik bir sistemin oluşum aşamasında varoluşuna ya da mevcut olup olmamasına göre değişir.*[33]

Alternatif Yollar?

Kapitalizm kendi ayakları üzerinde durmadan önce kapitalist bir düzenleme biçimi zorunlu ise, kapitalizmin yeşermeye

başladığı ülkelerde bunun (ya da aslında mülkiyet haklarındaki kırılmanın ya da üretime el konmasının) aynı türden olması hiç de zorunlu değildir. *Kapital*'de betimlenen "oluşum" sürecini tartışırken, mantıksal bir süreçten değil özgül bir tarihsel yoldan bahsediyoruz. Yeni üretim ilişkilerinin "ne yoktan var olduğu, gökten düştüğü ne de kendi kendini dayatan bir İdea'nın rahminden doğduğu, aksine üretimin ve devralınan geleneksel üretim ilişkilerinin halihazırdaki gelişimi içerisinde ve onun antitezi olarak geliştiği" göz önüne alınırsa, alternatif yolların ne kadar olası olduğu da net bir şekilde görülür.[34]

Marx, kapitalist üretim ilişkilerini oluşturan unsurların temel (ya da ilkel) birikiminin İngiltere'de aldığı klasik biçimi takip etmesi gerek*mediği* konusunda son derece nettir. *Kapital*'in ilk baskılarından birinde, her ne kadar sürecin temeli bu olsa da köylünün tasarruf hakkından yoksun bırakılmasının "farklı ülkelerde farklı boyutlar kazandığını, farklı veraset düzenleri aracılığıyla, farklı dönemlerde çeşitli aşamalardan geçtiği"ni yazmıştır. Alternatif yollara ilişkin olasılığa dönük kavrayış Marx'ın *Kapital*'in kapsamını açıkça "Batı Avrupa'nın bütün diğer ülkeleri" ile sınırlandırdığı Fransızca baskıda daha olgunlaşmıştır. Bu yaklaşımını birkaç sene sonra "ilkel birikimle ilgili bölüm, Batı Avrupa'da kapitalist ekonomik düzenin feodal ekonomik düzenin rahminden doğuşunu takip etmenin ötesinde ek bir iddia ortaya atmıyor" dediği mektubunda iyice temellendirmiştir.

"Batı Avrupa kapitalizminin kökenine ilişkin tarihsel notlarımı, hangi tarihsel koşullarda olurlarsa olsunlar bütün insanları kaçınılmaz olarak bekleyen genel gidişatın tarihsel-felsefi kuramı"na dönüştürülmemesini istemiştir Marx.[35] Aslında Marx, Rusya ve benzeri yerlerde komünal toprak sahipliğini yakından incelemeye başlayınca tarihsel olumsallık konusunda da giderek daha net fikirler ileri sürmüştür. Etnolojik notlarında "Pencap'ta komünal toprak sahipliğinin çözülmesini, İngilizlerin bu arkaik

biçimi makul karşılayan tavırlarını dikkate almadan sadece *ekonomik ilerleme*nin kaçınılmaz bir sonucuymuş gibi" tanımlamak yanlış olur diye yazmıştır. "Gerçek şu ki bu çözülmeden sorumlu *esas* (ve etkin) *failler* İngilizlerin kendisidir." Vera Zasulich'e yazdığı taslak mektuplarında da benzer şekilde "Rus komünlerinin geleceğini tehdit eden şey ne tarihsel kaçınılmazlık ne de kuramın kendisidir; devlet baskısı ve devletin köylüler pahasına erk sahibi haline getirdiği kapitalist işgalcilerin sömürüsüdür" diye vurgulamıştır.[36]

Ancak Marx'ın sorguladığı kapitalizmin ortaya çıkması için gereken şey değildi – yalnızca onun *belirli* bir yol izlemesi gerektiğine ilişkin ısrarın kendisiydi. Köylüleri, tasarruf hakkından (Rus örneğinde komünal mülklerinden) yoksun bırakmanın onları kapitalist üretim ilişkileri için gerekli olan ücretli emekçilere dönüştürmenin koşulu olduğu görüşünde kesinlikle tereddüt etmemiştir. Aslında İngiltere örneğinde olduğu gibi onları topraklarından sürmek ya da komünal mülkiyeti fesheden kararnameler çıkarmak da şart değildi; köylülere dayatılan yüksek vergiler onları topraklarını terk etmeye zorlamak için yeterliydi.[37] Kısacası, var olan mülkiyet haklarının kırılmaya uğradığı *kimi* süreçler, bir yandan sermayenin tarihsel öncülünü diğer taraftan ücretli emeği yaratmak açısından önemlerini korudular.

Kapitalist ilişkilere özgü bir grup unsurun ve düzenleme biçiminin farklı ülkelerde farklı nitelikler kazandığını belirtebiliriz. Örneğin Japonya'da devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin sürekliliği için düzenleme aygıtı olmanın ötesinde bir işlev görmüştür; kapitalizmin gelişimi için gerekli koşulların yaratılmasında (senet biçiminde ödenen) feodal toprak vergisi toplayarak ve bunları modern sanayi, demiryolu ve deniz taşımacılığı alanlarında yeni üretim araçları yaratılması için kullanarak önemli bir rol oynamıştır. Prusya ve Rusya'da serfliğin devlet yönetimince kaldırılmasının yanı sıra Almanya ve Fransa'da büyük toprak

sahiplerinin devasa zenginliklerinin yeni kapitalist işletmelerin kurulmasında kullanılması yoluyla temel iktisadi araçların yaratılması, Marx'ın *Kapital*'de sunduğu klasik yaklaşımın çeşitlemeleridir. Bütün bunlar kapitalizmin ortaya çıkış sürecinin birer parçasıdır ve ulusal kapitalizmin özgül özellikleri, kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkıp devlet tarafından "üretimin ve devralınan geleneksel üretim ilişkilerinin halihazırdaki gelişiminin antitezi olarak" finanse edilişini göstermektedir.

Peki, ya sermaye kendi yaygın yeniden üretiminin koşullarını garanti etmek için devleti kullan*amamış* olsaydı ne olurdu? Aslında yeni üretim biçiminin gelişiminden önce sürecin her bir basamağı, şu veya bu ölçüde, kendi içinde tam tersi bir olasılığa da gebedir, yani aksi yönde bir sürece. Yarış halinde yeniden üretimin ürünü olan krizler ve akıldışılıklar, oluşmakta olan süreci kendi sınırlarına doğru çeker. Eğer *ne* özgül bir kapitalist üretim biçimi *ne de* sermayeye bağımlı ücretli işçilerin yeniden üretilmesini garanti eden bir düzenleme biçimi varsa, Marx'ın sömürgeler üzerine tartışmasında ortaya koyduğu gibi kapitalizm hiç de geri dönüşü olmayan bir yol değil demektir. Aslında yol aksi yönde takip edilebilir.

İşte bu nokta *sosyalizm*in oluşumunu tartışırken aklımızda tutmamız gereken şeydir – sosyalizmin organik bir sistem olarak gereksindiği bütün araçları geliştirmeyi başardığı ana kadar sosyalist ilişkilerin yeniden üretimini garanti eden sosyalist düzenleme biçimine olan ihtiyaç.

5

Sosyalist Geçiş Kavramı

Sosyalizm nedir? Yirminci yüzyıl metinleriyle yoğrulmuş pek çok kişi için aşağıdakiler temel olarak kabul edilmektedir:

1. Sosyalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetinin devlet mülkiyetine geçmesini içerir.
2. Sosyalizm, kapitalizmden sonraki ilk aşamadır ve onu daha ileri bir aşama olan komünizm takip eder.
3. Üretici güçlerin gelişmesi komünizmin koşuludur.
4. Sosyalizme uygun dağıtım ilkesi ve üretici güçlerin gelişimi kişinin katılımı doğrultusunda var olur.

Kabul gören bu doktrinde sosyalizm özetle üretici güçlerin gelişerek bir üst aşamaya hazırlık sağladığı bir basamaktır. Buna ek olarak, sosyalist aşamanın önemli bir özelliği "herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar" "sosyalist ilkesi"nin hayata geçirildiği maddi teşviklerin alanı olmasıdır.

1936 Sovyet Anayasası, bu türden sosyalizm kavrayışının klasik bir örneğidir. 11. maddeye göre sosyalizm, ekonomik hayatın "kamusal zenginliği arttırmak, çalışanların içinde bulundukları maddi koşulları istikrarla geliştirmek ve kültürel düzeylerini yükseltmek amacıyla devletin var olan ulusal ekonomik

planı çerçevesinde belirlendiği ve uygulandığı" bir toplumdur. 12. madde ise "SSCB'de çalışmak bütün sağlıklı yurttaşlar için şu ilke doğrultusunda bir görevdir ve onur meselesidir: 'Çalışmayana ekmek yok.' SSCB'de uygulanan ilke sosyalizmin bir ilkesidir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar'" demektedir.[1]

Bu iki aşama ve özgül "sosyalist ilke" kavramları nereden gelmektedir? İlk kaynak Lenin'dir. Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde ortaya koyduğu yeni toplumun ilk ortaya çıktığındaki haliyle kendi temelleri üzerinde yükselmeye başladığındaki hali arasındaki ayrımı okuduktan sonra Lenin, bunları iki ayrı aşama olarak adlandırmıştır, sosyalizm ve komünizm. *Devlet ve Devrim*'de kapitalizmden sonra devletin niteliği nasıl olacak sorusunu ortaya atmıştır. Çeşitli nitelikler kazanabileceğini söylemiştir: komünizmin ileri aşamalarında devlet gereksizleşecektir. Ancak sosyalizmde kesinlikle gerekli olacaktır. Peki neden? *Çünkü ürünleri ihtiyaçlara göre dağıtmanın ve insanların diledikleri etkinlikleri seçmelerine olanak tanımanın mümkün olacağı zamana kadar devlet gerekli olacaktır.*

Lenin, sosyalizmin bu alt aşamasında hukuk kurallarını "toplum üyeleri arasında ürünlerin dağıtımının ve işlerin bölüşülmesinin düzenleyicisi (belirleyici etmeni)" olarak uygulamak üzere devletin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Aslında *daha ileri aşamaya kadar* "çalışma ve tüketim oranları üzerinde toplum ve *devlet tarafından* uygulanacak *en sıkı* kontrol" önemini koruyacaktır. Çalışmayana ekmek yok ilkesi esneme payı olmaksızın uygulanacak ilkelerden biriydi – "tıpkı başka bir sosyalist ilke olan 'eşit emeğe eşit ürün' ilkesi gibi."[2]

Dahası, "her bir kişinin alacağı ürün miktarı"nın devlet tarafından düzenlenmesi ihtiyacı sosyalist aşama "üretici güçlerin muazzam gelişimini" sağlayıncaya kadar devam edecektir. Bu son söylenen, "devletin tamamen ortadan kalkması ve kömüniz-

min gelişmesi için gereken ekonomik temel" olacaktır. "Herkese ihtiyacına göre" ilkesi, ancak "emekleri, yeteneklerine göre gönüllü olarak çalışacakları kadar üretken hale geldiğinde" dağıtımın temeli olabilir.[3]

Peki, bu iki aşama –"ekonomik olgunluk aşamaları"– ve özgül sosyalist ilke kavramlaştırmaları Marx'ın yaklaşımıyla örtüşüyor mu? *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx, "kendi temelleri üzerinde yükselmiş olan" komünist toplumla "kapitalist toplumun içinden henüz *doğmuş olan,* bu nedenle ekonomik, ahlaki ve düşünsel açıdan rahminden doğduğu eski toplumun doğum izlerini hâlâ taşıyan" toplum arasında gerçekten bir ayrım ortaya koymuştur. Dahası bu toplumun, "ardı arkası kesilmeyen doğum sancılarıyla kapitalist toplumdan henüz doğduğunda", söz gelimi eşdeğerlerin değişimi ("topluma bir biçimde sunduğu emek miktarını, ondan başka bir biçimde geri aldığı") gibi "kusur"lara meyilli olmasının "kaçınılmaz" olacağını da açıkça ortaya koymuştur.

Ancak bu iki farklı aşama kavramlaştırması Marx'ın yaklaşımını çarpıtmaktadır. Marx *tek bir organik sistem* tanımı yapmıştır – zorunlu olarak başlangıçta kapitalizmin içinden doğan, *kusurları* olan bir sistem. Bütün sistemlerde olduğu gibi bu sistem de *oluşum* halindedir; kendi yarattığı öncüllerle değil *tarihsel* öncüllerle, *devraldığı* unsurlarla yola koyulan bir sistemdir. Dolayısıyla oluşum sürecinde olan diğer organik sistemler gibi, kapitalizmin kendisi gibi sosyalizm de *kendi* öncüllerini yaratabilmek için devraldıklarını aşmalıdır; kendi sosyalist ekonomik biçimi içinde öncüllerini yaratmalıdır.

Sosyalizm kendi öncüllerini bir kez yarattı mı artık o sistemin "kendi temelleri üzerinde *geliştiğini*" söyleyebiliriz. Bu gelişme süreci, organik bir sistem olarak sosyalizmin oluşumudur: *"Kendi bütünlüğüne ulaşması tam olarak toplumun bütün unsurlarını kendine tabi kılmasıyla ya da halihazırda yoksun olduğu araçları*

kendi içinden yaratmasıyla olur. Bir bütünlüğe ulaşması tarihsel olarak bu şekilde gerçekleşir."[4]

Bütün bunlar bir önceki bölümden tanıdık gelecektir. Orada da söylediğim gibi:

> Sistemin "kendisi" ve "oluşumu" arasındaki önemli farkı –yani belirli bir toplum biçiminin tarihsel olarak ortaya çıkışı ile *kendi temelleri üzerinde yükselmeye başlayınca ortaya çıkan* doğası arasındaki ayrım– kavrayamadığımız sürece ne Marx'ın sosyalizm kavramlaştırmasını ne de onun ekonomik sistemlerle ilgili görüşlerini anlayabiliriz.

Neden Marx'ın organik sistemin Kendisi ile Oluşumuna diyalektik yaklaşımını terk edip, onun yerine farklı ilkeleri olan ayrıksı aşamalar kavramını ileri sürdüğünü kabul edelim ki?

Aslında, sosyalizm ve komünizm şeklinde iki farklı aşamanın ortaya konmasıyla Marx'ın sosyalizm kavramlaştırmasına yabancı bir unsur sızdırılmış oldu. Üçüncü bölümdeki "dayanışmacı toplum" tartışmasını hatırlayalım. Marx, bir miktar ürünün eşit miktarda emekle değişim ilişkisine sokulmasının *mücadele* edilmesi gereken bir kusur olduğunu, toplumun üyelerini "*yalnızca işçiler olarak* gören ve onlarda başka hiçbir şeyi dikkate almayan, geriye kalan her şeyi göz ardı eden" bir "eşitsizlik hakkı" olduğunu düşünüyordu. Bu tek boyutlu kavramsallaştırma Marx'a göre üreticileri insan olarak değerlendirmeyen bir kavramsallaştırmadır. *Farklı* bir ilişkiyle –kişinin "toplumun bir üyesi olarak taşıdığı kapasiteyle" yapmaya hakkı olanlarla– tam bir zıtlık içindedir.[5]

Kısacası, eğer sosyalizm gelişecekse *önemsizleştirilmesi* gereken bir kusur, kabul gören bir doktrin yoluyla *devlet tarafından uygulanması zorunlu tutulan bir ilkeye* dönüştürülmüş demektir! Ama bir kusurdan yola çıkarak yeni bir toplum nasıl kurulabilir? Kişisel çıkarlara ve emek gücüne sahip olanların kendi etkinliklerine eşit karşılık beklentilerine dayanarak yeni bir toplum nasıl kurulabilir?

Che'nin de söylediği (ve yirminci yüzyılın gösterdiği) gibi "bireysel maddi çıkarlara bir araç olarak" bel bağlanması "boş bir hayaldir." Ancak "bize kapitalizmden miras kalan kör araçlara" güvenmek bizi "çıkmaz bir yola sokmak"tan daha fazlasına neden olur. Bireysel maddi çıkarlara dayanmak *eski toplum*a ait bir unsura dayanmak demektir ve bu daha önce üzerinde durduğumuz gibi hem işçilerin toplumsal mülkiyetini hem de onlar tarafından örgütlenmiş toplumsal üretimi değersizleştirmeye meyillidir. İşin özü, *bireysel maddi çıkarlar geriye doğru işaret etmektedir!* Kapitalizme işaret etmektedir.

SİSTEMİN ADINI KOYMAK

O halde, maddi kişisel çıkarlara dayanan özgül bir "sosyalist ilke" kavramını bir kenara bırakalım. Doğru kabul edilen bu iki farklı aşama doktrinini Marx'ın oluşum halindeki organik sistem görüşüyle değiştirelim. Ancak, eğer ortada tek bir sistem varsa onu nasıl *adlandıracağız*? Sosyalizm, komünizm... veya başka bir şey diye mi? Marx çoğunlukla, özellikle de geç dönem çalışmalarında, komünizm kavramını kullanmıştır ve ben de eskiden bu bağlamda onu takip ediyordum.[7] Ancak artık, yirmi birinci yüzyıl için uygun terminolojinin bu olduğunu düşünmüyorum.

Komünizm kavramı, Marx bunu on dokuzuncu yüzyılda kullanırken başka çağrışımlar yapıyordu. O zamanlar komünizm Marx'ın özgür ve birleşik üreticilerden oluşan toplumu –"ortaklaşa sahip olunan üretim araçlarıyla çalışan ve emek güçlerinin birçok farklı biçimini tam bir öz farkındalık ile tek bir toplumsal emek gücü olarak kullanan özgür insanların birliği"– tanımlamak için kullandığı kavramdı.[8] *Ancak artık çok az sayıda kişi komünizmi bu şekilde algılıyor.* Aslında insanlar komünizmi pek de üreticilerin herkesin ihtiyaçları için örgütlendiği bir ekonomik sistem olarak düşünmezler. Aksine geçtiğimiz yüzyıla ilişkin de-

neylere yaklaşımın bir sonucu olarak komünizm artık *politik* bir sistem olarak görülmektedir – özellikle de *toplumun ötesinde ve tepesinde duran ve çalışanları ezen bir devlet olarak görülmektedir.*

Yirminci yüzyıl deneylerinin insanların aklında nasıl yer ettiğini göz ardı edebilir miyiz? Kavramlar ve isimler önemlidir. *Devlet ve Devrim*'de Lenin, "o dönemlerde Fransa'da Proudhoncuların, Almanya'da ise Lassaleanların kendilerine sosyal demokrat dedikleri" için Engels'in bu kavramı kullanmayı reddettiğine dikkat çekmiştir.[9] Bu, somut bir durumda alınmış olunan politik bir karardı. Bana göre aynı mantık şu anda skolastisizmden çok toplumu dönüştürmeyle ilgili olan kişiler için de geçerlidir.

Bu kitabın giriş kısmında da belirtildiği gibi sosyalizmi "yeniden kurgulamak" zorundayız. Genç Marx'ın "insani gelişimin hedefi, insan toplumu biçimi"ni tanımlarken kullandığı kavramı –*sosyalizm*– vurgulamamın bir diğer nedeni de budur. İnsan toplumu, gerçek toplumsal yaşam, hümanizm, sosyalizm – bütün bunlar Marx için insanın kendi emeğinden, yaşamından, diğer insanlardan ve doğadan yabancılaşmasının sona ereceği bir toplum tasarımını anlatıyordu. Üretken etkinliğimizin insan doğamızı pekiştirdiği bir toplum, sosyalizm – "insanlar arasındaki gerçek farklara dayanan insanın insanla birliği" – Marx'ın hedefiydi. Bizimki de öyle olmalı.[10]

SOSYALİZMİN OLUŞUMU: KIRILMA

Peki, bu yeni sistem nasıl *oluşur*? Öncelikle sosyalizmin motorunun "işçinin kendi gelişim ihtiyacı" olduğu kavrayışından yola çıkmalıyız. Kapitalizmin gelişim dürtüsü sermayenin "zorunluluğu"ndan (artı değer güdüsü) geliyor ve sermayenin büyüme sınırlarını aşarak gelişiyorsa, benzer şekilde sosyalizm de işçinin "zorunluluğu"nun, kendi gelişim dürtüsünün sınırlarını aşarak gelişir.[11]

Kısacası, bu sınırların ötesine geçme mücadelesinde işçinin hem kendisini hem de koşulları dönüştürdüğünü görüyoruz. Bu süreç, sermayenin mantığının yerini insani gelişim mantığının aldığı süreçtir. Bu süreçte ise kapitalizmin dinamikleri, hareket yasaları, birleşik üreticiler toplumunun hareket yasalarınca alt edilmektedir:

> "Sermeyenin ve taşınmaz malların doğa yasalarının" şimdiki "kendiliğinden hareketi" ancak yeni koşulların o uzun gelişim süreci içinde "özgür ve birleşik emeğin sosyal ekonomi yasalarının kendiliğinden hareketi" ile aşılabilir, tıpkı "köleciliğin ekonomik yasalarının kendiliğinden hareketi"nde ve "serfliğin ekonomik yasalarının kendiliğinden hareketi"nde olduğu gibi.[12]

Marx'ın sosyalizmin oluşumu için önerdiği klasik tabloyu bir düşünün. Diziliş, işçiler arasında özgül bir sosyal ilişkinin ortaya çıkmasıyla başlar – hâkim sermaye/ücretli emek ilişkisine tabi olan ama işçilerin sermayeye karşı mücadelesi sırasında gelişen ilişkiler. Emek güçlerinin satıcıları olarak kendi aralarındaki rekabete nokta koyma çabasından başlayarak, ücretlerin aşağıya çekilmesini önlemek üzere sendikalarda örgütlenirler. Üretim sürecinde sermaye tarafından bir araya getirilirken bölünmüşlük seviyeleri azalır, böylece "sermayenin hâkimiyetine karşı direnme güçleri" artar. Sermayeye karşı mücadelelerinde birlik olduklarının farkına varırlar. Ne var ki sermayenin tek gücü, tekil sermayedarların bir grup çalışan üzerindeki hâkimiyetinden ibaret değildir; aksine toplumsal emeğin ürünlerinin sahibi olarak sermayenin gücü, onun en büyük gücüdür ve işte bu bir bütün olarak sermayenin gücüdür.[13]

"Saf ekonomik etkinliği içerisinde güçlü tarafın sermaye olduğu"na ilişkin artan farkındalık işçileri politik eyleme yönlendirir. "Politik bir hareket" yoluyla "yani kendi çıkarlarını toplumsal olarak yaygın ve zorlayıcı bir şekilde hayata geçirme amacıyla", işçiler politik bir sınıf olarak mücadele etmenin ge-

rekliliğini kavramışlardır. Bu, Marx'ın vurguladığı gibi Birinci Enternasyonal'in mesajıydı: "Politik gücü elde etmek bu sayede işçi sınıfının yüce görevi haline gelmiştir."[14] Bu aynı zamanda Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da vurguladığı mesajdı: "İşçi sınıfı devriminin ilk adımı, proletaryayı yönetici sınıf konumuna taşımak, demokrasi savaşını kazanmaktır."

Bu senaryoda işçiler "demokrasi savaşı"nı kazanmak mücadele ederler ve ele geçirdikleri devlet kontrolünü kapitalizmin ekonomik temelini ve sınıflı toplumu ortadan kaldırmak için kullanırlar. Marx ve Engels, proletaryanın siyasal iktidarı başarıyla almasıyla birlikte "bu politik egemenliklerini burjuvazinin bütün sermayesini aşama aşama ellerinden almak, bütün üretim araçlarını devletin, yani yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde toplamak ve mümkün olduğunca çabuk bütün üretici güçleri arttırmak için kullanacaklardır" diye öngörmüşlerdir.[15] "*Aşama aşama*": *Komünist Manifesto* sermayeye indirilecek bir "baskıcı darbeler" süreci tarif etmiştir – sermayenin yeniden üretilmesinin sınırlandırıldığı ve proletaryanın kendini daima ileriye taşıma zorunluluğu hissettiği bir süreç. Üretim araçlarının kapitalist sınıf tarafından tekelleştirilmesinin yerini üretim araçlarının gün be gün ortak mülkiyet haline getirilmesi alır.

Mülkiyet haklarındaki kırılma bu şekilde olur. Ama başka bir kırılma daha var. Çünkü senaryo burada kopuyor ve etrafa saçılmış gözlemler ve kavrayışlar (Paris Komünü'nde ortaya çıkanlar gibi) dışında geriye Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde genel hatlarını çizdiği bir oluşum süreci kalıyor. Bu söylenenler üzerine yeni bir şey söyleyebilmek için elimizdeki unsurlardan yola çıkarak oluşum sürecini mantıksal olarak yeniden inşa etmemiz gerekiyor. Eksik parçaların olduğu yerlerde, bu parçaları belirli bilinmeyenlerin yokluğunda bilinenlerin olabilirliğini sorgulayarak bulmaya çalışacağız.

İKİNCİ PLANA ATILMASI GEREKENLER

Sosyalizmin oluşum sürecini kuramsal olarak keşfe çıkabilmek için öncelikle organik bir sistem olarak sosyalizm kavramıyla başlamak gerekiyor – bir başka ifadeyle, oluşum süreci anlayışımıza kuramın ışık tutmasına izin vermemiz gerekiyor. Önceden de gördüğümüz gibi bu kavram üç momenti içeriyor: 1- üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti (hepimizin toplumsal mirası paylaşma hakkı da dahil olmak üzere) 2- işçilerce örgütlenmiş toplumsal üretim (üreticilere, pratik yoluyla tüm kapasitelerini geliştirme olanağı sunar) 3- komünal ihtiyaçların ve amaçların karşılanması (ortak insanlığımızın kabulüne dayanan dayanışmacı toplumun gelişimini gerektirir).

Tam olarak "ortaklaşa sahip olunan üretim araçlarıyla çalışan ve emek güçlerinin birçok farklı biçimini tam bir öz farkındalık ile tek bir toplumsal emek gücü olarak kullanan özgür insanların birliği"nden başlamalıyız. Bu tasarımı bütün açıklığıyla aklımızda tutarak eski toplumun tam olarak hangi unsurlarının ikinci plana atılması gerektiğini belirleyebiliriz: (a) üretim araçlarının özel mülkiyeti, (b) işyerinin baskıcılığı, (c) kişisel çıkarlar için üretim.

Peki, ama nasıl? Marx'ın kapitalizmin oluşumundaki momentlere ilişkin çizdiği tabloyu anımsayalım. Var olan ama ikinci plandaki bir sosyal ilişkiden yola çıkıyoruz: ticari ve tefeci sermayenin değerin genişlemesi yönündeki eğilimi. Yeni üretici ilişkilerin zorunlu bir koşulu olan mülkiyet haklarında kırılma ile çok temel bir nokta açığa çıkar. Ancak bu kendinde değişim yeterli değildir – yeni aktörler, bu yeni üretim ilişkilerinin açığa çıkması için "üretim sahipliğini ele geçirmelidir." Bu üretim ilişkileri bu yüzden, kendi yeniden üretimini de sağlayan belirli bir üretim biçimi gelişene, yani kısacası sistem kendi öncüllerini de yaratana kadar istikrarsızlık gösterecektir. Sosyalizmin oluşumunu irdelemek için bu gerçekten uygun bir kalıp mı?

Mülkiyet haklarındaki o hayati kırılmaya tekrar geri dönelim. Üretim araçlarını devlet mülkiyeti haline getiren mülkiyet değişikliği, birleşik üreticiler tarafından örgütlenmiş yeni üretim ilişkileri yaratmak için yeterli midir? *Kapitalist üretim ilişkilerinin açığa çıkması için, üretim ilişkilerinde önceden yaşanan kırılmadan daha fazlası kendinde bir şey olarak yeterli değildir.* "Özgür ve eşit üreticiler birliği sistemi"ni kurabilmek için üreticiler bizzat kendileri "üretimin mülkiyetini ele geçirmeli" ve üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan ortak üretimi başlatmalıdırlar. Ama birleşik üreticiler *devleti* ele geçirmeden bunun gerçekleşme olasılığı nedir?

Kapitalist devlet Marx'ın deyişiyle *enfeksiyonludur* – bizzat kendi kurumları "sistematik ve hiyerarşik bir iş bölümü"ne dayanmakta ve toplumsal kölelik için örgütlenmiş alenen uygulanan zora, sınıf despotizminin motoruna ait nitelikleri benimsemektedir.[17] Marx ve Engels'in işçi sınıfının "halihazırda var olan devlet aygıtını ele geçirip onu kendi çıkarları için kullanamayacakları" sonucuna varmalarının sebebidir.[18] Üretim araçları hiyerarşik ve tepeden, herkesin üzerinde güç sahibi niteliğe sahip devletin mülkiyetindeyken birleşik üreticiler tarafından nasıl mülk edinilebilir?

İşçilerin var olan kapitalist devleti kendi çıkarları için kullanamayacakları görüşü yine de Marx'ın keşfi değildi. Aksine Paris Komünü sırasında işçilerin ortaya çıkardığı bir şeydi bu. Kamusal işlevlerin "eğitimli sınıfın gizli niteliklerinden" ziyade işçilerin bir işlevi olduğu gösterildi; işçilerin demokratik ve âdemi merkeziyetçi *yeni* bir devlete ihtiyacı olduğunun pratik içinde keşfedilmesiydi. *Sonunda* diye ilan etmiştir Marx, işçi devletinin zorunlu biçimi keşfedildi: Komün, "sonunda keşfedilmiş olan, Emeğin ekonomik özgürleşmesinin hayata geçirileceği politik biçimdir." Bu devlet, "sınıfların, dolayısıyla da sınıf egemenliğinin

dayandığı ekonomik temelleri kökünden sökecek bir kaldıraç görevi" görecektir.[19]

Komünün genel gidişatıyla ilgili Marx "Tüm Fransa kendi için çalışan ve kendi kendini yöneten komünler şeklinde örgütlenebilirdi" yorumunu yapmıştır. Komün, bir devlet toplumun üzerinde konumlandığı sürece devlet gücünün yıkıcı olacağını göstermiştir – "onun meşru işlevleri, bizzat toplum üzerinde hâkimiyet kuran otorite gaspından sökülüp alınmalı ve toplumun sağduyulu faillerine geri verilmelidir." Bu "kendilerini baskılayan örgütlü zorun yerine kendi güçlerini, toplumsal kurtuluşlarının politik biçimini oluşturan toplum tarafından, halk kitleleri tarafından devlet gücünün kendilerini kontrol eden ve boyun eğdiren değil bizzat kendi yaşam güçleri olarak bünyesine geri kazandırılmasıdır, toplumsal kurtuluşlarının politik biçimidir."[20]

"Sonunda keşfedilmiş olan" bu belirli yönetim biçimine has olan şey "üreticilerin özerkliğiydi" ve bu bütün toplumsal düzlemler için geçerliydi. Marx'ın işaret ettiği gibi "mesele özerkliğe sahip bir yerellikle başlıyor."[21] Bunun işaret ettiği şeyler açık: Devletin "toplum üzerinde konumlandırılmış bir organdan, tamamen topluma tabi kılınan bir organa" dönüştürülmesiyle kendi kendilerini yöneten üreticiler, sürekli olarak hem koşulları hem de kendilerini değiştirerek devleti kendi çıkarları için kullanabilirler.[22] Kısacası burada gördüğümüz şey üreticilerin toplumsal ilişkilerinin yine bir başka boyutudur – bir bütün olarak kendi çıkarları için hareket ettikleri bu projede kendi kendilerini yöneten bir halk olarak birbirlerine bağlıdırlar.

Peki, böyle bir devlet işyerinin baskıcılığıyla bir arada bulunabilir mi? Tam aksine, böylesi bir devletin birleşik üreticilerin üretimin sahibi olmasını, yani varlık koşulunun sosyalist üretim ilişkileri olmasını zorunlu kıldığı ortadadır. Kendi kendini yöneten üreticiler, kendi kendini yöneten halk: Bunlar uyumlu bir bütün oluşturur ve gelişim süreçleri eski toplumdan devralınanların –

hem kapitalist işyerlerinin hem de kapitalist devletin özellikleri olan "sistematik ve hiyerarşik işbölümü" ve "sınıf despotizminin motoru" – ikinci plana atılması sürecidir.

Diğer yandan eski hiyerarşik devletin, işçilerin hem kolektif hem de bireysel olarak kapasitelerinin eksiksiz gelişimini sağlamak için zorunlu olan üretimin işçiler tarafından örgütlenmesini teşvik etmesi ne kadar olasıdır? Böyle bir devletin, halk kitlelerinin baskılanmasının "örgütlü gücü"nün, kendiliğinden bir eğilim olarak

> idare ve politik yönetimi birer muammaymış, sadece eğitimli bir sınıfın –kitlelerin aklını soğurup onları hiyerarşinin en alt basamaklarında kendi kendilerine düşman eden daha yüksek mevkilerdeki devlet parazitleri, dolgun ücretli dalkavuklar ve yattığı yerden para kazananlar– idaresine bırakılabilecek, herkesi aşan işlevlermiş gibi gösteren yanılsamayı[23]

yeniden üretmesi daha olasıdır.

Bu bağlamda, yeni sosyalist üretim ilişkileri için mücadele *iki* cephede verilen bir mücadeledir – işyerinde ve üretim araçlarının sahibi olan devlet içinde. Mücadele başarılı olduğu oranda "üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan yardımlaşmacı toplum"un ortaya çıkışından söz edilebilir. Bu andan itibaren bizzat üretime ilişkin yöntemler ve üretimin örgütlenmesi değiştirilebilir. Sosyalist üretim ilişkilerinde birleşik üreticiler devraldıkları üretim biçimini değiştirmeye başlayabilir ve *kendi* ihtiyaç ve amaçlarına denk düşen bir üretim biçimini –kısacası özgül bir sosyalist üretim biçimini– yaratabilirler.

Açık ki sosyalist bir üretim biçiminin kesin niteliği birleşik üreticiler tarafından yaratılacağı için bunu önceden bilemeyiz. Ancak bir nokta makul oranlarda bir kesinlikle önceden kestirilebilir – *yeni üretim biçiminin kapitalist bir üretim biçimiyle örtüşmeyeceği.* Sonuçta belirgin bir biçimde kapitalist olan üretim biçimi de sermaye toplumun bütün unsurlarını *kendine* tabi

kıldıkça ve hâlâ yoksun olduğu araçları yarattıkça gelişmiştir. Bu süreç "devralınan geleneksel emek araçlarının sermayeye uygun bir biçime getirilmesi için tarihsel olarak şekillendirilmesi" idi.[24] Kapitalizm koşullarında gelişen üretici güçler, kapitalizme özgü bir dizi üretim ilişkisinden beslenir ve onu yansıtır.

Dolayısıyla *bu yeni üretici güçlerin nötr olmadığını* fark etmek önemlidir. Sermayenin geliştirdiği üretici güçler kendilerine "özgü ve ayırt edici" olarak "işçiyi bir insan müsveddesine çevirirler, onu bir makinenin eklentisi kadar değersizleştirirler, emeğini bir eziyete dönüştürüp esas niteliğini yok ederler; onu üretim sürecinin düşünsel olanaklarına yabancılaştırırlar...; çalışma koşullarını biçimsizleştirirler." Aslında "kapitalist sistemde" demiştir Marx, "emeğin toplumsal üretkenliğini arttırmaya dönük bütün yöntemler işçi pahasına uygulanır."[25]

Bütün üretici güçler böyle değildir. Sonuçta üretim sürecine hâkim olan birleşik üreticilerin kendilerine zarar verecek üretici güçler yaratmaları ne kadar olasıdır? Bunun aksine, birleşik üreticiler tarafından kullanıma sokulan özgül üretici güçlerin "nesnel zenginliğin işçinin kendi gelişim ihtiyacını karşılamak için var olduğu tersine durum" ile nitelenmesini bekleriz. Birleşik üreticiler tarafından kullanıma sokulan üretici güçlerin üreticileri bölmelerini, kötürümleştirmelerini veya başka bir şekilde zarar vermelerini değil zengin insanların yaratılmasına katkı sağlamalarını bekleriz.

Bu nedenle üretici güçlerin yaratılması bir soyutlama değildir. Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinden öğrenebileceğimiz yegâne şey esas meselenin *belirli* üretici güçler olduğudur. Sermaye kendi sınıf çıkarlarına ulaşabilmek için üretim biçiminde özgül değişiklikler yaratmıştır. Benzer şekilde sosyalizm de, yani birleşik üreticilerin toplumu da ancak birleşik üreticilerin üretim biçimini *kendi* hedeflerini gerçekleştirecek şekilde değiştirmeleriyle mümkün olabilir.

Elbette sosyalist üretim ilişkileri içinde gelişen yeni sosyalist üretim biçimi, bir gecede işlerlik kazanamaz. Özgül kapitalist üretim biçiminin gelişmesi örneğinde olduğu gibi yeni üretim biçiminin oluşum süreci de, birleşik üreticilerin kendi hedeflerini gerçekleştirmelerinin önündeki engellere karşı koyarak var olan yapıları aşmaya devam etmeleriyle mümkün olur. Üretim tarzımız toplum içinde herkesin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bilinçli bir yardımlaşma süreci olmaya başladıkça, toplumsal mirasımızın tekelleştirilmesi, üretken etkinliğimiz ve yaşamlarımız dahilinde tepeden bir baskının olması ve kişisel çıkarlar için üretim yapılması giderek daha fazla akıl dışı ve gerici bir tutum olarak algılanacaktır. Böylece sosyalist ilişkiler yoluyla gelişen üretici güçler, "eğitimleri, gelenekleri ve alışkanlıkları doğrultusunda söz konusu üretici güçlerin ihtiyaçlarını apaçık doğa yasaları olarak gören" bir grup birleşik üretici yaratacaktır.[26]

Kısacası bu sosyalist üretim biçimi, toplumsal mülkiyeti, işçilerce örgütlenen toplumsal üretimi ve toplumsal ihtiyaçlar için üretimi tartışmasız bir şekilde mantıklı gören yeni bir sağduyu açığa çıkaracaktır. Özgül bir kapitalist üretim biçiminin gelişimi nasıl kapitalizm içinde işçilerin ücretli emekçiler olarak yeniden üretilmesinin başlıca unsuruysa, yeni toplumun ihtiyaç duyduğu üreticilerin yaratılması da sosyalist üretim biçimi için öyledir. Peki, özgül bir sosyalist üretim biçiminin *yokluğu*nda ne olur?

SOSYALİST DÜZENLEME BİÇİMİ

Yeni sosyalist sistem devraldığı kusurları ikinci plana atarak organik bir sisteme nasıl dönüşür? Sosyalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini nasıl garanti eder? Kapitalizmin yaptığı şekilde... Yeni bir sosyalist üretimi biçimi inşa edilinceye kadar *sosyalist bir düzenleme biçimi gerekir.* Kapitalizmin oluşumunda

olduğu gibi "devlet gücü" gerekir. Ama "sınıf despotizminin bir motoru" olarak örgütlenmiş hiyerarşik devlet gücü değil. İşçilerin toplumsal kurtuluşunun politik biçimi bu olamaz.

Aksine, "kendini yeniden üretmek için işçilerin boyun eğmesine ihtiyaç duyan kapitalizm tam da bu nedenle devletin tehditkâr gücünü kullanabilirken, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan yardımlaşmacı topluma böyle bir yöntem tamamen yabancıdır."[27] Gerçekten de "üreticilerin kendilerine doğal ve tartışmasız bir şekilde mantıklı görünen baskılayıcı ilişkilere zorlandıkları bir üretim biçiminden, kendi kendini yöneten ve idare eden bir toplum nasıl ortaya çıkabilir?" Tepeden yağdırılan tehditler yeni kurulan topluma uyumlu insanlar yaratmaktan çok "doğal olmayan ne varsa ortadan kaldırılıncaya dek ayakta kalan yalnız, atomlaşmış kişiler" yaratır.

Önemli soru şudur – "ihtiyaçları apaçık doğa yasaları olarak görünmediği sürece sosyalizm için ne tür bir düzenleme biçimi uygundur?"[28] Marx'ın kavrayışına göre sosyalist düzenleme biçiminin önemli bir unsuru âdemi merkeziyetçi, demokratik "kendi için çalışan ve kendi kendini yöneten komünlerin" gücüdür – Paris Komünü türünden. Nasıl kapitalizm zora ihtiyaç duyuyorsa –"yenisine gebe olan bütün eski toplumların ebesi"– oluşmakta olan yeni sosyalist toplum da bu yeni toplumla uyumlu bir zora ihtiyaç duyar.

Kendine özgü "yapay araçları"yla sosyalist düzenleme biçimi de birleşik üreticiler arasında gelişmekte olan yeni ilişkileri beslemeye çalışır. Bireysel çıkarlara yapılan vurgular gibi devralınan unsurlar da gelişmekte olan –topluma ve onun ihtiyaçlarına odaklanan, toplumun üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışmaya dayanan yeni toplumsal ilkelerin gelişmesini destekleyen– *yeni sosyalist akıl* aracılığıyla ikinci plana atılır. Bu odaklanmanın ve komünal ihtiyaçları demokratik olarak belirleyen ve bu ihtiyaçları karşılamak üzere üretken etkinliği düzenleyen komünal

kurumların bir aradalığı sosyalist sağduyunun merkezinde durmaktadır.

Daha önce "Sosyalist Pranga: İhtiyatlı Bir Yaklaşım"da vurguladığım gibi:

> Ancak, sadece insan ihtiyaçlarının merkezîliğine kabaca vurgu yapmaktan daha önemli olan şey bu ihtiyaçların karşılanması için kolektif çözüm yolları geliştirme gerekliliğinin bütün bireylerin sorumluluğu olarak algılanmasıdır. Topluluk bilincine ve "tam bir öz farkındalık ile tek bir emek gücü" olarak hareket etmenin getireceği faydalara duyulan güvene gereksinim duyulan durumlarda, halkın ötesinde ve üzerinde konumlanan bir devlet bu niteliklere sahip kişileri yaratamaz. Aksine, sadece insanlar –mahalle, topluluk ve ulus çapındaki– özerk örgütlenmelerinde kendi eylemleri aracılığıyla koşulları ve kendilerini dönüştürebilirler. Kısacası ihtiyaç duyulan şey sosyalist halkın bilinçli gelişimidir.[29]

Böyle bir sosyalist düzenleme biçimi kavramı Ché'nin yorumladığı ilkeye dayanmaktadır – sosyalizmi kurmak için "maddi koşullarla eş zamanlı olarak yeni insanı da yaratmak gerekiyor."[30] Birleşik üreticiler, kendi üretim ilişkilerine uygun ve bu üretim ilişkilerini kendiliğinden bir şekilde besleyen yeni üretici güçler geliştirene kadar bu türden kurumsal düzenlemeleri bilinçli bir şekilde desteklemek ve ideolojik kampanyalar yürütmek, yeni üretici ilişkilerin yeniden üretilmesi için vazgeçilmezdir. Ne zamana kadar? Böyle bir düzenleme biçiminin gerekliliği toplumdan topluma açık ki değişiklik gösterecektir, "üretimin ve devralınan geleneksel üretim ilişkilerinin var olan gelişimi"ni yansıtan çeşitlenmeler olacağını varsayabiliriz.

YARIŞ HALİNDE YENİDEN ÜRETİM

Sosyalist düzenleme biçiminin olduğu durumlarda dahi sosyalizmin yeniden üretilmesi, özgül bir sosyalist üretim biçimi

gelişinceye dek daima olumsal olacaktır. Aslında *hem* özgül bir sosyalist üretim biçiminin hem de etkili bir sosyalist düzenleme biçiminin olmadığı durumlarda sosyalizm de geri dönüşü olmayan bir yol olmaz.

Hugo Chávez, Gramsci'nin eskinin ölmekte olup yeninin ise henüz doğamadığı ara dönemle ilgili sözünü sık sık alıntılamaktadır. Buradaki imge çok kuvvetlidir. Ama yanıltıcıdır. Aslında eski *ölmemektedir* – hayatta kalmak ve kendini yenilemek için hep bir çaba içindedir. Yeni ise *çoktan dünyaya gelmiş olabilir* – ama hayatta kalmak için devamlı çırpınmaktadır.

Sonuçta, üretim araçlarının özel mülkiyeti sona erdirilmiş olsa da işyerinde hiyerarşinin ve üretimi teşvik kaynağı olarak kişisel çıkarın devam ediyor olması, yeni toplumu ikinci plana atmakla tehdit eden eski topluma ait unsurlardır. İkinci ve üçüncü bölümde üzerinde durduğumuz gibi söz konusu eski unsurların eğilimi sosyalist sacayağını çözmektir. Diğer taraftan yayılmakta olan sosyalist toplumun işyerlerinde demokratik kararlar alınmasını sağlamak ve komünal amaç ve ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapılmasını sağlamak türünden indireceği darbeler aksi yöne işaret eder – sosyalist sacayağının *tamamlanması.* Yarış halinde yeniden üretimin özelliği, bu iki eğilimin bir arada var olmasıdır.

Chávez, Gramsci'ye atıfta bulunurken onun gözleminin oldukça önemli bir kısmını atlamaktadır: bu ara dönemde "pek çok hastalık belirtisi ortaya çıkar." Bu ara dönemde eski ve yeni dip dibe varlık gösterir. Bu ne anlama geliyor? Preobrazhensky'nin bir arada iki farklı sistem olunca ikisinden de olabilecek en kötü sonucun alınabileceğine ilişkin öngörüsünü (4. Bölümde değinilmiş olan) akılda tutmalıyız. Çünkü tam da bir arada var olan ve birbirine nüfuz eden iki sistem olduğu için söz konusu birleşim akıl dışı bir sistem ortaya çıkaracaktır.

Örneğin üreticiler, emek gücünün özel sahipleri gibi davranıp harcadıkları emek karşılığında elde ettiklerini arttırmaya çalı-

şırlarsa, komünal ihtiyaçlar için üretimin ilerlemesi üreticilerin emeklerini toplumla değiş tokuşa girerek sunma eğilimlerini de açıkça etkileyecektir. (Bu değiş tokuş *olmadan* istediklerini zaten alabiliyorlarsa neden çalışsınlar ki?) Diğer açıdan bakıldığında ise yabancılaşmış üretimin devam etmesi, işçilerin kapasitelerini geliştirmelerini değil yabancılaşmış ürünleri tüketme ihtiyaçlarını şişirmeye devam etmelerini sağlayacaktır. İki açıdan da bu birleşim uyumsuzdur.

Eski sistemin mantığı, insanların aklına bir kâbus gibi çöker. Her kriz anında ya da hedeflere geçici olarak ulaşılamaması durumunda "insanlar henüz hazır değil" bu yüzden onların hazır *olduğu* şeyden ("tek adam yönetimi", maddi teşvikler, özel mülkiyet ve girişimcilik gibi) başlamak gerek diye konuşan birileri ortaya çıkacaktır. Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki "doğru olan asla toplumun ekonomik yapısından ve bu yapıdan temellenen kültürel gelişkinliğinden ileride olamaz" ifadesini alıntılayarak, üretici güçler yeterli gelişkinliğe ulaştıktan sonra "burjuva adaletinin dar ufku tamamen geride bırakılabilir" diye iddia edeceklerdir. Eski hikâye – her şey üretici güçlerin gelişmesine bağlıdır.

Herhangi bir üretici güç mü? *Herhangi* bir üretim ilişkisi içinde yaratılmış ve geliştirilmiş olanlar mı? Burjuva hukukunun ufkunun, sosyalist ilişkiler dışında geliştirilmiş üretici güçlerle ve sürekli olarak türetilen yabancılaşmış ihtiyaçlarla nasıl aşılabileceği hiç açıklanmamıştır.[31] Soyut bir üretici güçlerin gelişimi kavramına tapınmak Marx'ın önem atfettiği şeyden –üretim ilişkilerinin doğası– sapan bir yola çıkıyor.

Bu ara dönemde iki yol belirir. İkisi de belirli yaklaşımlardan kaynaklanır. İkisi de farklı kusurları tanımlar. Kapitalist yaklaşım açısından, akıl dışılıklar ve yetersizlikler sosyalist unsurların ürünüdür. Diğer yandan sosyalist yaklaşım açısından, akıl dışılıklar ve yetersizlikler kapitalizmden devralınan unsurların süregelen

varlığının ürünüdür. İki yol – biri gerisin geri kapitalizme doğru giden, diğeri sosyalizme doğru ileriye yol alan. Buradan Lenin'in meşhur sorusuna geliyoruz, "Kim kazanacak?" Verilecek cevap herhangi bir kesinlik barındırmaz.

SOSYALİST GEÇİŞ KAVRAMI

Bu bölümün başlarken ortaya koyduğumuz önermelerini gözden geçirelim:

1. Sosyalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetinin devlet mülkiyetine geçmesini içerir.
2. Sosyalizm, kapitalizmden sonraki ilk aşamadır ve onu daha ileri bir aşama olan komünizm takip eder.
3. Üretici güçlerin gelişmesi komünizmin koşuludur.
4. Sosyalizme uygun dağıtım ilkesi ve üretici güçlerin gelişimi kişinin katılımı doğrultusunda var olur.

Bu bölümde yürütülen tartışmalar doğrultusunda bunların yerine alternatif önermeler koymak gerekiyor:

1. Sosyalizmin, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan yardımlaşmacı toplumun öncülü, birleşik üreticilerin üretim sürecine (yani sosyalist üretim ilişkilerine) egemen olmalarıdır.
2. Bu yeni sistem kaçınılmaz olarak kapitalizmden devraldığı kusurlarla doğar. Onun organik bir sisteme dönüşmesi "tam olarak toplumun bütün unsurlarını kendine tabi kılmasıyla veya hâlâ yoksun olduğu araçları oradan yaratmasıyla olur."
3. Kendi öncüllerini yaratarak kendi temelleri üzerinde yükselen organik bir sistem olarak sosyalizmin ortaya çıkması, özgül bir sosyalist üretim biçiminin yaratılmasına bağlıdır; bu gerçekleşene kadar sosyalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi, sosyalist bir düzenleme biçimine ihtiyaç duyar.

4. Böyle bir sosyalist düzenleme biçiminin gelişmesinin önemli bir yanı, emek gücü sahiplerinin bencilce özelliklerinin, insanların ("diğer her şeyin göz ardı edilip") "*sadece işçi*" olarak *değil* toplumun üyeleri olarak görülmesi ilkesiyle değiştirilmesidir. Sosyalizmin ortaya koyduğu yeni ilke, "sosyalist ilke", "yeni toplumun gelişmesiyle orantılı olarak *ihtiyaçların ortaklaşa giderilmesi amacını taşıyan şeyleri*" genişletir.[32] Böylece yeni bir ilişkiyi, üretken etkinliğin kişisel çıkarlar adına üstlenildiği değil komünal ihtiyaçların ve amaçların etkinliğin temeli olarak algılandığı komünal bir toplumu besler.

İzleyen iki bölümde, bu soruları somut olarak ele almaya çalışacağız.

6

Sosyalizme Doğru Bir Yol Açmak

Eğer nereye gitmek istediğinizi bilmiyorsanız, hiçbir yol sizi oraya götürmeyecektir. Ancak, nereye gitmek istediğinizi *bilmek* işin sadece ilk yarısıdır; oraya *nasıl* gidileceğini bilmekle hiç de aynı şey değildir.

Her yol değişiktir. Hepimizin farklı başlangıç noktaları var. Hepimiz ekonomik gelişkinlik, ekonomik yapı (örneğin ekonomide tarımın ağırlığı) ve siyasi güç dengesi açısından farklı seviyedeki ülkelerde yaşıyoruz. Vermiş olduğumuz mücadelelerden ve değişik geleneklerimizden, kültürümüzden ve ülkemize ait özel coğrafi ve çevresel kısıtlardan doğan değişik deneyim ve kapasitelerimiz var. Bu ise, insan potansiyelinin tam olarak gelişmesi amacına yönelik ilerleyeceğimiz yolların da değişik olacağı anlamına geliyor. Bazı yollar diğerlerinden daha uzun olacaktır. Bunun yanı sıra, karşı karşıya kaldığımız engellerin karmaşıklığı düşünüldüğünde, yirmi birinci yüzyılda sosyalizme giden yollardan bazıları görece düz olurken diğerleri birçok dönemeci içerecektir.

Açıkçası sosyalizme ulaşmak için sadece bir yol varmış gibi ilerleyemeyiz. "Herhangi bir sosyal sorunu incelerken Marksist

teorinin kategorik gereksinimi" der Lenin, "o sorunun *belirli* tarihsel sınırlar içinde incelenmesini gerektirir ve eğer söz konusu olan belirli bir ülkeyse (örneğin verili bir ülkenin ulusal programı), aynı tarihsel dönemde o ülkeyi diğerlerinden ayırt eden özellikler dikkate alınmalıdır."[1]

O zaman belirli bazı çevresel etkenlerden bağımsız genel geçer bir "geçiş programı" ortaya koyma tehlikesi yok mu? Sosyalizmin bazı zorunlu önkoşulları olduğunda uzlaşabiliriz – üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, üretimde işçi yönetimi ve üretimin komünal ihtiyaçlar için yapıldığı dayanışmacı bir toplum; ancak, bütün bunlara nasıl ulaşılacağı kimse tarafından söylenemez. Olumsallıkların önemine dair Marx'ın kişisel anlayışını hatırlamalıyız. Eğer tek bir programda ısrar edersek, "kendilerini içinde buldukları tarihsel koşullar ne olursa olsun tüm halklara izlenmesi gereken yola dair kaderci bir şekilde dayatılan tarihsel-felsefi teorilerin" içine batarız. Kısacası, her ülkenin *kendi* yolunu icat etmesi gerektiğini kabul etmeliyiz.

Örneğin, sosyalizme giden yolda atılacak adımların zorunlu bir sırası var mıdır? Tarihsel sıralama önceki bölümlerde izi sürülen mantıksal sıralamaya uymak zorunda mıdır? – 1- üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, 2- işçi yönetimi ve son olarak, 3- dayanışmacı toplum. Eğer bu tarihsel sıralamada ısrar edersek çok önemli bir noktayı atlamış oluruz – sosyalist sacayağının her üç bileşeninin *birbirine karşılıklı bağımlılığı.* "Hareket, sıralama ve zaman gibi tek boyutlu mantıksal bakış, nasıl olur da tüm ilişkilerin aynı anda var olduğu ve birbirlerini desteklediği bir toplumsal yapıyı açıklayabilir?"[2]

Sonuçta, kapitalizm tüm ilişkilerin birbirini desteklediği bir yapıdır. Bu eski toplum bir gecede ortadan kalkmayacaktır. Örneğin, insanların eski ilişkiler doğrultusunda adım attığı her an, eski fikir ve tutumların yeniden üretildiği bir süreçtir. Bir hiyerarşi içinde çalışmak, iş yerinde veya toplumda karar verme yet-

kisi olmadan çalışmak, dayanışma yerine kişisel çıkarlarını düşünmek – bu davranışlar her gün insanı yaratır; gündelik hayatın tutuculuğunun yeniden üretilmesidir bu. Bu yüzden sosyalizmin organik bir sistem olarak karşılıklı bağımlılık yanını göz ardı edemeyiz. Toplumsal ihtiyaçlar için üretim olmaksızın gerçek toplumsal mülkiyet, toplumsal mülkiyet olmaksızın toplumun ihtiyaçlarına yönelik işçilerin karar yetkisi, işçilerin karar yetkisi olmaksızın da insanların ve ihtiyaçlarının dönüşümü gerçekleşmez.

Zorunlu bir tarihsel sıralamaya yoğunlaşmak (aşamacılık), herhangi bir bileşene eski toplumsal yapıdan miras kalan sakatlıkların diğerlerini de zehirlediğini göz ardı eder. Böylece kapitalizmin restorasyonu için elverişli koşulları yaratır. *O zaman her şey birbirine bağlıyken geçiş nasıl mümkün olur?*

Devrimci pratik kavramına geri dönmeliyiz – koşulların ve insan etkinliğinin veya kişisel değişimin eşzamanlılığı. Sadece koşulları değiştirmeyi düşünmemeliyiz. Tüm ilişkilerin aynı anda var olduğu ve birbirlerini desteklediği bir yapının değişmesi için o yapı içindeki birkaç bileşeni değiştirmeye çalışmaktan daha fazlasını yapmalısınız; sürekli olarak bu ilişkilerin özüne –kendi etkinliklerinin öznesi ve nesnesi olarak insanlara– vurgu yapmalısınız. Peki, insanlar nasıl değişir? "Sadece bir devrimde" der Marx ve Engels, işçi sınıfı "yüzyılların pisliğini üzerinden atarak yeni bir toplum kurmak için uygun hale gelebilir." Devrim sadece sermayeyi devirmek için değil ama aynı zamanda insanları "kitlesel ölçekte" dönüştürmek için de gereklidir.[3]

Ama devrim tek bir hamle değildir. Bir süreçtir – yüzyılların pisliğinin kendisini sürekli olarak yeniden ürettiği yarış halinde bir yeniden üretim sürecidir. Yeni sosyalist toplum böylelikle sadece "tüm toplumsal bileşenleri kendine tabi kılarak veya ihtiyacı olan kurumları onun bünyesinden yaratarak" ilerleyebilir. Bu sürecin en önemli unsurlarından bir tanesi yeni sosyalist insanın yara-

tılması olduğu için, önerilen her somut adım için şu iki soruyu sormalıyız: (1) Bu durum koşulları nasıl değiştiriyor? (2) Devrimci öznelerin yaratılmasına ve kapasitelerinin artırılmasına nasıl yardımcı oluyor?

Sosyalizme çıkan tüm yolların ortak bir bileşeni daha... Sadece insani gelişme ortak amacı değil, bunun yanı sıra bir "temel bağlantı" var: "hem kişisel hem de kolektif olarak bütünlüklü bir şekilde gelişmemiz" pratiğin ayrılmaz bir parçasıdır. İzlenecek yoldaki değişikliklere rağmen sosyalizme giden *bütün* yollar, insanların pratik içinde kendilerini dönüştürebilecekleri şartları yaratmalıdır.

İNSANİ GELİŞME İÇİN KISMİ BİLDİRGE

Yollar birbirinin aynısı değilken sosyalizme giden yolu açmakla ilgili konuşmaya nereden başlamalı? 2. Bölümde bahsedilen Marx'ın ortaya koyduğu "baş aşağı durum"u hatırlayarak başlayalım – insan toplumunun heyulası *artık* sermayeye bağımlı değildir. Kısaca, başlangıç noktamız olarak kapitalizmin *altüst oluşunu* alalım, bu yadsımanın *yadsınması*, bu altüst oluşun "altüst oluşu, hatta kapitalist üretime özgü, onun karakteristik bir özelliği olan bu çarpıtma"yı alalım.

Kapitalizmin de kendi sacayağı olduğunu biliyoruz:

1. Sermaye üretim araçlarına, sosyal mirasımıza sahiptir ve bu mülkiyetten kazanç sağlar
2. Sermayenin yön göstermesi ve kontrolü altında, yani kapitalist işyeri despotizmiyle, işçiler sömürülür, insan olarak sakatlanırlar ve faaliyetlerinin ürününden yabancılaştırılırlar ve
3. Üretimi mümkün kılan amacın artı değer olduğundan hareketle, bu amaca ulaşmak için sermaye insanları ve doğayı tahrip eder, işçileri birbirleriyle rekabet içine sokar, aileleri ve toplumları böler.

Gerçekten bozuk bir toplumdur bu. Ancak, önceden de değindiğimiz gibi, kapitalizmin gelişmesi "eğitimi, gelenekleri ve alışkanlıkları ile" sermayenin gereklerine "apaçık doğa yasaları" olarak bakan bir işçi sınıfı yaratır. "İşçilerin kendilerini geliştirme ihtiyaçlarına" ve *alternatif* bir sağduyu oluşturmalarına karşıt olan bu "alt üst oluşa, hatta çarpıklığa" meydan okumak nasıl mümkün olacaktır?

İşçiler kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mücadele ettikleri oranda yani "kapitalizmin duyarsız, düşüncesiz, az çok karnı doyan üretim araçları" olmadıkları sürece kendilerini sadece sermayenin ürünü olmanın ötesinde var ederler.[4] Kapitalist ilişkilerin sınırları içindeki mücadeleden kapitalist sağduyuyla *köprüleri atan* mücadeleye geçiş için potansiyelimizin tam olarak gelişmesiyle sermaye arasında uyuşmazlık olduğunun algılanması gerekir.

İnsan kitleleri bu yöne doğru nasıl ilerleyebilir? Belki buna dair ilk adım "İnsani Gelişme İçin Kısmî Bildirge" olarak adlandırılabilecek, insani gelişme için gereken genel geçer belirli önermeleri sıralamaktır:

1. Herkes kendi potansiyelini geliştirebilmek için insanlığın sosyal mirasını paylaşma hakkına sahiptir – toplumsal aklın ve toplumsal elin ürünlerinin kazanımlarını eşit kullanım hakkı.
2. Herkes işyerinde ve toplumda demokrasi, katılım ve öncülük aracılığıyla tüm potansiyelini ve kapasitesini geliştirebilme hakkına sahiptir –bu faaliyetin öznelerinin bu imkânı tam olarak kullanabilmelerini sağlayacak olan sağlık ve eğitim önkoşuluna ulaşabildikleri bir süreç.
3. Herkesin insanlığın ve doğanın özenle yetişebileceği bir toplumda yaşama hakkı vardır – işbirliği ve dayanışmaya dayalı topluluklarda potansiyelimizi tam olarak geliştirebileceğimiz bir toplum.[5]

Yeniden "iyi toplum" ve herkesin böyle bir toplumda yaşama hakkından konuşmaya başladık. Elbette farklı başlangıç noktaları, böyle bir topluma ulaşmak için gereken somut adımların ülkeden ülkeye değişeceği anlamına gelmektedir. Ancak böyle bir kısmî bildirge tarafından ortaya konan konuların evrenselliği göz önüne alındığında aşağıda bahsedilen adımların bir kısmı genel olarak uygulanabilir olacaktır.

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN TABİ KILINMASI

Sosyalist bir alternatifin oluşturulması, kapitalist ilişkilerin tabi kılınması ve yeni sosyalist unsurların yaratılmasını içerir. Tekil sermayedarlarla değil genel olarak sermaye iktidarıyla karşı karşıya gelmeyi gerektirir. Dolayısıyla sermaye iktidarına bir bütün olarak *meydan okuyabilecek* bir araç gerektirir, işçi sınıfına bağlı olan ve sermayenin elinden devlet erkini alabilecek bir kurum. Marx, devletin ele geçirilmesiyle birlikte "*toplumsal aklın toplumsal kuvvete*" dönüşebileceğini söylemiştir. Gerçekten de birleşik üreticilerin yeni toplumunu kurmak için *tek* yol budur; değişim "toplumun örgütlü gücünün –örneğin devlet erki– kapitalistler ve toprak sahiplerinin denetiminden üreticilerin denetimine geçişi" olmadan asla mümkün olmaz.[6] Marx, iktidar alınmadan dünyanın değiştirilemeyeceğini anlamıştı.

O zaman gelin devlet erkiyle ilgili üç kurgusal örnek arasındaki farkları ortaya koyalım: 1- "demokrasi savaşımı"nın kazanıldığı (devrimci bir kopuş veya daha uzun bir süreçle) ve devlet erkinin sermayeden alınıp emekçi halkın eline geçtiği durum; 2- bunun tersine, demokrasi savaşımının zorluklarla sürdürüldüğü ve var olan hükümette sermayenin egemen olduğu durum; 3- demokrasi savaşımının sürdüğü ancak henüz kazanılmadığı durum – örneğin, işçileri temsil eden bir hükümetin seçilmesi ama ülkedeki güç dengesinin sermaye lehine olduğu durum.

Birçok sebepten ötürü üçüncü örnekten başlıyoruz. İlk olarak, yirminci yüzyılda bu durum çok sık yaşandı ve yirmi birinci yüzyılda da çok sayıda ülkede (özellikle Kuzey diye adlandırılanlarda) yaşanması olasılığı yüksek. İkinci olarak, yirminci yüzyılda ortaya çıkan öteki senaryo *da* ne yazık ki çok tanıdıktı – *Bugünden Kuralım*' da tarif edildiği gibi sermayenin mantığına boyun eğen ve onu güçlendiren bir süreç olarak "sosyal demokrasinin başarısızlığı"dır bu.[7] Bu yüzden, üçüncü örnekten başlayarak ilerlemek, emekçi halkın hayal kırıklığına ve ihanete uğramasına bir *alternatif*in var olduğu vurgulamamızı sağlar – *bir sosyalist alternatif*. Son olarak, bu üçüncü örnekteki gerekli mücadele sürecine yoğunlaşmak, diğer iki senaryonun konumlandırılmasına yardımcı olur.

Sermayenin gücünü anlıyoruz. Ancak aynı zamanda onun zayıflığını da kavramalıyız – zayıflık çünkü insanların ihtiyaçlarını karşılamaz ve karşılayamaz. Örneğin, kapitalizmin işçileri nasıl yoksunlaştırdığını ele alalım. İşyerinde işçileri yabancılaştırarak, boşluğu doldurabilecek yeni ihtiyaçlar yaratarak ve maaşları kârlılıkla uyumlu sınırlar içinde tutarak "kapitalizm sürekli yeni ve karşılanmamış ihtiyaçlar üretir."[8] Bu yüzden burada söz konusu olan, üretim araçları mülkiyeti sayesinde artı değere el koyan şirketlere karşı gizli bir antagonizmadır. "İşçinin kendini geliştirme ihtiyacı"na yönelen bir hükümetin iktidarında, bu potansiyel düşmanlık maaş artışı talepleriyle harcanmaktansa sermayeye yöneltilebilir.

SOMUT ÖNLEMLER

Sermayenin insanlığın toplumsal mirası üzerinde kurduğu tekel yoluyla alıkoyduğu *artı değerin vergilendirilmesi*, toplumsal aklın ve toplumsal elin ürünlerinin faydalarını herkesin paylaşmasının sağlanmasına doğru somut bir adımdır. Ayrıca bu vergilerden elde edilen gelirlerin, yoksulluğa karşı mücadele, eğitim

ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gibi insan potansiyelinin gelişmesine olanak sağlayan amaçlarda kullanılmasına imkân tanır. Elbette sermaye tam bir vergilendirmeden kaçmanın çok sayıda yolunu bulacaktır. Bu yüzden bu amaca ulaşılabilmesi için gereken bir dayanak noktası *şeffaflıktır* – toplumsal üretimin ürünlerinin adil dağıtılmasının sağlanabilmesi için şirketlerin devlete *"tüm muhasebe kayıtlarını açması"* gerekir. Sermayenin sırlarına bir son verilmesi, toplumsal aklın toplumsal güce dönüşmesi yolunda önemli bir adımdır. Yeni sağduyunun oluşmasının bir parçasıdır bu.

Gerçekten de "şeffaflık, birleşik üreticiler toplumunun bir kuralıdır" ve şeffaflığın yaygınlaşması yeni düzenin eskisini bertaraf etmesinde kilit öneme sahiptir.[9] Eğer işçiler öncülükleri aracılığıyla kapasitelerini geliştireceklerse, şeffaflık işyerlerinde de gereklidir. Muhasebe kayıtlarının işçilere açılması ve işçi konseylerine yolsuzluğa karşı, işçilerin ve toplumun ihtiyaçlarına aykırı kararlar alınmasına karşı hareket etme yetkisi verilmesi önemli bir adımdır.[10] Sağlık ve iş güvenliği kurallarına aykırı uygulamaları engelleyebilecek veto yetkisiyle ve denetçileri veto etme hakkından kendi denetçilerini seçme hakkına geçişle, üretim sürecindeki güç işçilere doğru kayar.

Ancak yapılanlar burada bırakılırsa, bu güç sadece *savunmaya* yönelik bir güç, üstlerinin etkinlikleri kontrol etme, yadsıma hakkı olarak kalır. İşçilerin üretimi yönetmeleri için gerekli eğitim ve beceriyi alamaması durumunda düşünce ve eylem arasındaki ayrım devam edecektir. Bu yüzden herkesin kendi potansiyelini ve kapasitesini geliştirecek şartların yaratılması *iş gününün dönüştürülmesi* ile olur. İşgününün basit bir şekilde *kısaltılması* değil, geleneksel iş gününe işçi yönetimi için eğitim süresinin dahil edilecek şekilde dönüştürülmesidir.[11] Kısacası, her işyeri işçi yönetimi için bir okul olmalıdır – işçilerin kendilerini bizzat pratiğin içinde dönüştürdükleri bir yer.

Elbette işçi yönetimi sürecinin, işçilerin mali verileri kontrol edebilmek ve yönetsel teklifleri değerlendirebilmek için gerekli olan teknikleri kazanmasına kadar ertelenmesi gerekli değildir. Genel olarak işçiler zaten var olan üretim süreçlerindeki kayıpları belirleyebilmektedir. O halde temelde yapılacak bir yeniden düzenleme, işçilerin karar verme süreçlerindeki yararlarını sergileyebilecekleri ilk alanlardan birisidir. Var olan kayıplara ve verimsizliklere dair bilgileriyle işçiler üretimi artırıp, üretim maliyetini düşürebileceklerdir. Bundan kim fayda sağlayacak? Bu tür işçi inisiyatiflerinden kazanılanların kurum işçilerine ve yerelliklere (şirketler yerine!) aktarılmasıyla, işçi meclisleri ve halk meclisleri arasında tartışmaların yürütülmesi ve işçilerle halk arasında yaşamsal bağların kurulması olanaklı hale gelecektir.

İşyerleriyle toplum arasında bu tür bağlar kurulmadan, çevresel etkiler ve komünal ihtiyaçların diğer boyutlarına ilişkin bir farkındalık işçilerin nasıl ikinci doğası haline gelebilir ki? Burada sermayenin gücüne karşı yapılacak saldırıda, şeffaflık ve işyeri üzerinde yerel toplumun yetkili olması gereği önem kazanır. Yeni toplumda elbirliği ve dayanışmanın vazgeçilmez organları olan işçi konseyleri ve mahalle konseyleri arasında doğrudan bağların kurulması, kolektif işçi için yeni ilişkilerin yaratılmasının önemli bir parçasıdır.

SOSYALİST KOŞULSALLIK

Toplumun ihtiyaçlarını doğrudan karşılamak için artı değerin kullanılması, muhasebe kayıtlarının açılması, işçi yönetiminin kurulması – bu gibi uygulamaların yukarıda bahsedilen İnsani Gelişme İçin Kısmî Bildirge'yle uyumlu olduğu görülecektir. Bunlar aslında, sermayenin işlemeye devam edebilmesi için yerine getirmesi gereken şartlardır. Ama bunlar uygulamaya konabilecek sosyalist koşulsallık örneklerinden sadece bazılarıdır. Ör-

neğin, en alt ürün seviyelerinin düzenlenmesi ve (belirli yatırım hedeflerini içen) belirlenmiş ihtiyaçların genişletilmiş üretiminin yanı sıra, yükseltilmiş asgari ücret (ortak mirasımızı herkesin paylaşabilmesine olanak sağlayacak bir ücretin sağlanması için şarttır), insani gelişimin teşvik edilmesi ihtiyacıyla ilişkili olarak gerekçelendirilebilecek sosyalist koşulsallığın diğer örnekleridir.

Elbette bu uygulamaların hiçbirisi kendiliğinden sistemi değiştirmez. Kâğıt üzerinde sadece birer "reform" gibi görünürler. Ne olursa olsun kapitalist mülkiyet hakkına indirilen *baskıcı darbelerdir*. Kapitalizmi kendisine yabancı bir mantığa, insani gelişme mantığına tabi kılma sürecinin bir parçasıdır. Etkileşim halindeki ve birbirine nüfuz eden yabancı mantıkların birlikte var olmasının yarattığı etkiyi hatırlayın. Sosyalist koşulsallığın bu tür önlemleri, sermayeye zarar verdiği, krizlere ve sistemde mantıksızlıklara gebe olduğu için birer reformdan daha fazlasıdır. *Sermaye sosyalist koşulsallığa greve giderek (yatırım yapmaktan vazgeçerek, işletmeleri kapatarak, başka yere gitmekle tehdit ederek) karşılık verdiğinde ne olacak?*

Böylece benim "sermaye ilişkilerini desteklemekten asla vazgeçmeyen sosyal demokrasinin acıklı tarihi" olarak tanımladığım kısma geliyoruz.[12] Sermayenin, mülkiyet haklarına indirilen baskıcı darbelere bir sermaye greviyle cevap vermesi kaçınılmazdır. Aslında sermayenin bu şekilde *davranacağını* öngörememek kadar umutsuzluk verici ve kafa karıştırıcı başka bir şey yoktur. *Bugünden Kuralım*' da ileri sürdüğüm gibi:

> Sermayenin tepkilerini anlamak, bir sermaye grevinin krizden çok bir fırsat olabileceği anlamına gelir. Sermayeye bağımlı olmayı reddederseniz, sermayenin mantığının insanların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına ters olduğu bütün açıklığıyla ortaya konabilir. Sermaye greve gittiğinde, iki seçenek vardır: *Pes etmek* veya *yola devam etmek.* Ne yazık ki sosyal demokrasi, pratikte de Keynesçi teorinin sınırlarına mahkûm olduğunu göstermiştir – mülkiyet yapısı ve

dağılımının verili koşullarıyla sermaye sahiplerinin kişisel çıkarlarının önceliği. Sonuç olarak, sermaye ne zaman greve çıksa sosyal demokrasinin cevabı pes etmek olmuştur.[13]

Sosyal demokrat geri çekilmenin etkisi, daha önce de belirtildiği gibi, sermaye mantığının hâkimiyetinin *güçlendirilmesi* demektir. Ama sermayenin grevine karşı sosyalist bir alternatif de var, o da *yola devam etmek.* Bunun dayanak noktası, işçi hükümetinin sermayeyi sömürünün bir sonucu ve sosyal mirasımızı tekelleştiren bir güç olarak gördüğü, bu yüzden de iyi toplumun gelişmesi için yol almaya kararlı olduğudur. Bu, tam olarak *Komünist Manifesto*'nun yaklaşımıdır: "Başlangıçta" devlet bazı uygulamaları yürürlüğe koyar, "bunlar ekonomik olarak yetersiz ve sürdürülemez görünse de süreç içinde kendini aşarak eski toplumsal düzene yeni baskılar uygulamaya ihtiyaç duyarlar ve üretim şeklinin tamamen devrimcileştirilmesinin araçları olarak kaçınılmazdırlar."[14] Kısacası bu "baskıcı darbeler" bir süreci tetikler ve "bu sürecin kendisini güçlendireceği açıktır. Bir önlem hep bir diğerini tetikleyecek ve 'proletarya sürekli olarak daha ileri gitmek zorunda hissedecektir.' "[15]

Oscar Lange'nin de dediği gibi, kapitalizm açık ki "sosyalizmi getirmeye niyetli bir hükümetin varlığını" sürdüremeyeceği koşulları gerektirir. "Bu yüzden kapitalist ekonomi, eğer sadece lafta sosyalist değilse, sosyalist bir hükümet altında işleyemez."[16] Böylece, sosyalist koşulsallığın uygulanmasına karşılık sermaye, bu hükümeti tüm imkânlarını seferber ederek yerinden etmeye çalışacaktır: Hükümeti devirmek, darbe ve doğrudan emperyalist bir saldırı. Tüm bu uygulamalar kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesinin koşullarını restore etme amacıyla uygulanan " saçmalık derecesinde tutarsız terörist yasaların" ilk adımı olacaktır. Sermaye sahipleri bu yolla özel mülkiyet haklarını ve ayrıcalıklarını dört başı mamur insani gelişmenin garanti edilmesinden üstün tuttuklarını gösterip, insani gelişme mantığına dayanan bir

toplumun, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinden başka bir alternatifi olmadığını da kanıtlamış olurlar. Böylece "proletaryanın sürekli olarak ileri gitmek zorunda hissedeceği" süreç devam eder.

PRATİĞİN YERİ

Bu sürecin beklenen sonucu "proletaryanın siyasi egemenliğini, aşamalı şekilde sermayeyi burjuvazinin elinden alıp tüm üretim araçlarını devlette merkezileştirmek için kullanmasıdır."[17] Ancak bu sürece pratik nerede dahil oluyor? Yukarıda tarif edilen baskıcı darbeler tüm yönleriyle devlet tarafından başlatılmış ve yürütülmüş gibi görünüyor. İşçi ve halk meclislerinin, halk konseylerinin kurulmasından bahsedildi – işçi ve halk meclislerinin karar verme sürecinde yer almasının öneminden de. Ancak yüzyılların pisliğinin ötesine geçebilecek yeni devrimci öznenin, yeni sosyalist insanın yaratılması için bunlar yeterli midir?

Eğer devlet ve çalışanları hareket halindeyken, halk hareket halinde değilse, kapitalist toplumun özellikleri olan pasiflik ve alaycılık yeniden üretilmiş olacaktır. Koşulların ve öz değişimin eş zamanlılığı yerine, (2. Bölümde belirtildiği gibi) "bilginin, kendilerini bilgili görenler tarafından cahil saydıklarına bağışlanan bir hediye" (Freire) olduğu örüntünün bir benzeri ortaya çıkacaktır. Bu perspektif, insanları değiştirmek için koşulları değiştirmenin yeterli olduğunu savunur – aslında bu, toplumu biri diğerinden daha üstün olan iki kısma ayırır (Marx).

Devrimci bir hükümet devrimci pratiği desteklemelidir. Yukarıda ana hatları çizilen süreç halkın sermayeye karşı seferberliğe çağrılmasının şartlarını kesinlikle sağlar. Sermayeye karşı saldırının ulusal ölçekte temelini belirler. Ancak, kendi başına hareket eden ve kendi başına karar alan hareketler kendi ritmi olan organik bir süreç olduğu için devlet değişen koşulların

doğasını ve hızını tepeden dikte edemez. Aksine devlet, halkın koşulları ve kendilerini dönüştürebileceği bir çerçeveyi oluşturmalıdır. Atılacak adımlara dair kararlar bu yüzden, işçilerin ve topluluklarının ihtiyaç hissettikleri şeylerden yola çıkarak yaptıkları toplantılardan ve tartışmalardan doğmalıdır. Koşulların ve tarihlerin farklılaşmasından kaynaklı pürüzler kaçınılmaz olduğu için, yukarıdan tek biçimlilik dayatılamaz.

Hem sermayenin devam eden direnişine karşı verdikleri mücadelede hem de yeni toplumun organlarını tabandan yaratma sürecinde üreticiler kapasitelerini geliştirirler. Dolayısıyla devlet, yasal çerçeveyi oluşturup bu çerçeveyle uyumlu bir şekilde tereddüde kapılmadan taban inisiyatiflerini destekleyerek (örneğin toprak ve fabrika işgallerine ve buralara el konmasına polis ve asker desteği sağlayarak) süreci kolaylaştırır ve ilerlemesine olanak tanır.[18] Yeni bir sosyalist devletin temeli olan işçi ve halk konseylerini besleyen şey, taban hareketleri ile devletin ön açıcı girişimleri arasındaki bu etkileşimdir. Bu ise, yeni sosy

YENİNİN HÜCRELERİ

Göreli bir bakış açısıyla konuşacak olursak, kapitalist mülkiyet haklarında bir kırılma yaratıp, üretim araçlarını devletin elinde toplamak kolaydır. Kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda artan şekilde kontrolü eline alan –yani "üretimi ele geçirebilen"– mahalle ve işçi konseylerini kurmak da zor olmasına karşın göreli olarak *hâlâ* kolaydır. *Ama ne için?* Bu konseylerin amaçları nelerdir?

Elbette bu yeni kurumların seviyesinde karar verme mekanizmasının gelişmesi bir gecede tamamlanabilecek bir süreç değildir. Buna rağmen görüyoruz ki bu süreç, hem üreticilerin kapasitelerinin gelişmesi hem de yeni sosyalist devletin temel hücreleri olacak olan bu konseylerin ortaya çıkması için elzemdir; kendi

başlarına çalışan ve kendilerini yöneten bu konseyler, toplumun üzerinde bulunan devlete artık bağlı değildirler. Bu hücrelerin en belirgin özellikleri üyeleri arasında, sosyalizmin yeni organik sisteminin de temel özelliğini oluşturan işbirliği ve dayanışmayı geliştirmeleridir.

Ancak onlar *sadece* hücrelerdir. Onları ilişkilendiren nedir? Bencillik ve kendisini merkeze koymakla malul eski toplumun bağrından çıkan bu yeni organlar belki de "halihazırdaki sistemin tüm kusurlarını" yeniden üretmeye meyilli olacaklardır (on dokuzuncu yüzyıldaki kooperatif fabrika örneklerinde olduğu gibi). Yani bu birimler "birbirlerine karşı ilgisiz" olabilecek, kendi çıkarlarını belirlemeye yönelebilecek ve birbirleriyle sadece *karşılıklılık* ilkesi doğrultusunda ilişki kuruyor olabilecekler. Bu durumda bu kurumlar "tüm ilişkilerin eşzamanlı olarak bir arada var olduğu ve birbirini desteklediği" bir organik sistem olarak sosyalizmin hücreleri değildirler. Aksine, "özel çıkarların birbirinden tamamen ayrışması" söz konusu olduğu oranda, grup mülkiyeti ve değişim ilişkilerine odaklanan *farklı* bir sisteme işaret ederler.

Birbirimize olan karşılıklı bağımlılığımızı bilinçli bir şekilde kabul eden ve herkesin insani potansiyelini sonuna kadar geliştirme hakkını savunan bu temel hücreleri bağlayacak bağlantıların yaratılması nasıl mümkün olabilir? 5. Bölümde belirtildiği gibi bu mücadelenin bir yanı genel bir sağduyu, birleşik üreticilerin işbirliği ve dayanışmasını temel alan "yeni toplumsal akıl" oluşturmaya çalışmaktır. Ama "fikirler savaşı" sürüncemede bırakılamaz. İdeal bir sosyalist alternatif kavramından daha fazlasına ihtiyaç vardır; bu temel hücreleri dayanışma esasına göre ilişkilendirecek gerçek kurumlar yaratmak ve yeni toplumsal aklın maddi temellerini sağlamak da önemlidir.

İŞYERLERİNİ İLİŞKİLENDİRMEK

İşyerleri arasında (yani işçi konseyleri arasında) bağ kurmaya çalışılmasını ele alalım. İşyerleri arasında bağ kurmanın bir yolu, tedarikçilerle kullanıcıların üretim zincirinde ilişkilendirilmesi olabilir: Sürece dahil olanlar arasında bir dönem boyunca mantıksal koordinasyon ve planlamaya izin veren bir dikeyine bütünleşme şekli. Burada, karşılıklı bağımlılığın olası kabulü ve işbirliğinin yararları bulunuyor, yani bu birimlere içsel olandan onların birleşimlerine doğru genişleme... *Ama işyerleri arasındaki bu bağlantının temeli ne olacak?*

Eğer bu belirli hücreler benmerkezciyse ve bu yüzden geliri her bir işgücünün her bir üyesi başına azamiye çıkarmaya çalışıyorsa, bu özerk hücreler arasındaki planlama yoğun tartışma ve uzlaşma süreçleri içermek durumundadır, bu da *karşılıklılığın* doğası gereği bir anlaşmayı yani bunların mübadelesinde bir değişim değerini içermelidir.

Muhtemelen, bu pazarlıklar ancak anlaşmaya taraf olan herkes için çekimser kalmaktansa uzlaşmanın daha yararlı olduğu bir durumda kesinleştirilecektir. Ne var ki, eşit şartların söz konusu olmayabileceğini akılda tutmak gerekiyor. Benmerkezcilik ile belli üretim araçlarına erişimdeki farklılaşmanın toplamı, bu durumun potansiyel olarak ciddi bir eşitsizlik barındırdığını gösterir. Bu durumda daha ayrıcalıklı birimler müzakerelerde önemli avantajlara sahip olacak ve sonuçta eşitsizlikler güçlenecektir.

Benmerkezci birimler arasındaki böylesi anlaşmalar, *diğer* benmerkezci birimlerden oluşan benzer üretim zincirleri arasındaki yoğun rekabetle ve rakiplere baskın gelme niyetleriyle de uyumludur.[19] Dahası, ekonomik koşulların değişmesi durumunda, her bir birimin kendi üyelerinin lehine olacak şekilde anlaşmadan doğan sorumluluklarından kaçmaları yönünde bir eğilimi olacaktır. Bu da bu birimler için işin dayandığı son noktadır: bütünün çıkarları yerine kısmın çıkarları. O zaman tehlike

Yugoslav deneyiminin aynısının tekrarlanmasıdır çünkü özünde benmerkezci üreticilere dayanan aşağıdan yapılan bir planlama süreci, yeni toplumsal akıl doğrultusunda ilerlemez.

Bunun tersi bir alternatif düşünelim: ana üretimden nihai tüketiciye uzanan dikeyine bütünleşmiş bir yapının yaratılması yoluyla piyasa ilişkilerinden kaçınmaya çalışan bir alternatif. Buna bir örnek, sütün süt ürünlerine ve peynire dönüştürülmesini, paketleme için plastik üretimini ve okul ve hastanelerdeki nihai tüketicilere ulaştırılmasını içeren dağıtım sürecini de kapsayan bir süt üretim tesisi olabilir. Dikeyine bütünleşmiş bir süreç olarak, bu üretim zincirinin basamakları arasında fiyatın bir yeri olmayacaktır. Dahası, tesis dahilindeki ayrı birimlerin istedikleri kişiler için üretim ve satış yapma şansı olmayacaktır. Aksine üreticilerin, nihai üreticilere bağımlılıklarının ve onlara olan sorumluluklarının bilincinde olması önemlidir.

Ama üreticilerin böylesi bilinçli birliği nasıl oluşturmalı? Bir yol, dağıtımın emeğin özgün bir alt biriminden ziyade yapının hayati bir parçası olduğunun farkına varılması olacaktır. Ara ürünlerin dağıtılması üretim sürecinin bir parçası olarak görüldüğü oranda, üretimin herhangi bir aşamasında yer alanlar, ürettiklerini bir sonraki aşamaya taşımakla da yükümlü olacaktır. Bu sayede bu aşamaların gereklilikleri, nitelikleri ve benzeri hakkında da, olası israflar hakkında da fikir edinmiş olurlar.[20] Böylelikle üreticiler arasında bir rotasyon süreci (hepsinin hem üretici hem de dağıtıcı olabilmesi için) üretim zincirinin farklı aşamalarındaki ayrımların ortadan kaldırılmasına yarar. Dolayısıyla, bu şekilde üretilenlerin önemli bir kısmı, bütüne dair bilginin ve sorumluluk bilincinin gelişmesidir. Kısaca süreç, her bir alt birimin eşzamanlı olarak bir üretim alanına, üreticiler arasında birlik duygusunun gelişeceği bir alana dönüşeceği bir süreç olacaktır.

Buna rağmen bu yapıyı bir arada tutan gerçek tutkal nihai tüketiciye karşı sorumluluk olmalıdır. Bu yüzden üreticilerin, ihti-

yaçlarını karşıladıkları kişilerle (yukarıdaki örnekte okul ve hastanedekiler) doğrudan temas halinde olması önemlidir. Ürünlere gereksinim duyanların ihtiyaçları hakkında bilgi, yeterli üretimin planlanması ve üreticilerin tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için sorumluluklarını algılayabilmeleri için vazgeçilmezdir. Bu yüzden yine ihtiyaçlar ve girdi gereksinimleri hakkında şeffaflık çok önemlidir. Bu tür bir sorumluluk hissini geliştirebilmek için başlangıç noktası üretim alanındakilerin hedeflerinden çok ihtiyaçların tanımlanması ve bildirilmesidir. Mészáros'un belirttiği gibi, "sosyalist bir teşvik sistemi *ihtiyaçların önceliğinin* üretim hedeflerinden önce gelmesine dayanır, böylece değişim değerinin zorbalığından kendisini özgürleştirir."[21]

Hareket noktasının toplumun ihtiyaçları olması, özellikle de üretim birimlerini yatayına bütünleştirmeyi, yani üretici belirli yerellik veya sektörlerde birleştirmeyi düşünüyorsak önemlidir. Eğer bu birimler kendi çıkarlarına yoğunlaşırlarsa, bu durum onlar arasında işbirliği çabalarının sona ermesi anlamına gelecektir. Tıpkı karteller veya lobi grupları gibi, fiyatları arttırmak için kendi aralarında rekabeti sınırlandırmak veya daha üst yapılardan daha fazla kaynak alabilmek adına onlara katılmak gibi yöntemlerle belirli gruplanmaların avantaj elde etmesi yoluyla çıkarlarına hizmet edilmiş olacaktır.

Buna karşılık toplulukların ve toplumun ihtiyaçlarından yola çıkmak, bu üretici birimlerin konseylerini faaliyetlerini koordine etmeye, mali ve ayni olarak bu toplulukları desteklemeye ve söz konusu ihtiyaçları daha iyi karşılamak için hem ürün hem de süreç bazında yenilikler getirmeye yönlendirir. Kabul gören hedef insanların ihtiyaçlarını karşılamak olduğunda, belirli üretim araçlarına erişimde farklılıkların olması bir eşitsizlik kaynağı olmaz. Kısacası ihtiyaçlardan yola çıkmak, sosyalizmin yeni organik sistemine işaret eder.

TOPLULUK İÇİNDE VE TOPLULUKLAR ARASINDA BAĞLANTILAR

İhtiyaçların önceliğinin tanınması bu ihtiyaçları ifade eden, insanların ve koşulların eşzamanlı değişimi için bir alan olan yeni organların –mahalle konseyleri gibi– yaratılmasının önemine işaret eder. Yerel birlikler üyelerinin ihtiyaçlarını ifade etmeye ve bunların karşılanması için araçlar geliştirmeye başlayınca, kişilikleri değişen ve farklı hareket etme kapasitesi olan insanlar yaratırlar. Bu yapılanlar herkesin potansiyelini sonuna kadar geliştirme hakkının tanınmasına yönelik bilinçli kampanyalarla desteklendiğinde, bu yeni insanlar tüm ilişkilerini dönüşmüş üreticiler olarak kurarlar.

Böylece işçi konseyleri gibi mahalle konseyleri de aktörleri dönüştüren demokrasi, katılım ve öncülüğün organları olarak varlık bulurlar. Yine işçi konseyleri gibi çıkış noktaları, üyelerinin çıkarları adına kolektif çözümler için çalışmak ve örgütlenmektir. Bu durum, birincil topluluklarını aşan sorunların tespit ve çözümünde daha büyük topluluklarla birleşmeleri için de geçerlidir. Bunlar kolektif ihtiyaçların giderilmesine dönük kolektif çabalardır.

Elbette bu faaliyetler, kapasitemizi geliştirirken dayanışma ve topluluk bilincini de oluştururlar. Ancak kolektif *kişisel çıkar* merkezde kalmaya devam eder. Kişisel çıkarlar hüküm sürdükçe, eşitsizlik sorunu devam eder. Örneğin, bazı topluluklar önceki dönemlerden kalan üretim, eğitim ve sağlık kurumlarının özellikle de yerleşim konumundan faydalanmış olabilirler. Belirli topluluklar bir şekilde kendilerine miras kalanlara kendi mülkleriymiş gibi bakarsa, bu eşitsizlik nasıl sona erdirilebilir? Böylesi bir durum yukarıda da belirtilen ve herkesin "potansiyelini tam olarak geliştirebilmesi için" toplumsal mirasımızın kullanımında ve ondan faydalanılmasında eşit paylaşım hakkı tanıyan İnsani Gelişme İçin Kısmî Bildirge'yle nasıl bağdaşır?

Dayanışmacı bir toplumu kurmak, kendi özel çıkarlarımızın ötesine geçmek demektir. *Veya daha doğru bir ifadeyle, herkesin eksiksiz insani gelişme hakkının olduğu bir toplumda yaşamanın kendi çıkarımıza olduğunu anlamak demektir.* Bu ise, dayanak noktamızın insan topluluğu kavramı olduğu anlamına gelir. Dikeyine bütünleşmiş üretim zinciri örneğinde olduğu gibi, etkinliklerimiz ne zaman *başkaları* için de bilinçli bir etkinlik haline gelirse, ancak o zaman kişisel çıkar, değişim ilişkisi ve eşitsizlik enfeksiyonundan kurtulmuşuz demektir.

O zaman işbirliği ve dayanışmaya dayanan topluluklar (ve daha büyük bir topluluk) nasıl yaratılacak? Elbette, uluslararası dayanışma etkinlikleri (Küba Devrimi'nin sayısız örneğini sergilediği gibi) kişinin kendi ülkesi dışındakilerin ihtiyaçlarının da önemli olduğunu vurgulamak, özellikle de gerekli yardım herhangi bir karşılıklılık kavramı etkisinde olmaksızın yapıldığı için önemlidir. Bu gibi faaliyetler sadece koşulları değiştirmekle kalmaz, dayanışma göstermenin genel bir sağduyu olarak algılandığı yeni insanlar yaratılmasına da yardımcı olur. Bu yüzden Fikirler Savaşında çok önemli bir rol oynarlar.

Ancak dayanışmacı bir toplum kurmanın temel sorunu, insanların doğrudan başkalarının ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmasını sağlamak için dayanışma kavramının *bizzat toplulukların içine* nasıl nüfuz ettirileceğiyle ilgilidir. Kısacası "herkesten yeteneğine, herkese gelişme ihtiyacına göre" ilkesi doğrultusunda, gerekliliklerin topluluğun bütün üyelerince "tartışmasız doğa yasaları" olarak görülmesini sağlamak nasıl mümkündür?

Gotha Programının Eleştirisi çalışmasında Marx, yeni toplumun gelişimini gösterecek olan şeyin "kişinin toplumun bir üyesi olarak kendi kapasitesiyle" yapabileceklerinin geliştirilmesi olduğu konusunda netti. "Okul, sağlık hizmeti vb. gibi *ihtiyaçların ortak karşılanmasına yönelik şeyler,* yeni toplumun gelişmesiyle orantılı olarak günümüz toplumuna kıyasla önemli oranda ge-

lişir." Diğerlerini insan olarak görmeye başladıkça, insanların "*yalnızca birer işçi* olarak görüldüğü, onlarda başka hiçbir şeyin dikkate alınmadığı, geriye kalan her şeyin göz ardı edildiği" bir durumdan uzaklaştıkça bu oran artacaktır.[22]

Kişinin "toplumun bir üyesi olarak kendi kapasitesiyle" yetkilendirilmesi kavramının gelişmesinin neleri kapsadığını anlamak için kapitalist alt üst oluşu hatırlayın. Sermayenin itkisi, okullar (ve okul gereçleri) için, sağlık hizmetleri (ve tıbbi gereçler, ilaçlar) için ve aslında metalaştırmanın mümkün olduğu her şey için *ödeme yapmamız* gerekmesidir. Kısacası, *toplumun üyeleri olarak kendi kapasiteleri içinde insanlara hiçbir şey,* ama para sahipleri olarak onlara her şey... Aksine sosyalist alternatif meta*sız*laştırmaktır. *Her şeyi.*

KAMUSAL VARLIKLARI GENİŞLETMEK

Bireyler olarak ihtiyaç duyduklarımız için *para ödemek* zorunda olduğumuz sürece paraya ihtiyacımız var. O zaman esas soru, bu parayı nasıl kazanacağımızdır. Toplumun bireyleri olarak ihtiyaçlarımızı karşılamak için gerekenleri alma hakkımız yoksa ihtiyacımız olan para üzerinde bize hak veren nedir? Ve eğer daha fazlasını istersek nasıl daha fazla para alacağız? Çabalarımız, katkılarımız, şimdiki ve *geçmişteki* emeğimizin katkıları oranında para almamız gerektiğini ve kendi mülkümüz olan emek gücüne, üretimin kişisel koşullarına dayanan bütün kavramları ileri sürerek bir atılım sağlayamayız. Eski toplum böyle yeniden üretiliyor.

Marx'ın işaret ettiği gibi yeni topluma "ekonomik, ahlaki ve düşünsel olarak hâlâ eski toplumun doğum izlerini taşıyarak" giriyoruz. Bu kurumlar ve kavramlaştırmalar bir gecede defedilemez. O halde soru, bu mülkiyet haklarına "baskıcı darbelerin" nasıl indirileceği sorusudur. Kullanım değerini değişim değerinden ayırmaktan yani kamusal varlıkları genişletmekten başka bir

yol var mıdır? Toplumun birer üyesi olarak kendi kapasitemizle hakkımız olanları sistematik olarak genişletmekten başka bir yol var mıdır?

Yeterli okul ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra, insanlara toplumun birer üyesi olarak gelişmeleri için sağlanabilecek pek çok olanak bulunuyor. Ulaşım, gıda, barınma: toplumun kamusal varlıkları olabilecek insan ihtiyaçlarıdır. Topluluklarda bu uygulamalar adım adım devreye sokulabilir ve atılan her adım hem komünal kurumları hem de topluluk içindeki dayanışma duygusunu güçlendirebilir. Bütün bunlar insanların daha fazla ihtiyacını meta-olmayan bir şekilde karşılamak için kamusal varlıkların genişletilmesini, bunun yanı sıra yeni giderek daha fazla tartışmasız doğa yasası olarak görülen bölüşüm ilişkilerini desteklemek için sermayenin vergilendirilmesini içeren yeni sağduyunun yaratılması sürecinin birer parçasıdır.

Ancak ortak mülkiyetin genişlemesi, muhafazakâr ideologların vurguladığı, ortak mülkiyete haklarının olduğu yerlerde akılcı (yani benmerkezci) bireylerin kolektif akılsızlığı üreteceğine (örneğin sınırlı kaynakların tüketilmesi) dayanan teorik sonuçları doğurmayacak mıdır? "Kamusal varlıkların trajedisi" kaçınılmaz mıdır? Aslında topluluklar tarafından kamusal varlıkların (verimlilik ve eşitlik açısından) başarıyla yönetildiğine dair yeterli kanıt bulunmaktadır. Özellikle de tüm topluluk üyelerinin erişebileceği doğal kaynaklar (balıkçılık, sulama, orman vb.) üzerinde duran pek çok çalışma böyle toplulukların (örneğin yerel topluluklar) kamusal varlıkları başarıyla yönetme ölçütlerini, geleneklerini ve çalışma kurallarını ortaya koymuştur.[23]

Burada en önemli olan, komünal kurumların varlığıdır – kamusal varlığı denetleyen ve ortak çıkarların bireyler tarafından kötüye kullanılmasına karşı yaptırımları uygulayan resmî veya gayriresmî düzenlemeler. Bu komünal kurumlar, topluluk içindeki bireyler (ne bir geçmişi ne de bir geleceği olan atomlaşmış

bireyleri analiz birimi olarak alan neoklasik ekonominin önermelerinin aksine) "bir geçmişi paylaştığı ve geleceği de paylaşacağı" için etkili olabilir. Elinor Ostram "bireyler için topluluğun güvenilir üyeleri olarak saygınlık kazanmak önemlidir" diyor.[24] Topluluk (denetlemeyi ve yaptırımları kolaylaştıracak ölçüde küçük) kamusal varlıkları yönetebildiği ölçüde, kurumları da (mahalle konseyleri gibi) bu süreç içinde güçlenir.

Kamusal varlıkların genişletilmesi, herkesin insani gelişme hakkının olduğunu kabul ederek karşılıklı bağımlılıklarının farkında olan toplumsal bireyleri yaratır. Ama her toplulukta kamusal varlıkları oluşturacak kaynaklar nereden gelecek? Kısmen, yerel işyerlerinden topluluğa katkı şeklinde ve topluluk içinde kolektif olarak yapılan işlerden gelecek. Belirli topluluklara bağlı olarak başka bir yerden de (diğer topluluklar) var olan devletten de gelebilir. Dayanışmacı toplum mahalle ve topluluk seviyesinden başlayarak organik olarak gelişir ama sadece hem ulus içinde hem de uluslar arasında zengin ve fakir topluluklar arasında doğrudan bir dayanışma kurarak büyümesine devam edebilir. Bu ise yine zengin insanlar yaratılması sürecinin önemli bir parçasıdır.

Sosyalizme doğru bir yol açma süreci, ortaklık temelinde birbirleriyle bağ kuran birleşik üreticilerin yeni sosyal ilişkisinin gelişip derinleşmesini içerir. Bu süreçte üreticiler (a) kapitalist mülkiyet haklarında kırılma yaratır ve üretim araçlarının toplumsal mülkiyetini kurarlar, (b) üretimin "mülkiyetini ele geçirirler" ve kapasitelerini geliştirdikleri öncü bir sürece dönüştürürler, (c) herkesin potansiyelini sonuna kadar geliştirme ihtiyacı doğrultusunda, kullanım değerleri üretirler. Bu sürecin her adımı başlı başına bir mücadele sürecidir.

7

Sosyalist Bir Düzenleme Biçimi Oluşturmak

Sosyalizmin "oluşum" sürecinin her evresi sermayeyi gasp etmeyi kapsar. Yine de 5. Bölümde belirtildiği gibi, birleşik üreticilerin özgül bir sosyalist üretim biçimi geliştirdiği zamana kadar ilerleyen sosyalist toplum tarafından indirilen bütün darbeler olumsal kalacaktır. Aslında, kapitalizmden devralınan unsurların süregelen varlığının, söz konusu darbelerin geri tepmesine neden olmamasını bir tek mücadele garanti edebilir.

Sosyalizmin oluşumuna özgü yabancı unsurların bir araya gelmesinden doğan sürece içkin sistemsel uyumsuzluklara ve krizlere dönük eğilim göz önüne alındığında, yeni sosyalist topluma yönelik bir tehdidin her zaman var olduğu görülecektir. Yalnızca üretim araçlarının özel mülkiyetinin varlığını koruyan ileri karakollara içkin olan karşı devrimcilik değil. Yalnızca bürokratların ve yöneticilerin, üreticilerin işyerlerindeki öncü demokrasisini gasp etme ve bu yolla "üretimin mülkiyetini ele geçirme" eğilimleri de değil. Bunların yanı sıra, sorunları ve yetersizlikleri piyasa mantığına geri dönerek çözme eğilimi de.

Tam da ilerleyen sosyalist toplumun yoluna devam etmesini sağlamak için mücadele edilmesi gerektiğinden, "sosyalist bir düzenleme biçiminin" gelişmesinin hayati olduğunu vurgulamıştık. Bu düzenleme biçimi, sosyalist bir üretim biçiminin kendiliğinden bir şekilde yapacağı şeyi –sosyalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini (sosyalist sacayağında somutlandığı şekilde) garanti etmek– bilinçli bir şekilde yapmalıdır. Kısacası, sosyalist düzenleme biçimi, birleşik üreticilerin var olan üretim biçimini kendi ihtiyaçlarını karşılayacak olanla değiştirdikleri dönemde, yeni sosyalist toplumun indireceği darbeleri destekler.

Sosyalist düzenleme biçimi öncelikle Fikirler Savaşı'nı, insani gelişim doğrultusunda ideolojik mücadeleyi kapsar. Bu yolla kapitalizmin çarpıklığını, işyerlerinde ve yerel düzeyde demokratik, katılımcı ve öncü pratiğin önemini, yardımlaşma ve dayanışmayı temel alan yeni toplumsal aklı vurgular. İkinci olarak, kendi pratikleri içinde yeni sosyalist özneler yaratmanın hayati araçları olan işçi ve mahalle konseyleri gibi kurumların yaratılmasını içerir. Son olarak, bu düzenleme biçimi söz konusu mücadeleyi ideolojik, ekonomik ve askeri olarak destekleyecek ve bu sayede tıpkı bir ebe gibi yeni toplumun doğumuna yardım edecek bir devleti gereksinir.

Peki, devlet derken neyi kastediyoruz? İki devletten bahsetmiştik – biri işçilerin öncelikli olarak ele geçirdiği, sermayeye indirilecek darbeleri başlatan devlettir, yani *eski* devlet; diğeri ise kendi birimleri olan işçi ve mahalle konseylerine dayanan, doğmakta olan yeni devlet. Elbette başlangıç noktası eski devlettir ve organik bir sistem olarak sosyalizmin oluşumu eski devletten yenisine doğru geçiş sürecidir. Ancak bu, iki devletin oluşum süreci boyunca bir arada var olmak ve etkileşmek zorunda olduğu anlamına gelmektedir.

Hem "sistematik ve hiyerarşik iş bölümü"nün belirleyici olduğu "var olan devlet aygıtı" ile beraber "sınıf despotizminin

motoru", hem de birleşik üreticilere dayanan yeni ilişkileri desteklemesi gereken sosyalist düzenleme biçiminin de bir parçasını oluşturan tabandan örgütlenmiş katılımcı ve öncü devlet. Bu iki devlet arasındaki içsel gerilimler –eski devletin tepeden-tabana doğru konumlanışı ile işçi ve yerel konseylerin tabandan-tepeye doğru olana yaptıkları vurgu– açıktır. Ancak temel çelişki bu gerilim değildir.

Kendini yeni toplumu kurmaya adayan devrimci öznelerin eski toplumdaki önemli varlıklarına bakarak eski devleti sanki kapitalist devletten çok da farklı değilmiş gibi ele almak hata olacaktır. Aynı şekilde, eski toplumda yoğrulmuş olanların "eğitim, gelenek ve alışkanlıkları"nın etkilerine bakarak eski fikirlerin, tabandan gelen yeni devletin kurulması çabalarını değersiz gösterme gücüne şaşırmamalıyız. Bu nedenle, hem yeni devletin hücrelerinde hem de eski devlet yapılarında, yeni toplumu kurmaya çalışanlar ile eskisinden memnun olanlar (ya ataletten ya da sahip oldukları ayrıcalıklardan ötürü) arasında kaçınılmaz bir çatışma vardır.

O halde görünen o ki devrimcileri her iki düzeyde de, iki devlette de ilişkilendirmek için net bir temel bulunuyor. Ancak böyle bir bağ, iki devlet arasındaki muazzam farklılıklar da göz önüne alındığında, tutarsız ve dengesiz olmaz mı? Aslında iki devletin etkileşim halinde olması önemlidir. Her ikisinin de sosyalist bir düzenleme biçiminde önemli rolü bulunmaktadır. Eski devlet en başından itibaren her şeyi bütünlüğü içinde görebilir, bu yüzden de güçlerin bir araya getirilmesini gerektiren (her türlü ilerlemeyi bozmaya kararlı iç ve dış düşmana karşı, süreci askeri olarak koruyan etkinlikler de dahil olmak üzere) inisiyatifler için ciddi engellerin ve alanların tespit edilmesi için biçilmiş kaftandır. Ancak bu devlet, devraldıkları da göz önünde bulundurulduğunda anlaşılacağı gibi, tepeden hareket etmeye, devrimci pratik süreci

yerine daha ılımlı bir yol seçmeye –yani toplumu, biri diğerinden daha üstün tutulan iki parçaya ayırmak– eğilimlidir.[1]

Bunun aksine, pratik yoluyla insani gelişimin mekânı olan yeni devletin hücreleri, insanların ihtiyaçlarını ve kapasitelerini belirleyebilir, ihtiyaçları ile kapasiteleri arasında doğrudan bağ kurmaları için insanları harekete geçirebilir. Dahası, tam da şeffaflığın en etkili işlediği alanlar olduğu için işyeri konseyleri ve yerel konseyler israfı, sabotajları ve süreci tersine çevirecek diğer adımları kontrol altında tutabilir. Ancak bu hücrelerin öncelikli vurgusu kaçınılmaz olarak bir tür yerelcilik olacaktır. Diğer yerelliklerle ve iş yerleriyle kurulacak bağlar ancak pratik yoluyla mümkün olabileceği için, bütünlük kavramının her bir hücrede organik olarak yer edebilmesi zaman alacaktır. Kısacası, her ne kadar sosyalizmin organik bir sistem olarak gelişmesi süreci hücreler arasında bu bağların kurulmasını gerektiriyor olsa da, bu süreç bir anda gerçekleşemez. Dolayısıyla yeni devlet ilk başlarda, güçlerin yoğunlaşmasını ve eşgüdümünü gereksinen önemli kararları almak için gerekli yeterliliğe sahip değildir.

Bu yüzden, gelişme süreci her ne kadar eski devletin yerini yeni olana bıraktığı bir süreç olsa da (kökenleri ve eğilimleri açısından) muhalif olan iki devlet, sosyalizmin kuruluşunda birbirini tamamlar. Birbirlerinden koptuklarında iki devlet doğaları gereği bozulmalara yol açar ama süreç ikisinde de devrimci olan unsurların toplamı ile devam eder – yani, iki ayağı üzerinde yürüyerek.

Peki, eski devlet yeni olanın gelişimine, onun ölü doğmasına sebep olmadan nasıl katkıda bulunabilir?

"SOSYALİST MUHASEBE"NİN ÖNEMİ

Yeni sosyalist toplumu kurmak için yeni kavramlar, sosyalist kavramlar geliştirmek gerekir. Kapitalizmin sınıflandırmaları ve kavramları birleşik üreticilerin ilişkilerine (özgül kapitalist

üretim biçimine ya da kapitalist devlete olduğundan daha fazla) uyarlanabilirmiş gibi davranamayız. Aslında Fikirler Savaşı, sermaye mantığının aklına karşı toplumsal aklı destekleyen kavramların geliştirilmesini gereksinir.

Sermaye mantığına özgü muhasebe ve yönetimde vücut bulan mantığa bir alternatif olarak Istvan Mészáros *Kapital'in Ötesi* kitabında "sosyalist muhasebe" kavramını önermiştir.[2] Ona göre sosyalist muhasebenin "temel ilkesi" *nitelik*tir (sermayenin nicelik vurgusunun aksine) ve ihtiyaçlarla doğrudan ilişkisi vardır. Bu yüzden "sosyalist muhasebenin *nitel* kararlılığı"na doğru yöneliş, "üretimin radikal bir şekilde kullanım değerine yeniden yönlendirilmesi"ni –soyut düzeyde değil yeni toplum içinde yaratılmış toplumsal bireyler için kullanım değeri– içerir.[3]

Mészáros, sonraki çalışması *Tarihsel Zamanın Zorlu Görevi ve Sorumluluğu*'nda sosyalist muhasebe kavramına geri dönmüş ve bir başka yönünü vurgulamıştır – "kendini gerçekleştirmekte olan bireyler" tarafından yaratıcı bir şekilde değerlendirilebilecek "boş zaman"ın, "kullanılabilir zaman"ın önemi.[4] "*Zorunlu çalışma zamanı*nın saltanatı"nı sona erdirmek "toplumsal yeniden üretimin doğrultu sağlayan ilkesi olarak *boş* zamanın bilinçli bir şekilde uygulamaya konması ve yaratıcı bir şekilde kullanılması"nın koşuludur demiştir.[5] Bu yüzden ihtiyaçlar için üretimin, sosyalist muhasebenin alternatif mantığının öncülü, zorunlu çalışma zamanının yadsınmasıdır: "Tarihin akışı içinde boş zamanın yaratılması" diyor Mészáros "özgürleşmenin zorunlu koşuludur." Kısacası kapitalizmin konumuna özgü niteliğini –"*zaman her şey, insan ise hiçbir şeydir; olsa olsa zamanın bir leşidir*"– sona erdirmeliyiz.[6]

Kapitalist muhasebeden ve sermayenin etkililik kavramından kopabilmek için sosyalist bir muhasebe kavramı kesinlikle vazgeçilmezdir. Mészáros'un ihtiyaçlara, kullanılabilir emek ve boş zamana yaptığı vurgunun aksine bu kitaptaki başlangıç noktası

insani gelişim ile pratik arasındaki "temel bağ"dır; bu yüzden burada önerilen sosyalist muhasebe kavramı farklılıklar içerir. Devrimci pratiğe, koşulların ve öz değişimin o eş zamanlılığına yapılan vurguyla, bütün insan etkinliklerinin ortaya birleşik ürün çıkardığını unutmamalıyız. Sosyalist muhasebe vurgusu burada *iki* üründe de değişimi vurgular – koşullarda değişim ve insan kapasitesinde değişim.

Kısacası, üretim zamanına ve *şeylerin* üretiminde harcanan emek miktarı başına çıktıya odaklanan etkililik kavramına vurgu yapan kapitalist muhasebeden ziyade sosyalist muhasebe alternatifi, işçilerin kapasitelerinin geliştirilmesini *insana yapılan önemli bir yatırım* olarak görür. "Sosyalist etkililik" kavramı her türden etkinliğe ilişkin insan kapasitesi üzerindeki etkileri tam olarak birleştirmelidir.

Geleneksel çalışma gününün, işçi yönetimi üzerine verilecek dersleri de içerecek şekilde dönüştürülmesi örneğini ele alalım. İş kavramındaki bu değişikliğin, üreticilerin kapasitelerinin gelişimi için çok önemli olduğunu görmüştük. Ancak bu değişikliğin işçiler üzerindeki etkisi açıkça değerlendirilmezse, geleneksel çalışma gününde önceden elde edilen çıktıyla karşılaştırıldığında bu değişiklik ister istemez verimsiz olarak görünecektir. Yine de bu değişiklik açıkça geleceğe bir yatırımdır – insan kapasitesine yapılan bir yatırım. Aslında, *her* yeni katılım ve öncülük bir öğrenme süreci, dolayısıyla da bir yatırımdır; yaratılan birleşik ürün, yeni özneler olarak ilişki kuran yeni kapasiteleri olan yeni öznelerdir.

Bunu kapitalist üretim ilişkilerinin ürünüyle karşılaştırın. 2. Bölümde tartışıldığı üzere, "Marx'ın *Kapital*'de tanımladığı kapitalist üretim ilişkilerinin birleşik ürünü tek zevki bir şeylere sahip olmak, bir şeyler tüketmek olan parçalanmış, sakatlanmış insanlardır." Görüyoruz ki sosyalist muhasebede böyle bir sonuç muhasebe defterinde ve etkililik hesaplamalarımızda *eksi* olarak

geçmelidir. Aynı şey "toplumsal bireylerin yaratıcı potansiyellerinin eksiksiz gelişimi"ni engelleyen, "yabancılaşmış bir hâkimiyet yapısı" barındıran *bütün* hiyerarşik yapıların insan kapasitesi üzerindeki etkileri için de geçerlidir.[7]

Kapitalist ilişkilere özgü kavramlaştırmaların esiri olarak kalmak kolaydır. Bu durum iş günü kavramı, üretim kavramı (2. Bölümde belirtildiği gibi), zenginliğe ilişkin kavramlar (1. Bölüm) ile üretken ve üretken olmayan emek kavramları açısından da doğrudur.[8] Ancak kapitalizme değil sosyalizme özgü kavramların gelişimine önem atfederek yeni sosyalist ilişkiler kurma mücadelesinde kendimize cephane sağlamış oluruz. Sosyalist muhasebe kavramı bizi, insanların kapasitelerini kendi eylemleri aracılığıyla dönüştürebilecekleri kurumların gelişimini vurgulamaya yönlendirir. Bu bağlamda kendimizi kapitalist kavramların gün gibi ortada olan mantığından kurtarmak, böylece sosyalist toplumun gereksindiği devrimci pratiğin yeni araçlarını güçlendirmeye çalışmak çok önemlidir.

Ancak kapitalist muhasebe ters yöne işaret etmektedir. Ne insanların beraber çalışıp işlerini kolektif bir şekilde kontrol etmeyi öğrenerek geliştirdikleri insan kapasitesine yapılan yatırımları ölçer, ne de bu türden kurumların organik gelişimini es geçmenin maliyetlerini önemser. Çünkü tam da kapitalist muhasebe koşulların ve kişilerin eş zamanlı değişimini, etkinliğin birleşik ürünlerini dikkate almadığı için, yukarıdan aşağıya alınan devlet kararları ve işyerinde yönetimsel otorite gibi hâkimiyeti açısından çıkarına olanlardan yana tavır alır. Böylesi durumların insan kapasitesinin gelişimine olan etkileri tahmin edilebilir.[9]

Ancak yeni devletin unsurları henüz gelişmediğinde, eski devletin özündeki eğilim sorunları tepeden çözmek olacaktır. Her türlü politik kararı şekillendirmek için açık seçik bir sosyalist muhasebe ve akıl kavramının gerekli olmasının nedeni tam da budur. Fikirler Savaşı, yeni sosyalist toplumun gelişmekte olan

hücreleri ve sosyalist insanların kapasitelerinin gelişimine yönelik politikaları benimseyerek kendi çöküşüne yardım eden eski devlet – bu üçü, yarış halinde yeniden üretim mücadelesini başarıya taşıyabilecek sosyalist düzenleme biçiminin bileşenleridir.

Kapitalizmden devraldığımız tüketim hastalığını ele alalım. Fikirler Savaşı yürütmeden bu örüntüye ideolojik olarak nasıl meydan okunabilir ki? Şeylerin birikimine değil zengin insanların gelişimine dayanan bir insani gelişim kavramında ısrarcı olmadan nasıl olabilir ki? Herkesin kendi potansiyelini tam olarak geliştirme hakkını bir sağduyu haline getirmek için mücadele etmeden nasıl olabilir? Peki, kapitalizmin üretim niteliğinin yabancılaştırıcı ve hiçleştirici sürecini sona erdirecek ve böylece tüketimciliğin maddi temellerini önemsizleştirecek işçi yönetimi ve yerel karar alma olmaksızın yapılabilir mi bu? Dağıtımın alternatif dayanağını, kamusal varlıkların gelişmesini besleyip onu denetleyecek yeni devlet kurumları olmaksızın bu örüntüye meydan okunabilir mi? Bu yeni dağıtım ilişkileri, eski devletin koruması ve desteği olmaksızın korunabilir mi?

Bu, yarış halinde bir yeniden üretim mücadelesidir. Sosyalizmin henüz kendi ayakları üzerinde duramadığı bu dönemde, kapitalizmin restorasyonunu (veya birleşik üreticilerin üretime sahip olmadığı üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasını) önlemek için sosyalist bir düzenleme biçimi hayati önemdedir. Çünkü tam da farklı organik sistemlere ait unsurlar bir arada varlık gösterdiği ve etkileştiği için, sistemsel uyumsuzluk sorun ardına sorun yaratacaktır – krizler kadar olanaklar da yaratacaktır. Temel mesele sorunların varlığı değil, bu sorunlara üretilecek yanıtların doğasına ne kadar şeyin bağlı olduğudur.

Örneğin sosyalizmi kurmaya çalışan bir toplum (ya artan talepten ya da azalan arzdan kaynaklanan) kısıt sorunuyla uğraşabilir mi? Sosyalizmin toplumsal mantığı ile kapitalizmin atomlaşmış birey mantığı arasında ciddi bir fark vardır (sosya-

list muhasebe ile kapitalist muhasebe arasındaki uçurumu yansıtan fark).[10] Toplumsal akılcılık, kıtlık durumlarında ürünlerin nasıl tasarruflu kullanılabileceğini ve ürün miktarı ve ulaşılırlığının nasıl geliştirilebileceğini bulmak için yerelliklerde ve işyerlerinde tartışma yapılmasını gereksinir. Böylece toplumsal akılcılık kolektif işçiyi, çözüm üretmek için düşünme ve eyleme sürecinde bir özneye dönüştürür.

Bireysel akla odaklanmak ise kıtlık sorununu iki şekilde çözer. Bir yandan söz konusu ürünün fiyatını yükselterek ve herkesi kişisel olarak akılcı bir karar almaya zorlayarak – örneğin kullanımını sınırlandırarak, onun yerine başka bir ürünü kullanıma sokarak veya var olan tüketim seviyesini korumak ya da arttırmak için ek geliri güvence altına alacak bir yol bularak. Diğer yandan bu piyasa mantığı, işçiler açısından daha fazla etkililiği ve üretimi teşvik etmek için daha fazla maddi teşvik kullanımını vurgular. Akılcılığın bu şekilde kavramlaştırılmasında genel olarak atomlaşmış bireyler kendi dışlarındaki fiyat belirlemelerine göre hareket ederler; komünal ihtiyaçlar ve komünal amaçlar çok da umurlarında değildir. Bu bireysel akılcılık, *toplumsal akılsızlıktır.*

Bu iki yaklaşımdan her biri elbette kıtlık sorununa yanıt üretmekten daha fazlasını yapar. Devrimci pratik sürecini hatırlayın – her etkinlik yalnızca koşulları değil aktörleri de değiştirir. Sonuçta her zaman birleşik ürünün ne olduğu sorusunu sormalıyız. Ne türden insanlar yaratılıyor? Bu örnekte yanıt ortadadır. Toplumsal akılcılığın gerekli çözümlerin doğası gereği komünal olduğu fikrini desteklemesine karşılık bireysel akılcılık eski toplum fikrini destekler – çözümlerin bireysel olduğu ve sorunları gerçek anlamda çözümlemenin yolunun kişisel olarak daha fazla para elde etmek olduğu.

Sermayenin ötesine geçen bir kavram olmadan, böyle bir yarış halinde yeniden üretim döneminde ortaya çıkan kaçınılmaz sorunlara üretilecek yanıtlar kapitalist mantığı yeniden üretecektir.

Sosyalist muhasebenin hesaplamalarıyla toplumsal akılcılık yeni toplumu kurmaya hazır insanlar yaratır – kapitalist muhasebeyle erişilemeyecek bir olumlu etki olduğu açık. Aksine bireysel akılcılık, kapitalist muhasebe yaklaşımına göre etkili olan, yanıtlar üretebilir; ama sosyalist muhasebe açısından elde edilen sonuç eksidir. Bireysel akılcılığa dayanan çözümler, sosyalist olmayan bir toplum üretmeye hazır insanlar yaratır – ve bu sosyalist bir düzenleme biçiminin önlemesi gereken şeydir.

SON OLARAK, PARTİ

Sosyalist bir düzenleme biçimi elbette gökten inmez. Fikirler Savaşı, yeni devletin ortaya çıkışı ve eski devletin izlediği yol rastlantısal değildir. Yeni toplum ekonomik, ahlaki ve düşünsel olarak eski toplumun izlerini taşıdığı için, bütün üreticilerin sosyalizme olan ihtiyacı eş zamanlı olarak kavrayacağı rastlantısal bir süreç asla olmayacaktır.

Çok açık bir şekilde, sosyalizm mücadelesinde bir liderlik ihtiyacı bulunuyor. Peki, insani gelişme ve insan eylemi arasındaki temel bağa dayanan bir süreç örmek için ne tür bir liderliğe ihtiyaç var? Yirmi birinci yüzyılda sosyalizmi kurmak için ne tür bir liderlik önemlidir?[11] Açık ki insanların kapasitelerini geliştirebileceği koşulları, "hem bireysel hem de kolektif olarak tam gelişimlerini garanti etmek" için gerekli katılım ve öncülük koşullarını yaratan bir liderlik olması gerekiyor.

Bunun bireysel bir liderin işi olamayacağı ortada. Kolektif işçiyi birleştirmek için toplum içinde etkin olan kolektif liderler gereklidir. Kolektif işçinin heterojenliğinden (ve çeşitli zayıflıklarından) ve sermayenin işçi sınıfını yenmek için farkları kullanıyor olmasından hareketle, *Kapital'in Ötesi* çalışmamın politik mesajlarına ilişkin yıllar önce ileri sürdüğüm gibi, kolektif işçi bölmelerine aracılık etmek, halk hareketlerinin birbirinden öğ-

renebileceği bir buluşma alanı yaratmak ve sermayeyi yenmede gerekli olan birliği sağlamak için politik bir araç gereklidir.[12] Bu noktayı somut bir şekilde ortaya koyan *Bugünden Kuralım*' da, Venezüella'daki güncel gelişmelere ilişkin şu tespitlerde bulunmuştum:

> Bolivarcı Devrim'in (hem içerideki hem de dışarıdaki) düşmanları göz önüne alındığında, işyerlerinde ve toplum içinde öncü demokrasi için mücadele edenleri bir araya getirecek politik bir araca ihtiyaç var. Şeffaflık (hem gerçek demokrasi hem de yozlaşmayla mücadelede zorunlu bir koşul) gibi ortak talepleri geliştirebilecek, bunları ifade edebilecek bir araç... Sınırlı gruplaşmalara değil bütün halk örgütlerine yaslanan ve işçi sınıfının bir bütün olarak çıkarlarını temsil eden bir araç...
>
> Devrimin sürmesini isteyenler arasındaki içsel çelişkiler -formel ve enformel sektörler arasındaki, sömürülenler ile dışlananlar, işçiler ve köylüler, kooperatifler ile devlet sektörleri arasındaki çelişkiler- mücadelede birlik isteğinden yola çıkan demokratik tartışma, ikna ve eğitim yoluyla değilse başka nasıl çözülebilir? Halk içindeki çelişkilerin halk ile düşmanları arasındaki çelişkiye dönüşmesini, devrimin (geçmişi için değil) geleceği için bir parti yaratmaktan başka hangi yollarla önleyebilirsiniz? Böylesi yeni türden bir sosyalizmi inşa etmek için ihtiyaç duyulan şey, devrimci bir demokrasi sürecini sürdürecek tabandan örgütlenmiş bir partidir.[13]

Peki, ne tür bir politik araç böyle bir süreci örebilir? Sadece farklı türde bir parti... Kendini toplumsal hareketlerden üstün ve yığınlarca üyenin disiplinin erdemlerini hataya düşmeyen merkezi komiteler tarafından alınan kararlara uyarak öğrendiği bir yer olarak gören bir partiden başka hiçbir şey, işçi sınıfının devrimci pratik yoluyla kendini geliştirmesini vurgulayan bir kuramla daha fazla çelişemezdi.[14]

Bunun aksine halk mücadelelerinin dönüştürücü etkisine odaklandığımızda, taban hareketlerine önceden tasarlanmış

planlarla inmektense, onlardan öğrenip bu anlayışı yaygınlaştırmanın esas mesele olduğunu görürüz. "Politik aracın rolü" diyor Marta Harnecker "yerini almak değil kolaylaştırmaktır. Halkın inisiyatifini ortadan kaldıran her türlü dikeycilik belirtisini ortadan kaldırmak için mücadele etmeliyiz çünkü katılım, tepeden emredilecek bir şey değildir."[15]

Dahası, hiyerarşik yapıların, kapitalizmi sona erdirmek için kendini mücadeleye adamış olanların yaratıcı enerjilerini ve heyecanlarını nasıl tükettiğini bilmek, bütün parti tabanlarının inisiyatifler alanına dönüştürülmesi gerekliliğine işaret eder. Birörnek katılım biçimlerinde ısrardansa, kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenmiş özerk kolektifler ve üye grupları mümkündür. Dikey iletilen emir ve bilgilerdense, düşünce ve deneyimlerin yatay olarak paylaşılması ve aktarılması... Sermayeye karşı asimetrik savaşımda tek bir yürüyüş hattındansa, genel bir hatta ilerleyen ve başlıca savaşımda ihtiyaç duyulan birliği kavrayan gerilla birimleri... Yaratıcı enerji başka nasıl yayılabilir ve sermayeyi yenebilecek insanları yaratacak olan devrimci pratik başka nasıl geliştirilebilir?

Yine de politik bir araçla tabandan örgütlenmiş hareketler arasındaki bu ilişkiyi bir düşünün. Kesinlikle hiyerarşik, dikeyci bir ilişki değildir. Politik bir aracın sağlayabileceği liderlik, sadece tabandan durmaksızın öğrenerek devrimci pratiği besler. Kısacası, politik araçla halk hareketleri arasında bir etkileşim süreci, diyalektik vardır. Tek başına politik araç, tepeden bir kontrol sürecine dönüşür; tek başına halk hareketi bütünlük kavramını geliştiremez -yani yerelciliği aşamaz. Kısacası bu ikisinin eklemlenmesi önemlidir- iki ayağı üzerinde durmanın bir başka örneği.

Deneyimlerden ders çıkarmamız gerekiyor. Hiyerarşinin ve aktarım organlarının yirminci yüzyılın sosyalist deneylerini biçimsizleştirmedeki rolünü herkes biliyor olsa gerek. Bu, yirmi

birinci yüzyılda tekrar edilmemesi gereken bir deneyimdir. *Bugünden Kuralım*' da ileri sürdüğüm gibi, Paris Komünü ışığında Marx'ın kendi görüşlerini değiştirme ihtiyacı duyduğu gibi biz de yirminci yüzyıl deneyleri ışığında sosyalizm üzerinde yeniden düşünmeliyiz:

> Yirminci yüzyıl sosyalizminin kararların yukarıdan aşağıya alındığı ve tüm inisiyatifin devlet görevlilerinin veya kendi kendini yeniden üreten öncü kadroların mülkü olduğu devletçi bir toplum olamayacağını görmeliyiz. Sosyalizm tam da insani gelişmeye odaklandığı için, demokratik, katılımcı ve öncü bir topluma olan ihtiyacı vurgular. Mutlak güce sahip bir devlet tarafından hükmedilen bir toplum, sosyalizmi yaratabilecek insanlar üretmez.[16]

DİĞER İKİ SENARYO

İnsanların hem toplumu hem de kendilerini dönüştürebileceği süreci kolaylaştıran bir siyasi araca duyulan ihtiyaç sadece "demokrasi savaşımının verildiği ama henüz kazanılmadığı durumla sınırlı değildir – işçileri temsil eden bir hükümetin seçildiği ancak henüz güçler dengesinin sermayeden yana olduğu bir durum örnek olarak verilebilir." Bu senaryonun bazı özelliklerini inceledik, son bölümde verilen üçüncü örnek. Ancak diğer bahsettiğimiz örnekler ne olacak?

İlk örneği ele alalım, " 'demokrasi savaşımı' kazanılmış (devrimci bir kopuş veya daha uzun bir süreçte) devlet erki sermayeden alınarak emekçi halkın eline geçmiştir." Sosyalizmin kuruluş süreci daha önce incelediğimiz örnekten hangi açılardan farklı olacaktır? Aslında, önceden ortaya konanların neredeyse hepsi bu durumda da yeniden üretilmesi gerekiyor. Neden? Şu basit gerekçe yüzünden, *kendi içinde devrimci bir kopuş, emekçi halkın elinde bulunan bir devlet yaratmakla aynı şey değildir.*

Devlet artık sermayenin hâkimiyetinde olmayabilir ama bu, birleşmiş üreticilerin elinde olduğu anlamına da gelmez. Aynı-

sı üretim araçları için de geçerlidir. Gerçekten de, birleşik üreticilerin yeni toplumlarının hücreleri olan işçi ve mahalle konseylerinin gelişmediği durumlarda, hem devleti hem de üretim araçlarını *değişik* bir sosyal ilişki denetimi altına alır.[17] Açıkçası, insani gelişime ve pratik ile özgül bir sosyalist düzenleme biçimi için verilen kavga arasındaki temel bağlantı üzerinde durmak bu durum için de hayati önem taşır.

"Demokrasi savaşımının zorlukla verildiği ve sermayenin hükümeti yönettiği durum" olan ikinci örnek için ne söylenebilir? İnsani gelişim için verilen kavganın, bir seçim kazanılıncaya kadar bekleyemeyeceği açıktır. Tersine, bu mücadele güç dengesinin değiştirilmesi için vazgeçilmezdir. Marx'ın da vurguladığı gibi, işçiler sadece verdikleri mücadele sayesinde kendilerini "ilgisiz, düşüncesi, üretimin iyi-kötü beslenmiş araçları"ndan başka kişiler olarak var edebilirler. Örneğin ücret mücadelesini bırakan işçiler "daha büyük bir hareketi başlatabilme ehliyetlerini kaybederler."[18]

Bir kez daha, önceden bahsettiğimiz gelişen sosyalist toplumun unsurlarına dönebiliriz. Sermaye var olan hükümeti hâlâ kontrol altında tutarken insani gelişimin örgütlenebileceği talepler şunları içerebilir (belirli bir sıra izlemiyor) :

1. İnsani gelişime için gerekli olan mal ve hizmetlerin üretiminin genişletilmesi amacıyla sermaye üzerindeki vergilerin artırılması
2. Asgari ücretlerin artırılarak herkesin uygarlıktan faydalanabilmesini garanti edecek asgari koşullarının sağlanması
3. Kurumların muhasebe kayıtlarının hükümet ve işçilerin denetimine açılması
4. İşçilerin sağlığa aykırı uygulamaları veto etmelerini sağlayacak sağlık ve iş güvenliği düzenlemelerinin getirilmesi
5. İşçilerin, eğitim yoluyla potansiyellerini geliştirmelerine ve yerel işlere katılmalarına olanak sağlayacak zamanın yaratılması için iş gününün kısaltılması

6. İşyerlerinin yerelliliklerdeki üretken etkinliklerinde doğal tahribatı ve sağlığa zararlı koşulları önlemek için topluluk kontrolü getirilmesi
7. Toplumun tüm üyelerinin "bireysel ve kolektif eksiksiz gelişmelerinin" garanti edilmesini sağlayacak demokratik, katılımcı ve öncü kurumların işyerleri ve mahallelerde hayata geçirilmesi
8. İnsani gelişme için gerekli olan ne varsa, toplumun üyeleri olarak herkesin kendi kapasitesi doğrultusunda bunlara erişiminin sağlanması için kamusal varlıkların genişletilmesi, metasızlaştırma
9. Sermayenin varlığını sürdürebilmesi için verili bir zamanda gerçekleştirmesi gereken asgari koşulların, "sosyalist koşulsallığın" belirlenmesi

Tüm bunlar hem koşulları hem de aktörleri değiştiren, böylece sosyalist toplumu inşa etme mücadelesi verebilecek bir kuvvetin oluşturulmasına yardımcı olacak kampanyaların parçaları olabilir. Ancak bunlar birbirinden ayrı ve bağımsız talepler olarak değerlendirilmemelidir – çünkü o zaman basit reformlardan öteye geçemezler. Onun yerine, bu sorunlar arasındaki bağlantılar çok iyi algılanmalıdır – hepsinin sosyalist toplumun birer boyutu olduğu, "işçinin kendisini geliştirme ihtiyacı" kavgasının değişik yanları olduğu algılanmalıdır.

İşte burada (bir önceki bölümde anlatılan) İnsanın Gelişimi için Bildirge özellikle yardımcı olabilir; ayrı gibi görünen bu taleplerin bütünlüğünü gösterir:

1. Kendi potansiyelini gerçekleştirmek için herkes, insanlığın toplumsal mirasından eşit olarak pay sahibi olma, toplumsal aklın ve toplumsal emeğin ürünlerinin faydalarından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir.
2. Herkes işyerinde ve toplumda demokrasi, katılım ve öncülük aracılığıyla tüm potansiyel ve kapasitesini geliştirebilme hakkına sahiptir. Bu süreç, söz konusu etkinliğin öznelerinin bu

olanaktan tam olarak yararlanabilmeleri için gereken sağlık ve eğitim koşullarına sahip olmalarını içerir.

3. Herkesin, insanlığın ve doğanın özenle yetişebileceği, yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı topluluklarda tüm potansiyelini geliştirebileceği bir toplumda yaşama hakkı vardır.

İnsanlığı ve doğayı katleden kapitalist sisteme karşı mücadelede bir alternatif tasarımına ihtiyaç duyuyoruz. Bu hayalin gerçek kılınabileceği o tek yolu iyi anlamalıyız. İnsani gelişme ve pratik arasındaki temel bağa odaklanmak, zengin insanlığın gelişimini hedefleyen iyi bir toplum tasarımı sunuyor. Ne de olsa bu, sosyalist alternatiftir, gerçek insani gelişmedir.

Kaynakça

Bettelheim, Charles. *Economic Calculation and Forms of Property: An Essay on the Transition between Capitalism and Socialism.* New York: Monthly Review Press, 1975.

Bromley, Daniel W., drl. *Making the Commons Work: Theory, Practice.* Policy. San Francisco: ICS Press, 1992.

Bruce, Iain. *The Real Venezuela: Making Socialism in the 21st Century.* Londra: Pluto Press, 2008.

Devine, Pat. *Democracy and Economic Planning: The Political Economy of a Self-Governing Society.* Boulder: Westview Press, 1988.

Freire, Paolo. *Pedagogy of the Oppressed.* New York: Continuum, 2006.

Harnecker, Marta. *Rebuilding the Left.* Londra: Zed Books, 2007.

Hegel, G.W.F. *The Phenomenology of Mind.* New York: Harper Torchbooks, 1967.

Horvat, Branko. *The Political Economy of Socialism.* Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1982.

Horvat, Branko. *Towards a Theory of Planned Economy.* Belgrad: Yugoslav Institute of Economic Research, 1964.

Lange, Oscar. *On the Economic Theory of Socialism.* drl. Benjamin Lippincott. New York: McGraw Hill, 1964.

Lebowitz, Michael A. "Building on Defects: Theses on the Misinterpretation of Marx's Gotha Critique." *Science and Society* (Ekim 2007).

_____. "Contradictions in the 'Lower Phase' of Communist Society." *Socialism in the World 59* (Belgrad, 1987).

_____. "El pueblo y la propriedad en la construccion del comunismo." *Marx Ahora: Revista Internacional 16* (Havana, 2003).

_____. "Kornai and the Vanguard Mode of Production." *Cambridge Journal of Economics 24/3* (Mayıs 2000).

_____. "La acumulacion originaria de relaciones comunistas." *Marx Ahora: Revista Internacional 11* (Havana, 2001).

_____. "New Wings for Socialism." *Monthly Review* (Nisan 2007).

_____. "The Capitalist Workday, the Socialist Workday." *MRZine* (Nisan 2008).

_____. "The Politics of Assumption, the Assumption of Politics." *Historical Materialism 14/2* (Haziran 2006).

_____. "The Politics of Beyond CAPITAL." *Historical Materialism 14/4* (2006).

_____. "The Socialist Fetter Considered." Paper presented to the Union of Radical Political Economists at ASSA in New Orleans, Ocak 1992.

_____. "The Socialist Fetter: A Cautionary Tale." *The Socialist Register 1991*, drl. Ralph Miliband and Leo Panitch. Londra: Merlin, 1991.

_____. "Trapped Inside a Box? Five Questions for Ben Fine." *Historical Materialism 18/1* (2010).

_____. *Beyond CAPITAL: Marx's Political Economy of the Working Class.* 2. bas. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

_____. *Build It Now: Socialism for the Twenty-first Century.* New York: Monthly Review Press, 2006.

_____. *Following Marx: Method, Critique and Crisis.* Leiden: Brill, 2009.

Lenin, V. I. The Right of Nations to Self-Determination, Lenin: *Selected Works.* Cilt 1. Moskova: Progress Publishers, 1967.

_____. *The State and Revolution.* Pekin: Foreign Languages Press, 1965.

Lipietz, Alain. "Reflections on a Tale: The Marxist Foundations of the Concepts of Regulation and Accumulation". *Studies in Political Economy 26* (Summer 1988).

_____. *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism.* Londra: Verso, 1987.

Marx, Karl ve Friederich Engels. *Collected Works.* Cilt 30. New York: International Publishers.

_____. The Communist Manifesto. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 6. New York: International Publishers, 1976.

_____. The German Ideology. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 5. New York: International Publishers, 1976.

Marx, Karl. "Comments on James Mill." Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 3. New York: International Publishers, 1975.

_____. "First Outline of The Civil War in France." Marx ve Engels, *On the Paris Commune.* Moskova: Progress Publishers, 1971.

_____. "Inaugural Address of the Working Men's International Association." Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 20. New York: International Publishers, 1985.

_____. "Instructions to the Delegates of the Provisional General Council. The Different Questions." *Minutes of the General Council of the First International, 1864–66.* Moskova: Foreign Languages Publishing House, n.d.

_____. "On the Jewish Question." Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 3. New York: International Publishers, 1975.

_____. "Theses on Feuerbach." Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 6. New York: International Publishers, 1976.

_____. *Capital.* Cilt 1. New York: Vintage Books, 1977.

_____. *Capital.* Cilt 3. New York: Vintage Books, 1981.

_____. Critique of the Gotha Programme. Marx ve Engels, *Selected Works.* Cilt 2. Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1962.

_____. Economic and Philosophical Manuscripts of 1844. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 3. New York: International Publishers, 1975.

_____. Economic Manuscript of 1861–63 Conclusion. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 34. New York: International Publishers, 1994.

_____. Economic Manuscript of 1861–63. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 30. New York: International Publishers, 1988.

_____. *Grundrisse.* New York: Vintage Books, 1973.

_____. The Civil War in France. Marx ve Engels, *On the Paris Commune.* Moskova: Progress Publishers, 1971.

_____. The Poverty of Philosophy. Marx ve Engels, *Collected Works.* Cilt 6. New York: International Publishers, 1976.

_____. *Theories of Surplus Value.* Cilt 3. Moskova: Progress Publishers, 1971.

Mészáros, István. *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition.* New York: Monthly Review Press, 1994.

_____. *The Challenge and Burden of Historical Time: Socialism in the Twenty-first Century.* New York: Monthly Review Press, 2008.

Ostrom, Elinor. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Preobrazhensky, Evgeny. *The New Economics.* Oxford: Clarendon Press, 1965.

Sen, Amartya. *Inequality Reexamined.* Cambridge: Harvard University Press, 1992.

Sève, Lucien. *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality.* Sussex: Harvester Press, 1978.

Shanin, Teodor. *Late Marx and the Russian Road: Marx and "The Peripheries of Capitalism."* New York: Monthly Review Press, 1983.

Smith, Adam. *The Wealth of Nations.* New York: Modern Library, 1937.

Soviet Constitution of 1936. Available at http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons0 1.html.

Tablada, Carlos. *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism.* Sydney: Pathfinder, 1989.

Tito, Jose. Broz. "Factories to the Workers." *Socialist Thought and Practice 15/6* (Belgrad, Haziran 1975).

NOTLAR

GİRİŞ

1. Michael A. Lebowitz, *Build It Now: Socialism for the Twenty-First Century* (New York: Monthly Review Press, 2006), 53-60 [*Bugünden Kuralım: 21. Yüzyıl İçin Sosyalizm*, çev. Pelin Üçer, İbrahim Akbulut, İstanbul: Yordam Kitap, 2008]
2. Karl Marx, *Grundrisse* (New York: Vintage Books, 1973), 488, 541,708. [*Grundrisse 1 ve 2: Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri*, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1999]
3. Bolivarcı Anayasa ile ilgili referanslar için bakınız: Lebowitz, *Build It Now*, 72, 89-90.
4. Karl Marx and Friedrick Engels, *Collected Works*, cilt 30 (New York: International Publishers), 190-92.
5. Karl Marx, *Capital*, cilt 3 (New York: Vintage Books, 1981), 367. [*Kapital, 3. Cilt*, çev. Alaattin Bilgin, Ankara: Sol Yayınları, 1997]
6. Karl Marx, *The Poverty of Philosophy*, Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 6 içinde (New York: International Publishers, 1976), 167; [*Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 1999] ve Marx, *Grundrisse*, 278.
7. Karl Marx, *Capital*, cilt 1 (New York: Vintage Books, 1977), 718, 716. [*Kapital, 1. Cilt*, çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011]
8. A.g.e., 724.
9. A.g.e., 935.
10. Kapitalizmde üretimin yabancılaştırması ile ilgili bakınız Bölüm 2.
11. Marx, *Capital*, cilt I, 899.
12. Michael A. Lebowitz, *Beyond CAPITAL: Marx's Political Economy of the Working Class*, 2. bas. (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 177. [*Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı*, çev. Arif Geniş, Ankara: Phoenix Yayınları, 2006]
13. Marx, *Grundrisse*, 158.

14. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 203, 209.
15. Karl Marx, "*First Outline of the Civil War in France*," Karl Marx and Friedrich Engels, *On the Paris Commune* içinde (Moskova: Progress Publishers, 1971), 149-50, 154 [*Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1991]; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 193-95.
16. Lebowitz, *Build It Now*, 109.
17. A.g.e., 90-92.
18. A.g.e., 100. *Alo Başkan* kayıtlarına internet üzerinden ulaşılabilir.
19. István Mészáros, *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition* (New York: Monthly Review Press, 1994), 750-51, 757-60.
20. Lebowitz, *Build It Now*, 108-9.
21. Michael A. Lebowitz, "New Wings for Socialism," *Monthly Review*, Nisan 2007.
22. Mészáros, *Beyond Capital*, 823.
23. A.g.e., 833-84, 845.
24. Lebowitz, *Build It Now*, 67, 68.

1. BÖLÜM: İNSANLARIN ZENGİNLİĞİ

1. Marx, *Capital*, cilt 1, 753, 756-77.
2. A.g.e., cilt 1, 443.
3. Marx, *Grundrisse*, 528.
4. A.g.e., 528.
5. Adam Smith, *Wealth of Nations* (New York: Modern Library, 1937), 13 [*Ulusların Zenginliği*, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997]; Marx, *Economic Manuscript of 1861-63*, Karl Marx and Friedrich Engels, *Collected Works*, cilt 30 içinde (New York: International Publishers, 1988), 255, 277.
6. Marx, *Grundrisse*, 585; Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 5 içinde (New York: International Publishers, 1976), 48. [*Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1992]
7. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 85.
8. Marx, *Economic Manuscript of 1861-63*, cilt 30, 260.
9. Marx, *Grundrisse*, 694, 704-6; Marx, *Capital*, cilt 3, 175.

10. Marx, *Grundrisse*, 700, 704, 706.
11. Marx ve Engels, *The German Ideology*, 47-48.
12. Marx, *Grundrisse*, 585.
13. Marx, *Capital*, cilt 1, 757.
14. Marx, *Grundrisse*, 694; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 156-57.
15. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 45.
16. Kapitalistin kişisel yaklaşımına karşıt olarak sermayenin bütünsel olarak yeniden üretilmesi için gerekli koşullar arasındaki yaklaşım için bakınız "The Fallacy of Everyday Notions," Michael A. Lebowitz, *Following Marx: Method, Critique and Crisis* (Leiden: Brill, 2009), bölüm 1 içinde.
17. Marx, *Capital*, cilt 1, 680; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 172-75.
18. Sermayenin işçiler arasındaki ayrımı artırmaya yönelik eğilimi ile ilgili tartışma için bakınız, Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 101-19, 216; ve Michael A. Lebowitz, "The Politics of Assumption, the Assumption of Politics," *Historical Materialism*, 14/2 (Haziran 2006), gözden geçirilmiş hali için bakınız: Lebowitz, *Following Marx*, bölüm 19.
19. Karl Marx, *Economic Manuscript of 1861-63 (Conclusion)*, Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 34 (New York: International Publishers, 1994), 32-33 içinde.
20. Marx, *Capital*, cilt 1, 899.
21. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, özellikle de 5, 7 ve 8. Bölümler
22. Pat Devine, *Democracy and Economic Planning: The Political Economy of a Self-Governing Society* (Boulder: Westview Press, 1988).
23. Charles Bettelheim, *Economic Calculation and Forms of Property: An Essay on the Transition between Capitalism and Socialism* (New York: Monthly Review Press, 1975), 111.
24. Bu sorun Michael A. Lebowitz, "People and Property in the Building of Communism," adlı eserde ele alınmıştır. Eser, "The Work of Karl Marx and the Challenges of the 21st Century," adıyla Havana'da yapılan konferansta 5-8 Mayıs 2003 tarihinde sunulmuş ve "El pueblo y la propriedad en la construccion del comunismo," *Marx Ahora: RevistaInternacional* 16 (Havana, 2003) adıyla basılınıştır.
25. Marx, *Grundrisse*, 287.
26. Karl Marx, *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*, Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 3 içinde (New York: International Publishers, 1975), 302, 304. [*1844 Elyazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2009]

27. Marx, *Grundrisse*, 488.
28. A.g.e., 409.
29. A.g.e., 711.
30. A.g.e., 527, 708.
31. A.g.e., 325.
32. Marx, *Capital*, cilt 1, 772.
33. Marx, *Grundrisse*, 488, 541, 708.
34. Karl Marx, *Critique of the Gotha Programme*, Marx ve Engels, *Selected Works*, cilt 2 içinde (Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1962), 24. [*Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, 1989]

2. BÖLÜM: İNSANLARIN ÜRETİMİ

1. Amartya Sen, *Inequality Reexamined* (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 40.
2. Paolo Freire, *Pedagogy of the Oppressed* (New York: Continuum, 2006), 72.
3. A.g.e., 84, 86.
4. Karl Marx, "Theses on Feuerbach," Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 6 (New York: International Publishers, 1976) içinde. ["Feuerbach Üzerine Tezler" Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi* içinde]
5. Lucien Sève, *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality* (Sussex: Harvester Press, 1978), 304, 313.
6. Marx, *Grundrisse*, 90-91, 287; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 66-72.
7. Marx, *Capital*, cilt 1, 772, 375.
8. Marx, *Grundrisse*, 712.
9. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 178-81.
10. A.g.e., 180-83.
11. Marx, *Grundrisse*, 494.
12. Marx, *Capital*, cilt 1, 283.
13. Marx, *Grundrisse*, 325.
14. A.g.e., 410.
15. Marx, *Capital*, cilt 1, 447, 618.
16. A.g.e., 739.
17. Marx, *Grundrisse*, 325, 409-10, 415-16.
18. Marx, *Capital*, cilt 3, 367.

19. A.g.e., 178-79.
20. Marx, *Capital*, cilt 1, 450; Marx, *Grundrisse*, 453, 307.
21. Marx, *Grundrisse*, 694; Marx, *Capital*, cilt 1, 1053-54, 1058.
22. Marx, *Grundrisse*, 488.
23. Marx, *Capital*, cilt 1, 482-84, 548, 607-8, 614.
24. A.g.e., 548, 643, 799.
25. Marx, *Grundrisse*, 488.
26. Marx, *Capital*, cilt 1, 899.
27. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 181-84.
28. Marx, *Grundrisse*, 158.
29. Marx, *Capital*, cilt 1, 125.
30. A.g.e., 772.
31. A.g.e., 425.
32. A.g.e., 617-18.
33. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 24.
34. Marx, *Capital*, cilt 1, 619.
35. A.g.e., 643.
36. A.g.e., 614.
37. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 24.
38. Mészáros, *Beyond Capital*, 817, 822.
39. Marx, *Capital*, cilt 1, 450, 173.
40. Marx, *Capital*, cilt 3, 178-79.
41. Marx, *Capital*, cilt 1, 173, 450, 482; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 193-96.
42. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 196.
43. A.g.e., 201; ayrıca *Beyond CAPITAL* içindeki "One-Sided Marxism," adlı Bölüm 7'de "üretici olmayan emek" gibi tek taraflı kavramlara dair tartışmalar bulunmaktadır.
44. A.g.e., 200-202.
45. Lebowitz, *Build It Now*, 66.
46. Marx, *Capital*, cilt 1, 447.
47. Marx, "Inaugural Address of the Working Men's International Association," Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 20 içinde (New York: International Publishers, 1985), 10-111; Lebowitz, , *Beyond CAPITAL*, bölüm 5.
48. Marx, "Inaugural Address," 11; Marx, *Capital*, cilt 3, 511-12; Marx, *Theories of Surplus Value*, cilt 3 (Moskova: Progress Publishers, 1971), 497.
49. Marx, *Capital*, cilt 3, 571.

50. Marx, *Capital*, cilt I , 171.
51. Bu elbette çok kısa ve yetersiz bir nitelemedir. Sovyetler Birliği ve "Reel Sosyalizm" hazırlanmakta olan "Studies in the Development of Socialism." adlı eserde işlenmektedir.
52. Jose. Broz Tito, "Factories to the Workers," *Socialist Thought and Practice* 15/6 (Belgrade, Haziran 1975): 16.

3. BÖLÜM: DAYANIŞMACI TOPLUM

1. Adam Smith, *Wealth of Nations*, 14.
2. Karl Marx, "On the Jewish Question," Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 3 içinde (New York: International Publishers, 1975), 162-64. [*Yahudi Sorunu*, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Ankara: Sol Yayınları, 1997]
3. Karl Marx, "Comments on James Mill," in A.g.e., 217.
4. A.g.e., 225-26.
5. A.g.e., 225, 228.
6. A.g.e., 227.
7. Marx, *Grundrisse*, 156-58.
8. A.g.e., 158, 171-72.
9. Marx, *Capital*, cilt 3, 571; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 88-89, 215.
10. Karl Marx, "Instructions to the Delegates of the Provisional General Council. The Different Questions," *Minutes of the General Council of the First International, 1864-66* (Moskova: Foreign Languages Publishing House, n.d.), 346 içinde
11. Karl Marx, *The Civil War in France*, Marx ve Engels, *On the Paris Commune* (Moskova: Progress Publishers, 1971), 76 içinde
12. Marx, *Capital*, cilt 1, 171, vurgular bana aittir
13. A.g.e., 173.
14. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 23-4.
15. Michael A. Lebowitz, "Contradictions in the 'Lower Phase' of Communist Society," *Socialism in the World* 59 (Belgrade, 1987); ve Michael A. Lebowitz, "La acumulacion originaria de relaciones comunistas," *Marx Ahora: Revista Internacional* 11 (Havana, 2001) adlı eserlerdeki tartışmalara bakınız.
16. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 23, 25.
17. A.g.e., 23-24.
18. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, 241.

19. Marx ve Engels, *The German Ideology*, 537-38.
20. Lebowitz, *Build It Now*, bölüm 6.
21. Jose. Broz Tito, "Factories to the Workers," *Socialist Thought and Practice* 15/6 (Belgrade, Haziran 1975): 4, 12-13.
22. Carlos Tablada, *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism* (Sydney, Aus.: Pathfinder, 1989), 111-12.
23. Üretim araçlarına farklı ulaşma seviyeleri hakkındaki tartışmalar için bakınız, Michael A. Lebowitz, "El Pueblo y la propiedad en la construccion del comunismo," *Marx Ahora* 16 (Havana, 2003). Yugoslavya deneyimi, Lebowitz, *Studies in the Development of Socialism* (yazım aşamasında) adlı eserde daha detaylı incelenmiştir.
24. Branko Horvat, *The Political Economy of Socialism* (Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, 1982), 238.
25. Tablada, *Che Guevara*, 92.
26. Marx, "On the Jewish Question," 154.
27. A.g.e., 162-63.
28. "Eğer sen mutluysan, ben de mutluyum" neoklasik ekonomistler tarafından karşılıklı bağımlılık fayda işlevleri için örnek bir durum olarak adlandırılsa da, teorik çalışmalarda çok az yer bulur. Örneğin, eğer seni mutlu görmekten (ve hatta mutlu etmekten) fayda sağlarsam ve diğerlerini mutsuz görmekten (yaralı veya aç) zarar görürsem, bu davranış kapitalist bir toplum için anormal ve mantıksız bir davranış olur – benzer şekilde başkalarını düşünmek ve sevgi de marjinalleşmiştir.
29. Marx, "Comments on James Mill," 227-28.
30. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, 296, 298.
31. A.g.e., 302.
32. Marx ve Engels, *The German Ideology*, 255, 292.
33. Marx, *Grundrisse*, 172.
34. A.g.e., 171-72.
35. A.g.e., 158, 171.
36. A.g.e., 172.
37. A.g.e., 158-59.
38. Mészáros, *Beyond Capital*, 751.
39. A.g.e., 758-59.
40. Lebowitz, *Build It Now*, 108.
41. Mészáros, *Beyond Capital*, 817.
42. Marx, *Grundrisse*, 158, 162.

4. BÖLÜM: ORGANİK SİSTEMİN KENDİSİ VE OLUŞUMU

1. Marx, *Grundrisse*, 99-100; *The Poverty of Philosophy*, 167.
2. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 52-4.
3. Marx, *Grundrisse*, 278.
4. A.g.e.
5. A.g.e., 459.
6. A.g.e., 460.
7. A.g.e., 460-61.
8. A.g.e., 460.
9. Marx, *The Poverty of Philosophy*, 167.
10. Hegel'in, "Gerçek, bütünlüktür." dediği bilinmektedir. Ancak şöyle *devam ettiğini* de belirtmek önemlidir: "Ancak bütünlük, kendi gelişim süreci içinde bütünlüğüne ulaşan sade bir gerçek doğallıktır." G.W.F. Hegel, *The Phenomenology of Mind* (New York: Harper Torchbooks, 1967), 75-76, 81.
11. Marx, *Grundrisse*, 278.
12. Daha önce de belirtildiği gibi Marx kapitalizmin özellikleri ile "sermayenin tarih öncesi dönemini oluşturan" "ilkel birikim" arasındaki farklılıkları birbirinden ayırmıştır. Marx, *Capital*, cilt 1, 875.
13. A.g.e., 899.
14. Marx, *Grundrisse*, 853, 859.
15. Marx, *Capital*, cilt 1, 900.
16. A.g.e., 899, 935. Başka bir yerde de ileri sürdüğüm gibi, sermayenin işçilerin direncini piyasa gibi bir anda ortaya çıkan süreçlerle yenebilme yeteneği, Marx'ın belirttiği gibi mutlak değildir; tersine sermaye işçilerin birleşme yeteneğini engelleyebilmek için sürekli olarak bilinçli bir şekilde onları bölmek ve birbirlerinden ayırmak zorundadır. Bakınız Michael A. Lebowitz, "The Politics of Assumption, the Assumption of Politics"; ve Lebowitz, "Trapped Inside a Box? Five Questions for Ben Fine," *Historical Materialism* 18/1 (2010).
17. Marx, *Grundrisse*, 694, 699.
18. Marx, *Capital*, cilt 1, 382.
19. A.g.e., 899.
20. A.g.e., 911, 900.
21. A.g.e., 935-96.
22. Karl Marx, *Economic Manuscript of 1861-63*, Marx ve Engels, *Collected Works*, cilt 30 (New York: International Publishers, 1988) içinde, 116; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 124-30.

23. Marx, *Capital*, cilt 1, 716, 718.
24. A.g.e., 771.
25. A.g.e., 931.
26. A.g.e., 927-28.
27. A.g.e., 874, 1083.
28. Böylesi bir birleşime içkin olan sorunlara ilişkin Preobrazhensky'nin verdiği örnek, gelişen tarımsal üretim örneğinde tüketici ürünleri sektörünün (2. Departman) genişlemesi ile üretim araçları üreten sektörün (1. Departman) genişlemesi arasında çatışma yaratan eğilimler, meta üretimi mantığı ile "ilkel sosyalist birikim" mantığı arasındaki etkileşimdir. Evgeny Preobrazhensky, *The New Economics* (Oxford: Clarendon Press, 1965), 176-77. Preobrazhensky'nin üretim ilişkilerinin ileri kollarının oluşumu çerçevesindeki görüşlerinin incelenmesi için bakınız, Lebowitz, *Studies in the Development of Socialism.*
29. Marx, *Capital*, cilt 1, 899, 904, 905.
30. New Orleans'da 1992 yılı Ocak ayında yapılan ASSA Radikal Siyasal Ekonomistler Birliğine sunduğum "Sosyalist Pranga" adlı eserde, Düzenleme Okulunun terminolojisinin kullanılmasının onların belirli iddialarıyla olmasa da, toplumsal kurallara atfettikleri öneme onay vermek anlamına geleceğini belirtmiştim. Ayrıca bakınız Alain Lipietz, *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism* (Londra: Verso, 1987), 33; Alain Lipietz, "Reflections on a Tale: The Marxist Foundations of the Concepts of Regulation and Accumulation," *Studies in Political Economy* 26 (Summer 1988): 18-19.
31. Marx, *Capital*, cilt 1, 382, 899.
32. A.g.e., 937. See also bölüm 33 in cilt 1.
33. A.g.e., 935-37. Bakınız Michael A. Lebowitz, "The Socialist Fetter: A Cautionary Tale," *The Socialist Register 1991*, drl. Ralph Miliband and Leo Panitch (Londra: Merlin, 1991) içindeki tartışmalar.
34. Marx, *Grundrisse*, 278.
35. Teodor Shanin, *Late Marx and the Russian Road: Marx and "The Peripheries of Capitalism"* (New York: Monthly Review Press, 1983), 49, 135-36.
36. A.g.e., 62, 104-5.
37. A.g.e., 101, 114, 117.

5. BÖLÜM: SOSYALİST GEÇİŞ KAVRAMI

1. Bakınız http://www.departments.bucknell.edu/russian/const/36cons01.html.
2. V. I. Lenin, *The State and Revolution* (Peking: Foreign Languages Press, 1965), 112, 116.
3. A.g.e., 114-15. Lenin kendisini insanların alıştığı şeylere, insanların ve geleneklerin niteliğinde yaşanan değişikliklere değinerek sadece ekonomik konularla sınırlamamıştır, ancak dayanak noktası her zaman üretici güçlerin gelişimi olmuştur.
4. Marx, *Grundrisse*, 278. Vurgular bana aittir.
5. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 23-24.
6. Bakınız Michael A. Lebowitz, "Building on Defects: Theses on the Misinterpretation of Marx's Gotha Critique," *Science and Society* (Ekim 2007). Bu tartışmanın ilk olarak 3rd International Conference on the Work of Karl Marx and the Challenges of the 21st Century in Havana, Cuba, 3-6 Mayıs 2006'da sunulmuştur.
7. Konuyla ilgili daha önceki referansları hatırlayın, Michael A. Lebowitz, "La acumulacion originaria de relaciones comunistas" ve "El Pueblo y la propiedad en la construccion del comunismo."
8. Marx, *Capital*, cilt 1, 171.
9. Lenin, *State and Revolution*, 95, 117. [*Devlet ve İhtilal*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1989]
10. Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, 296-97, 306, 341-42; Marx to Ludwig Feuerbach, 11 Ağustos 1844, Marx ve Engels, *Collected Works* (1975), 354 içinde. Yeri gelmişken, bana göre sosyalist toplumu inşa etmek için mutlak bir inancı temsil eden onurlu bir geleneğin parçası olarak, kişisel olarak kendimi bir komünist olarak tanımlamaya erinmediğimi belirteyim. Bu gelenek, kapitalizmin ne olduğuna ve insanlığı nasıl yok ettiğine ilişkin kavrayışını asla bir kenara koymaz.
11. Bakınız tartışmalar; Bölüm 11, "From Capital to the Collective Worker,"
12. Marx, "First Outline of *The Civil War in France*," 157.
13. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, bölüm 5.
14. A.g.e., 90-92, 96-98.
15. Marx ve Engels, *The Communist Manifesto*, Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 6. New York: International Publishers, 1976, 504 içinde .
16. Michael A. Lebowitz, "Kornai and the Vanguard Mode of Production," *Cambridge Journal of Economics* 24/3 (Mayıs 2000), içinde. Devleti elinde tutan

öncü bir partinin "üretim mülkiyetini eline aldığı" bir alternatif ortaya koydum. Bu örnekte, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan birleşik üreticilerden ziyade, "öncü üretim ilişkileri" hüküm sürer ve "özgül bir öncü üretim biçimi" ortaya çıkar. Devam eden çalışmam *Studies in the Development of Socialism*' de bu fenomen "Reel Sosyalizm" tartışmasında enine boyuna ele alınmaktadır.

17. Marx, "First Outline of *The Civil War in France*," 68-69; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 193-96.
18. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 189-96.
19. Marx, *The Civil War in France*, 75.
20. Karl Marx, "First Outline of *The Civil War in France*," in Marx ve Engels, *On the Paris Commune*, 152-53.
21. Marx: *The Civil War in France*, 72-73; Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 193, 195.
22. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 32.
23. Marx, "First Outline of *The Civil War in France*," 152-54.
24. Marx, *Grundrisse*, 694, 699.
25. Marx, *Capital*, cilt 1, 799.
26. A.g.e., 899.
27. Lebowitz, "The Socialist Fetter Considered"; ve *Studies in the Development of Socialism* (hazırlanıyor) içinde.
28. Lebowitz, "The Socialist Fetter Considered." Sosyalist düzenleme biçimi üzerine daha somut bir tartışma için bu kitabın 7. bölümüne bakın.
29. Lebowitz, "The Socialist Fetter: A Cautionary Tale," 367; ve *Studies in the Development of Socialism* (hazırlanıyor) içinde.
30. Tablada, *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism*, 92.
31. Branko Horvat, kimi açık savlarında, katılım oranında bölüşüm yoluyla üretici güçlerin gelişmesinin sonuçta artan bir gelire ve azalan bir marjinal gelir faydasına neden olacağını, böylece de ihtiyaca göre dağıtım ilkesinin temelini oluşturacağını ileri sürmüştür. Elbette bunun altında yatan varsayım, yabancılaşmış tüketim ihtiyaçlarının yabancılaşmış üretimle orantılı olarak gelişmediğidir. Bakınız: Branko Horvat, *Towards a Theory of Planned Economy* (Beograd:Yugoslav Institute of Economic Research, 1964), 132-33.
32. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 23-24.

6. BÖLÜM: SOSYALİZME DOĞRU YOL AÇMAK

1. Lenin, *The Right of Nations to Self-Determination, Lenin: Selected Works*, cilt 1 (Moskova: Foreign Languages Publishing), 556 içinde. [*Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 1989]
2. Marx, *The Poverty of Philosophy*, 167.
3. Marx ve Engels, *The German Ideology*, 53.
4. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, bölüm 10.
5. Bunu "kısmî" bildirge olarak adlandırdım çünkü başlangıç noktası kapitalist üretim ilişkileridir ve bunlara bir alternatifi göz önüne alır. Bu nedenle, ataerkil toplum, kast toplumu ve ırkçılık gibi alt üst olmuş insani gelişimler hakkında örtük görüşler dışında fazla bir şey söylemez.
6. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 95-8, 89.
7. Lebowitz, *Build It Now*, 37-40.
8. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 43.
9. Lebowitz, *Build It Now*, 66.
10. Verimli bir vergilendirme için muhasebe kayıtlarının işçilere açılması çok önemlidir. 11. Michael A. Lebowitz, "The Capitalist Workday, the Socialist Workday," *MRZine*, Nisan 2008.
11. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 220.
12. Lebowitz, *Build It Now*, 39.
13. Marx ve Engels, *The Communist Manifesto*, 504.
14. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 192.
15. Oscar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, drl. Benjamin Lippincott (New York: McGraw-Hill, 1964), 123.
16. Marx ve Engels, *The Communist Manifesto*, 504.
17. Bunun devlet erkini sermayenin elinden almadan mümkün olabileceğini düşünenlere insan gülmeden edemiyor.
18. Ché'nin (3. Bölümde geçen) Yugoslav özyönetiminin "fiyatlar ve kalite üzerine rakipleriyle şiddetli bir mücadele halinde olduğu"na ilişkin gözlemini hatırlayın. Her bir kolektif üye bazında gelirin azamiye çıkarılması hedef olduğunda, bu beklenen bir sonuçtur.
19. Kullanım değeri, ancak ihtiyaç duyulduğu yere, yani doğru yere taşındığında bir kullanım değeridir.
20. Mészáros, *Beyond Capital*, 835.
21. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, 23-24.
22. Örnek olarak bakınız: Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution*

of Institutions for Collective Action (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); ve Daniel W. Bromley, drl., *Making the Commons Work: Theory, Practice, Policy* (San Francisco: ICS Press, 1992).

23. Ostrom, *Governing the Commons*, 88.

7. BÖLÜM: SOSYALİST BİR DÜZENLEME BİÇİMİ OLUŞTURMAK

1. Iain Bruce bu genel soruyu Venezüella üzerine muhteşem kitabı *The Real Venezuela: Making Socialism in the 21st Century*(Londra: Pluto Press, 2008)'nda ele almıştır: "Bir dizi yeni toplumsal çıkarı savunan yeni devlet yapılarının, eski sınıf çıkarlarını savunan devletle beraber hatta onun içinde tasarlamak mümkün müdür?" (183).
2. István Mészáros, *The Challenge and Burden of Historical Time: Socialism in the Twenty-first Century* (New York: Monthly Review Press, 2008), 813-14.
3. Mészáros, *Beyond Capital*, 816-19.
4. Mészáros, *The Challenge and Burden of Historical Time*, 48, 55-59.
5. A.g.e., 344.
6. A.g.e., 59, 47.
7. Mészáros, *Beyond Capital*, 817.
8. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 124-36. Bize boş zaman sağlaması için zorunlu çalışmanın azaltılmasına yapılan vurgu, kapitalizm koşullarından doğan bir taleptir, kapitalizm koşullarında iş gününün korkunçluğuna odaklandığı için kapitalizm tarafından hastalıklı hale getirilmiştir. Mészáros ve diğerlerinin aksine, bireyin eksiksiz gelişim zamanı insanlar tarafından yaratıcı şekilde kullanılabilecek "harcanabilir zaman", "boş zaman" olarak algılanmamalı, aksine *doğrudan sosyal zaman* olarak algılanmalıdır. Kısacası, odak noktası zorunlu emeğin azaltılması değil onun *dönüştürülmesinde* olmalıdır: "eğitim, özyönetim, ve içi ve topluluk içindeki işler için günlük zamanı" içeren yeni bir sosyalist zorunlu emek tanımı. (Michael A. Lebowitz, "The CapitalistWorkday, the Socialist Workday," *MRZine*, Nisan 2008). Marx'ın teyit ettiği gibi kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla, zorunlu emek zamanı "günün daha fazlasını kapsayacak şekilde genişleyecektir." Marx, *Capital*, cilt 1, 667.
9. Kimi uğraklarda çıkara uygun etkinliklerin zorunluluğu açıktır. Bunların maliyeti (özellikle de aciliyetlerin ötesine geçtiğinde) kabul edilmeli ve maliyetler üzerine açık tartışmalar her zaman yapılmalıdır.
10. Bu tartışma "Building UponDefects: Theses on the Misinterpretation of

Marx's Gotha Critique,"at the 3rd International Conference on the Work of Karl Marx and the Challenges of the 21st Century, in Havana, Cuba, 3-6 Mayıs 2006 sunumundan ve daha sonra *Science & Society* (Ekim 2007)'de yayınlanan yazımdan yola çıkmaktadır

11. Bu bölümdeki tartışma doğrudan "The Politics of *Beyond CAPITAL*," Michael A. Lebowitz, *Historical Materialism* 14/4 (2006)" kitabının "Organisational Implications," bölümünden (177-80) gelmektedir. *Beyond CAPITAL* in *Historical Materialism* 14/2 (2006) üzerine sempozyum, kitabın Türkçe baskısının sonsözünde yer almaktadır.
12. Lebowitz, "The Politics of *Beyond CAPITAL*," 177-78.
13. Lebowitz, *Build It Now*, chapter 7, "The Revolution of Radica Needs: Behind the Bolivarian Choice of a Socialist Path." Marta Harnecker'in "birbirinden farklı bütün özgürleştirici toplumsal pratikleri eşgüdümleyecek bir organ" tartışması için Harnecker, *Rebuilding the Left* (Londra: Zed Books, 2007), bölüm. 10, "Characteristics of the New Political Instrument."a bakın.
14. Latin Amerika'da Leninist Partilerin etkinlikleri üzerine bir tartışma için Harnecker, *Rebuilding the Left*' e bakın.
15. A.g.e., 88.
16. Lebowitz, "Socialism Doesn"t Drop from the Sky," *Build It Now: Socialism for the 21st Century*, bölüm 5.
17. Öncü üretim ilişkileri üzerine Lebowitz'in tartışmaları için bakın "Kornai and the Vanguard Mode of Production" ve Lebowitz'de *Studies in the Development of Socialism* (hazırlanıyor).
18. Lebowitz, *Beyond CAPITAL*, 179-84.